

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΚΟΣΜΟΣ: Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΟΝ ΝΕΟΤΕΡΟ
ΕΛΛΗΝΙΣΜΟ»
(Σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Έρευνας Βυζαντινού Πολιτισμού)

**«Τα κοσμικά και εκκλησιαστικά κατάλοιπα του
υστεροβυζαντινού οικισμού στο Κάστρο Γερακίου
Λακωνίας»**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
της
Σταματίας Γ. Σπανού
Πτυχιούχου του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου
Ιωαννίνων,
2005

A.M.:1013202005027

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Σταύρος Αρβανιτόπουλος, Διδάκτωρ Βυζαντινής Αρχαιολογίας,
Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (επόπτης)
Μελίτα Εμμανουήλ, Ομότιμη Καθηγήτρια Ε.Μ.Π. (μέλος)
Δημήτριος Βαχαβιώλος, Διδάκτωρ Βυζαντινής Ιστορίας,
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (μέλος)

Μυστράς, 2022

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	4
ABSTRACT	6
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	8
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
1. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΓΕΡΑΚΙΟΥ	10
1.1 ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΡΧΑΙΕΣ ΓΕΡΟΝΘΕΡΕΣ ΣΤΟΝ ΟΙΚΙΣΜΟ ΤΟΥ ΓΕΡΑΚΙΟΥ ...	10
1.2 Η ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΦΡΑΓΚΟΥΣ.....	15
1.3 Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ	18
1.4 ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ-ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΖΩΗ.....	19
1.5 Η ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΣΤΟΥΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥΣ.....	20
1.6 ΤΟ ΓΕΡΑΚΙ ΩΣ ΤΜΗΜΑ ΤΟΥ ΔΕΣΠΟΤΑΤΟΥ ΤΟΥ ΜΥΣΤΡΑ.....	21
1.7 ΤΟ ΓΕΡΑΚΙ ΣΤΑ ΧΕΡΙΑ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΝΕΤΩΝ	24
1.8 ΤΟ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟ ΓΕΡΑΚΙ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ	25
2. Ο ΟΧΥΡΩΜΑΤΙΚΟΣ ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΚΑΙ ΤΑ ΟΙΚΙΣΤΙΚΑ ΚΑΤΑΛΟΙΠΑ.....	27
2.1 ΟΙ ΟΧΥΡΩΣΕΙΣ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ.....	27
2.2 Ο ΟΧΥΡΩΜΑΤΙΚΟΣ ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΓΕΡΑΚΙΟΥ	29
2.3 ΟΙΚΙΣΤΙΚΑ ΚΑΤΑΛΟΙΠΑ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ.....	31
2.3.1 ΤΟ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ ΝΙΒΕΛΕΤ	33
2.3.2 ΚΤΗΡΙΟ 8.....	33
2.3.3 ΚΤΗΡΙΟ 2.....	34
2.3.4 ΚΤΗΡΙΑ 9 ΚΑΙ 16.....	34
2.3.5 ΚΤΗΡΙΑ 13 ΚΑΙ 14.....	35
2.3.6 ΚΤΗΡΙΟ 11	36

2.4 ΟΔΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ.....	37
3. ΟΙ ΝΑΟΙ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΓΕΡΑΚΙΟΥ	39
3.1 ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΝΑΟΔΟΜΙΑ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ	39
3.2 ΟΙ ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΕΡΟΙ ΝΑΟΙ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ	48
3.2.1 ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ.....	48
3.2.2 ΑΓΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ.....	58
3.2.3 ΖΩΟΔΟΧΟΣ ΠΗΓΗ (ΕΛΕΟΥΣΑ)	66
3.2.4 ΤΑΞΙΑΡΧΕΣ.....	75
3.2.5 ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΗΛΙΑΣ.....	82
3.2.6 ΘΕΟΦΑΝΙΑ	88
4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	92
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	96
ΕΙΚΟΝΕΣ.....	99
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	139

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σε έναν λόφο στις νοτιοδυτικές πλαγιές του Πάρνωνα υψώνεται το κάστρο Γερακίου. Η περιοχή ήταν γνωστή από την αρχαιότητα με το όνομα "Γερόνθρες". Μάλιστα σύμφωνα με ανασκαφές που έχουν γίνει, έχουν εντοπιστεί ίχνη ζωής από τη Νεολιθική Εποχή και την Εποχή του Χαλκού. Επιπλέον ο Πausanias, περιηγητής του 2^{ου} αι. μ. Χ., αναφέρει πως στην περιοχή του Γερακίου υπήρχαν ναοί και μαρμάρινα γλυπτά. Έτσι, στη θέση της αρχαίας πόλης είναι σήμερα κτισμένο το χωριό του Γερακίου, το οποίο αποτελεί ίσως παραφθορά του αρχαίου τοπωνυμίου.

Το Κάστρο Γερακίου χτίστηκε τον 13^ο αι. από τον βαρόνο GuydeNivelet (ή τον γιο του Jean), στον οποίο παραχωρήθηκε μαζί με έξι φέουδα. Κατείχε πολύ σημαντική θέση αφού εξασφάλιζε τον έλεγχο και την επικοινωνία με το Μυστρά και τη Μονεμβασία και μπορούσε να επιτηρεί τους Τσάκωνες και ολόκληρη την πεδιάδα. Το Κάστρο περιήλθε στα χέρια των Βυζαντινών το νωρίτερο το 1262 και αποτέλεσε στήριγμα του Δεσποτάτου του Μυστρά μέχρι το 1460, οπότε και παραδόθηκε στους Τούρκους. Γενικά η οικιστική συγκέντρωση γύρω από το Κάστρο άρχισε από την ανέγερσή του και συνεχίστηκε σε όλη τη βυζαντινή περίοδο. Ο λόφος μάλλον ερημώθηκε μεταξύ του 15^{ου} αι. και του 1700, οπότε το Γεράκι μεταφέρθηκε στη θέση του σημερινού οικισμού.

Εντός του Κάστρου διασώζονται τμήματα του τείχους και του οχυρωματικού περιβόλου αλλά και υπολείμματα του μεσαιωνικού οικισμού στις δύο κορυφές του λόφου Παλαιόκαστρο. Στη δυτική πλαγιά εντοπίζονται αρκετά κοσμικά κτίσματα του βασικού οικισμού και στη νότια κορυφή υπολείμματα μιας δεύτερης οικιστικής συγκέντρωσης, η οποία συνδέεται με το βασικό οικισμό με ένα μονοπάτι 700 μέτρων. Ωστόσο τα ίχνη του οδικού δικτύου είναι ελάχιστα. Τέλος στον οικισμό διασώζονται 10 ναοί σε αρκετά καλή κατάσταση με αξιόλογο τοιχογραφικό διάκοσμο και με φραγκικές επιδράσεις. Στη δυτική πλαγιά βρίσκεται ο Άγιος Γεώργιος, η Αγία Αικατερίνη, η Ζωοδόχος Πηγή, ο Άγιος Δημήτριος, η Αγία Παρασκευή και δύο ανώνυμοι ναοί. Στη νότια κορυφή του λόφου Παλαιόκαστρο, στις "Πέρα Εκκλησιές" υπάρχουν άλλοι τρεις ναοί: ο Προφήτης Ηλίας, ο ναός των Θεοφανείων και ο ναός των Ταξιάρχων.

Λέξεις Κλειδιά: Πελοπόννησος, Γεράκι, Κάστρο, οικισμός, οχυρώσεις, αρχιτεκτονική, υστεροβυζαντινή περίοδος, Φραγκοκρατία, ναοί, τοιχογραφίες, σταυρεπίστεγος ναός, τρίκλιτη βασιλική

ABSTRACT

The castle of Geraki is located on a hill on the Southwestern slopes of Mount Parnon. The area was known since antiquity as "Geronthres". In fact, according to excavations that have been made, traces of life have been found from Neolithic Age and the Bronze Age. In addition, Pausanias, a traveler of the 2nd century AD, mentions that in the area of Geraki there were temples and marble sculptures. Thus, the village of Geraki is built today in place of this ancient city, which is perhaps an alteration of this place's ancient name.

The castle of Geraki was built in the 13th century by the baron Guy de Nivelet (or his son Jean), to whom it was given along with six manors. He held a very important position as he ensured control and communication with Mystras and Monemvasia, and could oversee the Tsakonians as well as the entire plain. The castle fell into the hands of the Byzantines at the earliest in 1262 and was a support of the Despotate of Mystras until 1460, when it was handed over to the Turks. In general, the residential gathering around the castle began with its construction and continued throughout the Byzantine period. The hill was probably deserted between the 15th century and in 1700, when Geraki was moved to the place of current settlement.

Inside the castle, parts of the wall and fortification are preserved, as well as remnants of the medieval settlement on the two peaks of Paleokastro hill. On the western slope there are several secular buildings of the main settlement and on the southern peak the remains of a second settlement, which is connected to the main settlement by a path of 700 meters. However, the traces of the road network are minimal.

Finally, ten temples are preserved in the settlement in very good condition with remarkable mural decoration and with Frankish influences. On the western slope are Saint George, Saint Catherine, The Mother of God of the Life giving spring, Saint Dimitrios, Saint Paraskevi and two anonymous churches. On the Southern peak of Paleokastro hill, in "Other Churches", there are three other sanctuaries: the Prophet Elias, the temple of the Epiphany and the temple of Taxiarches.

Keywords: Peloponnese, Geraki, castle, settlement, fortifications, architecture, late byzantine period, Frankish occupation, temples, monumental paintings, cross-shaped church, three-aisled royal church.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα εργασία σηματοδοτεί την ολοκλήρωση των σπουδών μου στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «Βυζαντινός Κόσμος: Η σχέση του με την Αρχαιότητα και τον Νεότερο Ελληνισμό», για αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους καθηγητές του προγράμματος για τις γνώσεις που μας μετέδωσαν κατά τη διάρκεια της φοίτησής μας στο πρόγραμμα.

Επιπλέον, θα ήθελα να ευχαριστήσω από καρδιάς τον επιβλέποντα καθηγητή μου, Κύριο Σταύρο Αρβανιτόπουλο, ο οποίος υπήρξε πολύτιμος αρωγός για τη συγγραφή της μεταπτυχιακής μου εργασίας. Η συνεργασία μας ήταν άριστη, οι συμβουλές και οι παρατηρήσεις του πολύτιμες.

Επίσης, θερμές ευχαριστίες οφείλω στην Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας για την άδεια που μου παραχώρησε τόσο για την είσοδό μου στους ναούς του κάστρου όσο και για τηλήψη φωτογραφικού υλικού που συμπεριλαμβάνεται στην εργασία. Επιπλέον, ευχαριστίες οφείλονται στη Δημόσια "Ρουμάνειο" Βιβλιοθήκη Μολάων και στη Βιβλιοθήκη του Πολιτιστικού Συλλόγου Γερακίου, από όπου αντλήθηκε όλη η βιβλιογραφία.

Τέλος, ευχαριστώ θερμά και τους συνεπιβλέποντες καθηγητές μου, Κυρία Μελίτα Εμμανουήλ και Κύριο Δημήτρη Βαχαβιώλο.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα μεταπτυχιακή εργασία έχει ως αντικείμενο έρευνας τα οικιστικά και εκκλησιαστικά κατάλοιπα του υστεροβυζαντινού οικισμού του Κάστρου στο Γεράκι Λακωνίας. Έναυσμα για την επιλογή του θέματος αποτέλεσε, αφενός το γενικότερο ενδιαφέρον μου για τη Βυζαντινή Αρχαιολογία και αφετέρου η αγάπη μου για την ιστορία του τόπου μου, καθώς το Κάστρο Γερακίου βρίσκεται εντός του Δήμου Ευρώτα, όπου διαμένω.

Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε κατά τη διάρκεια συγγραφής της εργασίας βασίζεται στη βιβλιογραφική, διαδικτυακή και επιτόπια έρευνα. Οι δυσκολίες που παρουσιάστηκαν κατά τη διάρκεια της έρευνας αφορούσαν κατά κύριο λόγο στη βιβλιογραφία, αφού είναι περιορισμένη, τόσο για την ιστορία του Γερακίου, όσο και για τα οικιστικά κατάλοιπα και ορισμένους ναούς του Κάστρου. Επίσης κανένα κοσμικό κτήριο δεν είναι δημοσιευμένο.

Στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται μια συνοπτική παρουσίαση της ιστορίας του Γερακίου από την αρχαιότητα ως τη σύγχρονη εποχή.

Το δεύτερο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στη μελέτη του οχυρωματικού περιβόλου, των ιδιωτικών κτηρίων και του οδικού δικτύου του μεσαιωνικού οικισμού.

Το τρίτο κεφάλαιο αφιερώνεται στη μελέτη της ναοδομίας. Προτάσσεται μια συνοπτική παρουσίαση όλων των ναών του Κάστρου με τη σειρά που τους συναντάμε και ακολουθεί αναλυτική παρουσίαση της αρχιτεκτονικής και του ζωγραφικού διακόσμου των σπουδαιότερων ναών.

Το τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στην παρουσίαση συμπερασμάτων. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται εδώ στο συσχετισμό του μεσαιωνικού Κάστρου Γερακίου με εκείνα του Μυστρά και της Μονεμβασίας. Η εργασία ολοκληρώνεται με την παράθεση του πίνακα φωτογραφιών από τα κτήρια και τους ναούς του Κάστρου. Οφείλω να επισημάνω πως το φωτογραφικό υλικό ελήφθη από την ίδια τη συγγραφέα.

1. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΓΕΡΑΚΙΟΥ

1.1 ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΡΧΑΙΕΣ ΓΕΡΟΝΘΡΕΣ ΣΤΟΝ ΟΙΚΙΣΜΟ ΤΟΥ ΓΕΡΑΚΙΟΥ

Στη βόρεια υψηλότερη κορυφή του λόφου Παλαιόκαστρο, στις νοτιοδυτικές παρυφές του Πάρνωνα, υψώνεται το μεσαιωνικό κάστρο Γερακίου με τον οικισμό του, τα κτηριακά κατάλοιπα και τις οχυρώσεις του. Ίχνη ανθρώπινης ζωής και δραστηριότητας έχουν, βέβαια, εντοπιστεί στην περιοχή από την ύστερη νεολιθική περίοδο. Μάλιστα στην αρχαιότητα η περιοχή ήταν γνωστή ως Γερόνθρες¹.

Πιο συγκεκριμένα, η αρχαία πόλη των Γερονθρών βρισκόταν στο ορεινό τμήμα της Κεντρικής Λακωνίας, δυτικά του Πάρνωνα και ανατολικά του Ευρώτα. Την περιοχή περιγράφει και ο περιηγητής Πausανίας του 2^{ου} αι. μ.Χ. Σύμφωνα με όσα καταγράφει, οι Γερόνθρες απείχαν 120 στάδια από τις Ακρίες και κατοικούσαν πριν από την κάθοδο των Ηρακλειδών στην Πελοπόννησο. Σημειώνει επίσης πως στις Γερόνθρες υπήρχαν: α) ναός του Άρη και Άλσος, β) αγορά με πηγές πόσιμου νερού και γ) Ακρόπολη, στην οποία βρισκόταν ναός του Απόλλωνα και το κεφάλι ενός αγάλματος από ελεφαντοκόκαλο².

Πρόκειται για μια περιοχή με μακράιωνη ιστορία, αφού οι αρχαιολογικές έρευνες πιστοποιούν δείγματα ανθρώπινης ζωής και δραστηριότητας από τη Νεολιθική Εποχή και την Εποχή του Χαλκού, καθώς έχει εντοπιστεί όστρακο της περιόδου³. Επίσης η ύπαρξη ζωής στις Γερόνθρες τεκμηριώνεται από το πελασγικό τείχος με τα κυκλώπεια τείχη, κτισμένα με μεγαλιθική τοιχοδομία, που περιβάλλουν την ακρόπολη⁴. Από την πρωτοελλαδική περίοδο σώζονται ακόμη αγγεία και άλλα ευρήματα κεραμικής τέχνης. Επίσης αγγεία, τάφοι,

---

¹ Ευαγγελία Ελευθερίου, *Οργάνωση, βελτίωση της επισκεψιμότητας του αρχαιολογικού χώρου Γερακίου και συντήρηση μνημείων*, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού- Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας, Σπάρτη 2015, 3

² Νικόλαος Παπαχατζής, *Πausανίου Ελλάδος Περιήγησις*, Κορινθιακά-Λακωνικά, Αθήνα 1976, 415-417

³ Τάσος Γριτσόπουλος, *Ιστορία του Γερακίου*, Αθήνα 1982, 76

⁴ Αννίτα Λούβη-Γιατράκου, «Ταξιδεύοντας στη Λακωνία», *Λακωνία*, Αθήνα 1998, 80

όστρακα, αντικείμενα καθημερινής χρήσης έχουν εντοπιστεί από την μεσοελλαδική και υστεροελλαδική περίοδο⁵.

Στα χρόνια γύρω στο 1100 π.Χ. παρατηρείται στην Ελλάδα η εξάπλωση των Δωριέων, οι οποίοι ήρθαν και στη Σπάρτη και την κατέκτησαν⁶. Όπως παρατηρεί και ο περιηγητής Πausανίας, οι Δωριείς της Λακεδαιμονίας κατέστρεψαν την πόλη των Γερωνθρών, έδιωξαν τους Αχαιούς και έστειλαν εκεί δικούς τους αποίκους⁷. Οι Σπαρτιάτες φαίνεται πως έδειξαν σκληρή στάση απέναντι στους κατοίκους των Γερωνθρών, οι οποίοι, αφού εξορίστηκαν, κατέφυγαν στην Κύπρο ή στη βόρεια Πελοπόννησο και βρήκαν άσυλο στο Άργος. Για δύο αιώνες (750-540), από την κατάληψη των Γερωνθρών ως την κατάληψη της Κυνουρίας (544 π.Χ.) οι Γερώνθρες ήταν οχυρό προπύργιο της Σπάρτης εναντίον του Άργους στην περιοχή της Κυνουρίας⁸.

Από τους αρχαϊκούς χρόνους έχουν εντοπιστεί τέσσερις επιγραφές με ονόματα ανδρών. Μία από αυτές είναι εντοιχισμένη στο ναό του Αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου στο Γεράκι. Επιπλέον σώζονται δύο επιγραφές από την κλασική εποχή ενώ από τα ελληνιστικά χρόνια έχει βρεθεί στην ακρόπολη των Γερωνθρών επιγραφή σε μάρμαρο, που αναφέρεται στον βασιλιά Αντίγονο. Με την επιγραφή αυτή τελειώνουν οι μαρτυρίες για τις Γερώνθρες και τη ζωή τους υπό την διοίκηση της Σπάρτης. Τότε την εξουσία καταλαμβάνουν διαδοχικώς οι τύραννοι Λυκούργος, Μαχανίδα και Νάβις. Στα χρόνια του τελευταίου επενέβησαν στα πράγματα της Λακωνίας οι Ρωμαίοι, οι οποίοι συνέστησαν το Κοινό των Λακεδαιμονίων, δηλαδή μια αυτόνομη ομοσπονδία που αποτελείται από 24 πόλεις της Λακωνίας, μεταξύ των οποίων και οι Γερώνθρες⁹.

Από την εποχή αυτή, μετά το 195 π.Χ. έχει εντοπιστεί μόνο μια επιγραφική μαρτυρία, ένα θραύσμα προξενικού ψηφίσματος. Στη συνέχεια από τα τέλη του 2^{ου} ως τις αρχές του 1^{ου} αι. π.Χ. διασώζονται οκτώ ψηφίσματα. Ένα από αυτά βρίσκεται στο ναό της Ευαγγελίστριας του Γερακίου. Τα ψηφίσματα αυτά

---

⁵T. Γριτσόπουλος, ό.π., 77

⁶Τζ. Παπαγεωργίου, *Τοιχογραφίες του 15^{ου} αι. στο κάστρο Γερακίου Λακωνίας. Ένα ζωγραφικό εργαστήριο της όψιμης παλαιολόγιας περιόδου στους ναούς της Ζωοδόχου Πηγής, των Ταξιαρχών, του Προφήτη Ηλία και της Αγίας Παρασκευής*, (αδημ. διδακτορική διατριβή), Αθήνα 2007, 1

⁷N. Παπαχατζής, ό.π., 415

⁸T. Γριτσόπουλος, ό.π., 83-85

⁹Ο.π., 82, 88-91

αποδεικνύουν ότι οι Γερόνθρες ανέπτυσαν δραστηριότητα και καλλιεργούσαν σχέσεις όχι μόνο με τις πόλεις του Κοινού και τη Σπάρτη αλλά και με ξένους¹⁰. Αργότερα, όπως σημειώνει και ο περιηγητής Πausανίας, οι Γερόνθρες θα συμπεριλαμβάνονται στις 18 πόλεις του Κοινού των Ελευθερολακώνων¹¹, που προέκυψε από την αναδιοργάνωση του παλαιού Κοινού των Λακεδαιμονίων πιθανώς το 21 π.Χ. και διατηρήθηκε ως τα τέλη του 3ου αι. μ.Χ. Από την περίοδο αυτή υπάρχει μόνο ένα θραύσμα ψηφίσματος, που είναι εντοιχισμένο στο ναό του Αγίου Αθανασίου στο Γεράκι. Μέχρι το τέλος της Αρχαιότητας υπάρχει μία ακόμα επιγραφική μαρτυρία, το απόσπασμα από το Διοκλητιάνειο διάταγμα περί των τιμών, που αποδεικνύει ότι οι Γερόνθρες ήταν πόλη με ανεπτυγμένες εμπορικές σχέσεις¹².

Κατά την ελληνιστική εποχή φαίνεται πως οι κάτοικοι μετακινήθηκαν χαμηλότερα προς τον Κάμπο. Η νέα θρησκεία εξαπλώθηκε με αργούς ρυθμούς στη ρωμαϊκή επικράτεια κατά τον 2^ο αι. μ.Χ., με σταθερότερο ρυθμό κατά τον 3^ο αι. ενώ με πιο γρήγορο στη διάρκεια του 4^{ου} αι., οπότε και νομιμοποιήθηκε¹³. Ερχόμενοι λοιπόν στο μεσαίωνα δεν γνωρίζουμε πότε ακριβώς και πως εδραιώθηκε η νέα θρησκεία στον ελλαδικό χώρο γενικά και στη Λακωνία ειδικά και επομένως δεν είναι γνωστό πότε οι Γερόνθρες πέρασαν από την αρχαία στη νέα θρησκεία. Σίγουρα όμως η χριστιανική Εκκλησία οργανώθηκε γρήγορα στηριζόμενη από το βυζαντινό κράτος¹⁴.

Επιπλέον πρέπει να σημειωθεί πως στον 4^ο και 5^ο αι. η Σπάρτη καταστρέφεται είτε από βαρβαρικές επιδρομές Γόθτων και Ούννων είτε από σεισμούς. Από τον 5^ο αιώνα μετονομάζεται σε Λακεδαιμονία, είναι πλέον πόλη χριστιανική και εμφανίζεται και ως έδρα επισκόπου¹⁵.

Στην περιοχή της Λακωνίας λοιπόν, φαίνεται πως ο χριστιανισμός επικράτησε από τον 4^ο αι.. Μάλιστα στις Γερόνθρες, στη θέση που άλλοτε βρισκόταν ο ναός του Άρεως¹⁶, ο Βυζαντινολόγος Ανδρέας Ξυγγόπουλος, μετά από ανασκαφή εντόπισε τρίκλιτη παλαιοχριστιανική βασιλική του 5^{ου} αι.¹⁷.

---

¹⁰Ο.π., 93-94

¹¹N. Παπαχατζής, ό.π., 415

¹²T. Γριτσόπουλος, ό.π., 96-98

¹³Tζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 2-3

¹⁴T. Γριτσόπουλος, ό.π., 139

¹⁵Ο.π., 143-144

¹⁶Ο.π., 149-150

¹⁷Ανδρέας Ξυγγόπουλος, «Ανασκαφή εν Γερακίω», *Πρακτικά Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 1937, 108-114

Επίσης παλαιοχριστιανικός ναός εικάζεται ότι υπήρχε και στο Κάστρο, στην περιοχή του υφιστάμενου ναού του Αγίου Γεωργίου¹⁸. Στο λιθόστρωτο αυτού του ναού εντοπίστηκε γραπτό μνημείο, πλάκα με κεφαλαία δυσανάγνωστα γράμματα¹⁹. Άλλη μία βασιλική υπήρχε στη θέση του ναού του Αγίου Σώζοντα στην πεδιάδα.

Στη συνέχεια κατά τη διάρκεια των λεγόμενων σκοτεινών αιώνων (7^{ος}-9^{ος}) το βυζαντινό κράτος έρχεται αντιμέτωπο με πολλά προβλήματα, επιδρομές και επιδημίες, που προκαλούν μείωση του πληθυσμού αλλά και μετακινήσεις. Επίσης την περίοδο αυτή λαμβάνει χώρα και η κάθοδος των Σλάβων στην Πελοπόννησο²⁰, η οποία δεινοπάθησε και σημείωσε παρακμή. Ίσως οι Σλάβοι με τις εξεγέρσεις τους υποχρέωσαν του κατοίκους της Κεντρικής Λακωνίας να μετακινηθούν προς την περιοχή του Πάρωνα, την Τσακωνιά²¹. Λόγω έλλειψης ευρημάτων και γραπτών πηγών υποθέτουμε πως και οι κάτοικοι των Γερωνθρών βίωσαν αυτή την οικονομική και κοινωνική παρακμή. Η πολιτεία πάντως δεν φαίνεται να εγκαταλείφθηκε ούτε να μετατοπίστηκε, ίσως γιατί εκεί υπήρχε νερό.

Δεν είναι γνωστό πότε ακριβώς οι Γερώνθρες μετονομάστηκαν σε Γεράκι. Έχει υποστηριχθεί ότι πιθανότατα η αλλαγή τοπωνυμίου συνέβη μεταξύ 7^{ου}-11^{ου}/12^{ου} αι.²² και ίσως προέρχεται από κάποιον πλούσιο γαιοκτήμονα με το όνομα "Ίέραξ", που κατοικούσε στην περιοχή και έδωσε το όνομά του σε αυτή. Η περιοχή πάντως με το νέο της όνομα ήταν γνωστή πριν από τη φραγκική κατάκτηση²³. Φαίνεται πως μετά την αποχώρηση των Σλάβων το Γεράκι αναπτύχθηκε με γρήγορους ρυθμούς, ιδιαίτερα από το 10^ο αι. και εξής, όπως μαρτυρεί και ο μεγάλος αριθμός βυζαντινών ναών που εντοπίζονται στον οικισμό και στο Κάστρο²⁴.

Ο νέος οικισμός απλώθηκε στον Κάμπο, όπου οι άνθρωποι ασχολούνταν με τη γεωργία και έκτιζαν οικίες κοντά στα κτήματά τους. Κάτι που επιβεβαιώνεται από το γεγονός πως σε όλο τον Κάμπο έχουν εντοπιστεί τυχαία από τους

---

¹⁸A. Ευγγόπουλος, ό. π., σ. 108, Ιωάννης Βαραλής, *Η επίδραση της Θείας Λειτουργίας και των Ιερών Ακολουθιών στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική του Ανατολικού Ιλλυρικού (395-753)* (αδημ. διδακτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη 2001, 57

¹⁹T. Γριτσόπουλος, ό.π., 153

²⁰Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 3

²¹T. Γριτσόπουλος, ό.π., 165

²²Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 3

²³T. Γριτσόπουλος, ό.π., 185, 192

²⁴Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 4

ντόπιους κατοίκους πολλά βυζαντινά κεραμίδια αλλά και κονίαμα βυζαντινής προέλευσης. Επιπλέον το Κάστρο προϋπήρχε της φραγκικής κατάκτησης και χρησιμοποιούνταν από τους Βυζαντινούς είτε για πολεμικούς σκοπούς είτε ως εστία λατρείας του πολεμικού Αγίου Γεωργίου²⁵.

Το πλήθος των ναών που υπάρχει στο Γεράκι επιβεβαιώνει την κοινωνική, θρησκευτική, οικονομική και πνευματική ανάπτυξη του κατά τη βυζαντινή περίοδο. Ο αρχαιότερος ιστάμενος ναός του Γερακίου, εκείνος της Ευαγγελίστριας, βρίσκεται στα ανατολικά του κάμπου και χρονολογείται στον 11^ο/12^ο αι.. Πρόκειται για μονόκλιτο σταυροειδή εγγεγραμμένο ναό με μεγάλο τρούλο, που στηρίζεται στους τέσσερις τοίχους. Είναι μικρός ναός, χτισμένος με αργολιθοδομή και αρκετό αρχαίο υλικό. Είναι κατάγραφος με τοιχογραφίες του 12^{ου} αι. αλλά και μεταγενέστερες του τέλους του 13ου αι. και φαίνεται πως ήταν ιδιωτικός, δημιούργημα λίγων κατοίκων ή άγνωστης οικογένειας του Γερακίου²⁶

Ο ναός του Αγίου Σώζοντα βρίσκεται 600 μέτρα νοτιότερα του σημερινού χωριού, εκεί που κάποτε βρισκόταν ο παλαιοχριστιανικός και μεσαιωνικός οικισμός. Μάλιστα είναι κτισμένος στη θέση μιας αρκετά μεγάλης παλαιοχριστιανικής βασιλικής, της οποίας μέλη παρεμβάλλονται στην τοιχοδομία. Ανήκει στον τύπο του σταυροειδούς εγγεγραμμένου με τρούλο, που στηρίζεται σε κτιστούς πεσσούς. Ο ναός είναι έργο του 12^{ου} αι., ενώ οι τοιχογραφίες του χρονολογούνται τον 13^ο αι.²⁷. Πρέπει να προήλθε από προσφορά συνόλου πιστών²⁸.

Κοντά στη σημερινή πλατεία βρίσκεται ο ναός του Αγίου Αθανασίου (σημερινό νεκροταφείο). Είναι τετράστηλος σταυροειδής εγγεγραμμένος ναός, που ο τρούλος του στηρίζεται σε πεσσούς. Στην τοιχοποιία του έχουν επαναχρησιμοποιηθεί μεγάλοι λίθοι από τον ευρύτερο χώρο και υπάρχουν και εντοιχισμένα τρίγλυφα. Το κτίσμα θεωρείται έργο των χρόνων γύρω στο 1200, ενώ οι τοιχογραφίες του τοποθετούνται στον 14^ο αι.²⁹.

---

²⁵ Τ. Γριτσόπουλος, ό.π., 186-187

²⁶ Ν. Κ. Μουτσόπουλος- Γ. Δημητροκάλλης, *Γεράκι-Οι εκκλησίες του Οικισμού*, Θεσσαλονίκη 1981, 85-87, 136

²⁷ Ο.π., 174-177, 218

²⁸ Τ. Γριτσόπουλος, ό.π., 199-200

²⁹ Ν. Κ. Μουτσόπουλος, Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 139-145, 169

Στον 12^ο αιώνα ανήκει και ο ναός του Προφήτη Ηλία που βρίσκεται στη θέση Δάφνη. Είναι τρίκογχοσαθωνίτικου τύπου. Επίσης στην ίδια περίοδο ανήκει και ο ναός του Αι-Στράτηγου που βρίσκεται σε μια δυσπρόσιτη χαράδρα νοτιοανατολικά του Γερακίου, αλλά και ένας κατεστραμμένος ναός αγνώστου αγίου στα βορειοδυτικά της πόλης.³⁰

Από τα μνημεία αυτά φαίνεται η ευσεβής χορηγία των ευγενών Βυζαντινών γαιοκτημόνων και του κλήρου της περιοχής, που προφανώς υπήρξαν μέλη μιας ισχυρής κοινότητας. Μέσα στους ναούς υπάρχουν ακόμα επιγραφές και αφιερώματα μικρότερης εμβέλειας και άλλων μελών της κοινότητας. Επομένως στη μεσοβυζαντινή αλλά και υστεροβυζαντινή περίοδο ο οικισμός του Κάμπου εξακολουθεί να κατοικείται. Επιπλέον τον 13^ο αι. ξεκινά η οικοδομική δραστηριότητα με την ανέγερση του Κάστρου και στο λόφο "Παλαιόκαστρο"³¹.

1.2 Η ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΦΡΑΓΚΟΥΣ

Μετά την πρώτη άλωση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας από τους Φράγκους το 1204, στην Πελοπόννησο εγκαταστάθηκαν φεουδάρχες της Δύσης, οι οποίοι έκαναν επιδρομές με σκοπό την κατάκτηση όλης της Πελοποννήσου. Την ευθύνη των επιχειρήσεων είχαν ο Γουλιέλμος Σαμπλίτης και ο Γοδεφρείδος Βιλλεαρδουίνος³².

Πιο συγκεκριμένα η κατάληψη της Βυζαντινής Πελοποννήσου από τους Φράγκους συνδέεται στενά με τον ντόπιο τοπάρχη του Ναυπλίου Λέοντα Σγουρό, ο οποίος συνεργάστηκε με τον έκπτωτο αυτοκράτορα Αλέξιο Γ΄ για να αποκρούσουν τους Φράγκους. Η συμμαχία αυτή όμως ήταν αδύνατη στην πραγματικότητα, έτσι οι Φράγκοι κατάφεραν να φτάσουν ως τον Ισθμό. Ο αυτοκράτορας αιχμαλωτίστηκε και ο Σγουρός υποχώρησε χωρίς μάχη. Η Θεσσαλία και η Ανατολική Στερεά έπεσαν στα χέρια των Φράγκων. Στην Πελοπόννησο όμως ο Σγουρός φάνηκε πιο ισχυρός αφού οι Φράγκοι αποκρούστηκαν και από τα τρία κάστρα του Σγουρού. Έτσι οι Φράγκοι στράφηκαν προς τη δυτική πλευρά, όπου το έδαφος ήταν πιο πρόσφορο.

---

³⁰Τ. Γριτσόπουλος, ό.π., 206

³¹Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 4

³²Τ. Γριτσόπουλος, ό.π., 211-213

Μερικά από τα κάστρα του Μοριά είχαν ήδη καταληφθεί από τους Φράγκους το 1204, πριν από την άφιξη του εκστρατευτικού σώματος του Βονιφατίου του Μομφερατικού³³. Όταν δηλαδή ο Γοδεφρείδος Βιλλεαρδουίνος επέστρεψε από προσκύνημα στην Παλαιστίνη, πηγαίνοντας στην Κωνσταντινούπολη για να συναντήσει τους ηγέτες της Σταυροφορίας, λόγω ισχυρής κακοκαιρίας αναγκάστηκε να αγκυροβολήσει στη Μεθώνη το χειμώνα του 1204. Τότε με την ευκαιρία συναντήθηκε με τον ισχυρό Μεσσήνιο γαιοκτήμονα, ίσως τον Ιωάννη Καντακουζηνό, με τον οποίο συμμάχησε με σκοπό την κατάκτηση της Πελοποννήσου³⁴.

Αρχικά οι δύο σύμμαχοι κατέλαβαν τα δυτικά παράλια της Πελοποννήσου και ο Γοδεφρείδος έγινε κύριος των δυτικών ακτών της Μεσσηνίας, της Ηλείας και των Πατρών. Στο μεταξύ όμως πέθανε ο Μεσσήνιος γαιοκτήμονας και ο γιος του Μιχαήλ, που έβλεπε εχθρικά τους Φράγκους, διέλυσε τη συμμαχία και κάλεσε τους Έλληνες σε αντίσταση με αποτέλεσμα να αρχίσουν πολεμικές επιχειρήσεις. Τότε ο Γοδεφρείδος φοβούμενος για αποτυχία του σχεδίου του συναντήθηκε με τον Βονιφάτιο Μομφερατικό που είχε φτάσει στην Πελοπόννησο. Ο Βονιφάτιος τον καλοδέχτηκε και του πρόσφερε υψηλή θέση στον στρατό του. Εκεί μάλιστα συνάντησε τον Γουλιέλμο Σαμπλίτη και ζήτησαν από κοινού την υποστήριξη του Βονιφατίου για να καταλάβουν την Πελοπόννησο ως υποτελείς του. Ο Βονιφάτιος συμφώνησε και ο Γοδεφρείδος ένωσε τις δυνάμεις του με αυτές του Γουλιέλμου.³⁵

Η επιχείρηση κατάκτησης του Μοριά δεν παρουσίασε δυσκολίες για τους σταυροφόρους. Μάλιστα η συστηματική κατάληψη της δυτικής Πελοποννήσου ξεκίνησε μετά την συνεργασία του Σαμπλίτη και του Βιλλεαρδουίνου, οι οποίοι κινήθηκαν από τα βόρεια προς τα νότια. Σε ελάχιστο χρονικό διάστημα οι Φράγκοι κατέκτησαν τα φρούρια της περιοχής εκτός από το Αράκλοβο.

Στο μεταξύ ο Μιχαήλ Α΄ Κομνηνοδούκας, ηγεμόνας του νεοσύστατου ελληνικού κράτους της Ηπείρου, ενδιαφερόταν για την Πελοπόννησο και στόχευε στη ματαίωση της φραγκικής κατάληψης και στην προσάρτηση της χερσονήσου στη δική του επικράτεια.

---

³³Μιχαήλ Κορδώσης, *Φραγκική Πελοπόννησος*, Ιωάννινα 2000, 3

³⁴Τ. Γριτσόπουλος, *ό.π.*, 211

³⁵<https://www.offlinepost.gr/2021/12/25/to-prigkipato-ths-axaias-h-gennhsh-mias-neas-gallias> (20/6/2022)

Στο εσωτερικό της Πελοποννήσου τα φρούρια, κτισμένα στην πεδιάδα, ήταν αδύνατον να αποφύγουν την παράδοσή τους στον εχθρό. Η Βελιγοστή κυριεύτηκε εύκολα, ενώ το Νίκλι και η Λακεδαίμων κράτησαν αντίσταση μερικές μέρες, αφού τα τείχη ήταν πολύ καλά κατασκευασμένα και οι κάτοικοι είχαν τη δύναμη να αγωνιστούν με αποφασιστικότητα³⁶.

Η Κόρινθος, το Άργος, το Ναύπλιο και η Μονεμβασία δεν περιήλθαν αμέσως στα χέρια των ιπποτών αλλά αντιστάθηκαν σθεναρά. Έτσι η Κόρινθος και τα κάστρα της ανατολικής Πελοποννήσου άντεξαν γιατί εφοδιάζονταν από τα δύο ανεξάρτητα ελληνικά κράτη της Ηπείρου και της Νίκαιας.

Μετά την κατάληψη του Ακροκορίνθου το 1210 οι Φράγκοι ήταν σε θέση να οργανώσουν τις δυνάμεις τους πρώτα για την πολιορκία του Ναυπλίου και αργότερα του Άργους. Τα δύο φρούρια έπεσαν το ένα πίσω από το άλλο ύστερα από πολυετή πολιορκία.

Στη Λακωνία, σε αντίθεση με άλλες περιοχές, οι Φράγκοι είχαν εισδύσει σε μικρότερο βαθμό, καθώς τόσο οι δύο χερσόνησοι της περιοχής όσο και ο ορεινός όγκος του Ταυγέτου δεν είχαν περάσει ακόμα στην κατοχή τους. Οι εχθροπραξίες όμως συνεχίστηκαν. Στον ευρύτερο χώρο του Ταινάρου οι Λατίνοι προσπαθούσαν να μειώσουν την αντίσταση των Ελλήνων με τη βοήθεια κάποιων αρχόντων της περιοχής, αφού την ίδια περίοδο φαίνεται πως επικρατούσε εκεί μια ιδιότυπη κατάσταση υποτέλειας προς τους Φράγκους.

Επιπλέον η αυτοκρατορία της Νίκαιας διατηρούσε καλές σχέσεις με την ανατολική Πελοπόννησο και κυρίως με τη Μονεμβασία. Γι' αυτό ο Βιλλεαρδουίνος αποφάσισε να την πολιορκήσει και να την καταλάβει το 1246. Η πολιορκία του σημαντικού αυτού κάστρου ήταν μακρόχρονη αποδεικνύοντας την αντοχή των ελληνικών φρουρίων και τις καλές οχυρές τους θέσεις. Μετά την παράδοση της Μονεμβασίας το 1248 υποτάχθηκαν και οι κάτοικοι των Βατικών και της ορεινής Τσακωνίας. Αξίζει να σημειωθεί πως η Μονεμβασία ως το 1246 που άρχισε η πολιορκία της ήταν το μόνο ελεύθερο εδαφικό τμήμα, όπου κατέφυγαν οι γύρω κάτοικοι³⁷. Μετά την κατάληψη της Μονεμβασίας οι Φράγκοι κατακτητές ίδρυσαν τρία νέα κάστρα, το κάστρο του Μυστρά, το κάστρο της Μάνης(πιθανώς το σημερινό Τηγάνι) και εκείνο του Λεύκτρου.

---

³⁶M. Κορδώσης, ό.π., 4

³⁷ M. Κορδώσης, ό.π., 5-6

Για να διοικηθεί ο τόπος, το 1209 διαιρέθηκε σε δώδεκα γεωγραφικά τεμάχια, τις βαρονίες. Μία από αυτές ήταν το Γεράκι, το οποίο δόθηκε στον βαρόνο GuydeNivelet. Όλοι οι βαρόνοι έθεταν το διαμέρισμά τους κάτω από την προστασία ενός ισχυρού κάστρου. Αν έβρισκαν ένα ισχυρό κάστρο στην περιοχή το ανακαίνιζαν ή, αν δεν υπήρχε, έκτιζαν ένα και γύρω από αυτό οργανώνονταν. Έτσι λοιπόν, μετά την κατάληψη της Μονεμβασίας, κτίστηκε και το κάστρο στο Γεράκι. Οι Φράγκοι επέλεξαν την περιοχή σε συνδυασμό με όλες τις λακωνικές επίκαιρες θέσεις. Αν ενωθούν, μάλιστα, τα τέσσερα κάστρα (Μυστράς, Μάνη, Γεράκι, Μονεμβασία) σχηματίζεται ένα τραπέζιο στο λακωνικό έδαφος, στο οποίο το Γεράκι κατέχει σημαντικό ρόλο, καθώς βρίσκεται στο κέντρο του νοητού τραπεζίου, ανάμεσα στην κοιλάδα του Ευρώτα και τον Πάρνωνα³⁸.

1.3 Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ

Το Κάστρο ιδρύθηκε κατά την περίοδο της φραγκοκρατίας στο Γεράκι και αποτέλεσε την έδρα μιας από τις δώδεκα βαρονίες του πριγκιπάτου της Αχαΐας. Σύμφωνα με το Χρονικό του Μορέως κτίστηκε, γύρω στα μέσα του 13^{ου} αι., από τον γαλλικής καταγωγής GuydeNivelet (ή τον γιο του Jean) στον οποίο παραχωρήθηκε μαζί με έξι φέουδα³⁹.

Η ακριβής χρονολόγηση της οικοδόμησης του παραμένει βέβαια, άγνωστη αλλά το πιθανότερο είναι να ιδρύθηκε γύρω στο 1250 μαζί με τα κάστρα της Μάνης, του Λεύκτρου και του Μυστρά, με σκοπό να ελέγχουν τις μειονότητες που ζούσαν στις περιοχές αυτές⁴⁰. Από την ισχυρή του θέση μπορούσε να ελέγχει την επικοινωνία με το Μυστρά και τη Μονεμβασία, να επιτηρεί τους Τσάκωνες και όλη την πεδιάδα του Έλους μέχρι και τη θάλασσα⁴¹.

---

³⁸Τ. Γριτσόπουλος, ό.π., 216-218

³⁹Χρονικόν του Μορέως, στ. 1936-1938, 3165-3167

⁴⁰Άννα Μαρία Σιμάτου, Ροζαλία Χριστοδουλοπούλου, «Παρατηρήσεις στον μεσαιωνικό οικισμό του Γερακίου», ΔΧΑΕ Δ'ΙΕ' (1989-1990), 67

⁴¹Ε. Καρποδίνη-Δημητριάδη, ό.π., 104

1.4 ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ–ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΖΩΗ

Δεν υπάρχουν πληροφορίες για την ιπποτική ζωή στο κάστρο Γερακίου, αλλά εικάζεται ότι γινόταν ό,τι και στις άλλες βαρονίες. Οι Φράγκοι κατακτητές ζούσαν κάτω από τα τείχη των οχυρών κάστρων ευχάριστα και οργανωμένα με βάση τα ιπποτικά πρότυπα. Ο ηγεμόνας απαιτούσε από τους βαρόνους να φέρονται με ευγένεια στους υπηκόους τους, έστελνε μάλιστα και απεσταλμένους του να παρακολουθούν και να τον ενημερώνουν.

Οι Φράγκοι κυρίαρχοι της βαρονίας Γερακίου και της γύρω περιοχής ήταν απαραίτητο να στρατοπεδεύσουν μέσα στα τείχη του κάστρου. Αλλά και για τους ίδιους και τις οικογένειές τους έπρεπε να δημιουργήσουν οικογενειακά καταλύματα. Ο Φράγκος ηγεμόνας GuydeNivelet και το επιτελείο του πιθανώς έκτισαν μικρό ανάκτορο, ενώ οι άλλοι ιπότες έκτισαν σπίτια σε διάφορα σημεία, όντας, όμως, έτοιμοι σε περίπτωση κινδύνου να ανέβουν στην κορυφή του βράχου.

Όπως συνέβη και σε άλλες βυζαντινές κτήσεις έτσι και στο Γεράκι ο γηγενής πληθυσμός υποχρεώθηκε να συμβιώσει με τους Λατίνους, με αποτέλεσμα και να επηρεαστεί και να επηρεάσει σε διάφορους τομείς. Οι Φράγκοι ηγεμόνες εφάρμοσαν το δικό τους σύστημα. Οι ιπότες έλεγχαν τις στρατηγικές θέσεις που κατείχαν και είχαν στη διάθεσή τους ισχυρό μισθοφορικό στρατό για τον πόλεμο. Οι ευγενείς γυμνάζονταν, μετακινούνταν από τόπο σε τόπο, οργάνωναν ιππικούς αγώνες, πανηγύρια και άλλες διασκεδάσεις⁴².

Επιπλέον δεν έλειψαν και οι επιγαμίες μεταξύ Ελλήνων και Φράγκων. Στο θέμα της θρησκείας οι κατακτητές δεν υπήρξαν φανατικοί, αντίθετα ανέχθηκαν το ορθόδοξο δόγμα. Ειδικά στο Μοριά ο Γουλιέλμος Β' Βιλλεαρδουίνος έκανε δωρεές σε ελληνικά μοναστήρια. Μάλιστα αφού οι Φράγκοι οργανώθηκαν στα κάστρα, άρχισαν να αποδεικνύουν την ευγένειά τους με την ανέγερση χριστιανικών ναών. Στη θέση όπου κτίστηκε το κάστρο Γερακίου βρήκαν ορθόδοξους ναούς, στους οποίους φρόντισαν να αφήσουν τα δικά τους αποτυπώματα, όπως στο ναό του Αγίου Γεωργίου, όπου τα φραγκικά στοιχεία είναι έντονα και ευδιάκριτα. Γενικά στο Γεράκι φαίνεται πως

---

⁴²Τ. Γριτσόπουλος, ό.π., 236-238

χρησιμοποιήθηκαν βυζαντινοί ναοί, στους οποίους έγιναν μετατροπές, προσθήκες, αφιερώματα⁴³.

1.5 Η ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΣΤΟΥΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥΣ

Μετά την υποταγή της Μονεμβασίας, ο Φράγκος ηγεμόνας της Αχαΐας Γουλιέλμος Β΄ Βιλλεαρδουίνος είχε οργανώσει ισχυρή ηγεμονία. Τον περιστοίχιζαν 700-1.000 ιππείς και Γάλλοι μισθοφόροι. Ήθελε, λοιπόν, να διεκδικήσει κληρονομικά δικαιώματα και σε άλλες περιοχές, έτσι οργάνωσε επιχειρήσεις και πέτυχε σημαντικές νίκες.

Το 1259 ο Γουλιέλμος έλαβε ως τρίτη σύζυγο την Άννα, κόρη του δεσπότη της Ηπείρου Μιχαήλ Β΄, ο οποίος ήταν σε σύγκρουση με τον αυτοκράτορα της Νίκαιας Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο για την ανασύσταση της αυτοκρατορίας του Βυζαντίου. Ο Γουλιέλμος, λοιπόν, πρόσφερε στον πεθερό του στράτευμα Φράγκων από διάφορες περιοχές και Ελλήνων από τον Μοριά.

Στην μάχη της Πελαγονίας, στη Δυτική Μακεδονία, το 1259, νίκησαν οι Βυζαντινοί της Νίκαιας και ο Γουλιέλμος μαζί με άλλους ευγενείς συνελήφθησαν. Έπειτα, όταν ο Μιχαήλ Παλαιολόγος το 1261 ανέκτησε την Κωνσταντινούπολη και διέλυσε την Λατινική Αυτοκρατορία, οι αιχμάλωτοι, οι οποίοι ως τότε παρέμεναν έγκλειστοι στις φυλακές της Λαμψάκου, μεταφέρθηκαν στην Κωνσταντινούπολη.

Μετά από τρία χρόνια φυλάκισης του Φράγκου ηγεμόνα και αφού απέτυχαν οι προσπάθειες συνδιαλλαγής μεταξύ τους, οι δύο πλευρές κατέληξαν σε συμφωνία. Βασικός όρος της συμφωνίας ήταν ότι για την απελευθέρωση του Γουλιέλμου και των υπολοίπων θα έπρεπε να παραδοθούν στον αυτοκράτορα ορισμένα κάστρα του Μυστρά. Συγκεκριμένα τα φρούρια της Μονεμβασίας, της Μάνης, πιθανώς του Γερακίου και του Μυστρά. Μετά τις απαραίτητες διαδικασίες και την επικύρωση της συμφωνίας οι αιχμάλωτοι ελευθερώθηκαν⁴⁴.

Τον ίδιο χρόνο (1262) ο πρίγκιπας Γουλιέλμος επιχείρησε και πάλι να στραφεί προς τη Λακεδαίμονα, αλλά ο αυτοκράτορας ειδοποιήθηκε και ρύθμισε εκείνος

---

⁴³Ο.π., 225, 238

⁴⁴Ο.π., 229-233

το θέμα των επιχειρήσεων από στεριά και θάλασσα. Ο βυζαντινός στόλος τότε κατέλαβε τις παραθαλάσσιες περιοχές, ολοκλήρωσε την κατάκτηση των περιοχών της Λακωνίας, ιδιαίτερα στα σημεία προς τον Λακωνικό κόλπο, και προχώρησε στην εκκαθάριση των δυτικών εστιών. Το Κάστρο Γερακίου και οι γύρω περιοχές, μετά την εκδίωξη των Φράγκων, αποτέλεσαν ισχυρή λακωνική επαρχία του νέου δεσποτάτου⁴⁵.

Επομένως, είναι σαφές ότι μετά την ανακατάληψη του Μοριά από τους Βυζαντινούς το 1262 το Γεράκι τέθηκε υπό την κυριαρχία τους και αποτέλεσε τον πυρήνα ανάπτυξης σημαντικού οικισμού, που γνώρισε ιδιαίτερη ακμή κατά την ύστερη βυζαντινή περίοδο. Αυτό οφείλεται στην καίρια θέση του Κάστρου, από την οποία ήταν δυνατός ο έλεγχος της οδικής επικοινωνίας μεταξύ του Μυστρά(έδρα του δεσποτάτου) και της Μονεμβασίας⁴⁶.

1.6 ΤΟ ΓΕΡΑΚΙ ΩΣ ΤΜΗΜΑ ΤΟΥ ΔΕΣΠΟΤΑΤΟΥ ΤΟΥ ΜΥΣΤΡΑ

Αν και το 1262 με την παράδοση των πελοποννησιακών κάστρων από τους Φράγκους στους Βυζαντινούς, έλαβε τέλος η φραγκική κυριαρχία της ΝΑ Πελοποννήσου, δεν σταμάτησε ο βυζαντινοφραγκικός πόλεμος. Η οργανωμένη φραγκική ηγεμονία της Αχαΐας διατηρήθηκε για 170 χρόνια ακόμη και δόθηκαν πολλές μάχες με απώλειες και από τις δύο πλευρές. Ακόμη πιο δύσκολες συνθήκες προκάλεσαν τόσο ο σεισμός που σημειώθηκε τον Αύγουστο του 1303 όσο και η πειρατεία από ποικίλης προέλευσης ομάδες (Ελληνες, Λατίνους, Τούρκους από τα μικρασιατικά παράλια). Επιπλέον συχνές ήταν και οι επιδρομές Ενετών και Γενουατών στα παράλια της χερσονήσου, που κατέληγαν σε λεηλασίες τόπου και αιχμαλωσία ανθρώπων⁴⁷.

Από το 1348 ως το 1382 το δεσποτάτο του Μυστρά βρισκόταν υπό την ηγεσία των Καντακουζηνών. Την περίοδο αυτή παρατηρήθηκαν αντιδράσεις ντόπιων αρχόντων και γαιοκτημόνων που εκδηλώθηκαν ως ένοπλη εξέγερση στο Μυστρά και στη Μονεμβασία. Επιπλέον ο πληθυσμός αραιώνει, απουσίαζαν τα εργατικά χέρια, παρατηρούνταν έλλειψη καλλιεργητών αλλά και πολεμιστών για την υπεράσπιση του τόπου. Ο πληθυσμός καταπιεζόταν από τους φόρους,

---

⁴⁵Τ. Γριτσόπουλος, ό.π., 232-233

⁴⁶Ε. Ελευθερίου, ό.π., 7

⁴⁷ Τ. Γριτσόπουλος, ό.π., 239-240

οι χωρικοί δυσανασχετούσαν και έτσι σημειώνονταν μετακινήσεις προς τα βενετοκρατούμενα εδάφη. Κατ' αναλογία τα ίδια συνέβαιναν και στο Γεράκι, αφού και εκεί υπήρχαν άρχοντες γαιοκτήμονες, η ύπαρξη των οποίων επιβεβαιώνεται από τις επιγραφές μνημείων, καθώς υπήρξαν ευσεβείς και γενναιόδωροι⁴⁸.

Για την αντιμετώπιση της μείωσης του πληθυσμού, της έλλειψης καλλιεργητών και πολεμιστών κατά τον 14^ο αι., ο δεσπότης Μανουήλ Καντακουζηνός επέτρεψε την εγκατάσταση στην Πελοπόννησο μεγάλου αριθμού Αλβανών υπό άγνωστες συνθήκες. Πολλοί από αυτούς πιθανότατα εγκαταστάθηκαν και στην παραλιακή κοιλάδα του Ευρώτα μέχρι το Γεράκι, όπου ως τον 20^ό αι. υπήρχαν αλβανόφωνοι μεταξύ των Γερακιτών. Είναι άγνωστος ο αριθμός των Αλβανών που κατέφθασαν στο Γεράκι, αλλά η άφιξή τους αποσκοπούσε στο να αντιμετωπιστεί η αραιώση του πληθυσμού και να εξευρεθούν εργατικά χέρια, αναγκαία για τους ντόπιους γαιοκτήμονες. Το γεγονός επιβεβαιώνεται από τοπωνύμια (π.χ. Μπρίνιζα, Γκαβούριζα, Πλιάκιζα κ.α.) αλλά και από τα επώνυμα αλβανικής προελεύσεως που παρατηρούνται στο Γεράκι (π.χ. Γκέτουρας, Δίβρας, Ζόταλης κ.α.)⁴⁹

Παρόλα αυτά στη διάρκεια της εξουσίας των Καντακουζηνών παρατηρήθηκε ανάπτυξη των τεχνών και των γραμμάτων τόσο στο δεσποτάτο όσο και σε άλλα κέντρα όπως στο Γεράκι, κάτι που διαπιστώνεται από την παρουσία των μνημείων.

Μετά τους Καντακουζηνούς το δεσποτάτο το παρέλαβαν οι Παλαιολόγοι, οι οποίοι κυβέρνησαν για 78 χρόνια. Τότε στις κτήσεις του δεσποτάτου προστέθηκαν και άλλα τμήματα της χερσονήσου και μόνο η Μεθώνη, η Κορώνη, το Άργος και το Ναύπλιο παρέμειναν σε ενετικά χέρια.

Στη διάρκεια της παλαιολόγειας περιόδου στο δεσποτάτο επικράτησε ειρήνη για μεγάλο διάστημα με αποτέλεσμα την αύξηση των καλλιεργειών και του εμπορίου. Κύριο ρόλο σε αυτό έπαιξε φυσικά το λιμάνι της Μονεμβασίας. Ως προς την πνευματική ανάπτυξη και την καλλιτεχνική δραστηριότητα δέσποζαν ως πολιτικά και πολιτιστικά κέντρα ο Μυστράς και η Μονεμβασία καθώς και το Γεράκι που βρίσκεται ανάμεσά τους⁵⁰. Αυτό επιβεβαιώνεται από τα

---

⁴⁸Ο.π., 240-241

⁴⁹Ο.π., 242-245

⁵⁰Ο.π., 240-242

χριστιανικά μνημεία που βρίσκονται στο Κάστρο (για τα οποία θα γίνει λόγος σε επόμενο κεφάλαιο), στον Κάμπο και στις παρυφές του βουνού⁵¹.

Ο ναός του Αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου βρίσκεται στις νοτιοδυτικές παρυφές του χωριού και υπήρξε και κοιμητηριακός ναός. Είναι μονόκλιτη βασιλική και πιθανός κτήτορας της β' φάσης τοιχογράφησης του ήταν ο Χριστόφορος Κοντολέως. Στην τοιχοποιία του ναού υπάρχουν άφθονα εντοιχισμένα αρχιτεκτονικά μέλη σε επανάχρηση. Οι τοιχογραφίες του ναού χρονολογούνται στα τέλη 13^{ου}- αρχές 14^{ου} αι. (α' στρώμα), και στο 1450 (β' στρώμα)⁵².

Ο ναός του Αγίου Νικολάου βρίσκεται στα νότια και λίγο έξω από το χωριό. Είναι μεγάλος, δίκλιτος εκ προσθήκης ναός. Στην τοιχοδομία του περιέχει και αυτός διάφορα αρχιτεκτονικά μέλη σε επανάχρηση. Οι τοιχογραφίες του χρονολογούνται στα τέλη του 13^{ου} αι.⁵³.

Ο ναός των Αγίων Θεοδώρων βρίσκεται στις νότιες παρυφές του χωριού και ανήκει στον τύπο του σταυρεπίστεγου ναού της κατηγορίας A/1, σύμφωνα με την κατάταξη του Α. Ορλάνδου. Δυστυχώς δεν διασώζονται οι τοιχογραφίες του⁵⁴. Στην ίδια περίοδο ανήκει και η λεγόμενη Κόκκινη Εκκλησιά, αφιερωμένη στα Εισόδια της Θεοτόκου. Πρόκειται για θολοσκεπή βασιλική του 14^{ου} αι. από την οποία δυστυχώς σώζονται ελάχιστα τμήματα των τοιχογραφιών. Επιπλέον στην περιοχή Χαλάσματα έχουν εντοπιστεί ερείπια κτισμάτων και οικοδομικό υλικό⁵⁵.

Ας σημειωθεί στο σημείο αυτό πως, αφότου η νοτιοδυτική Πελοπόννησος πέρασε στα χέρια των Βυζαντινών, η Εκκλησία αποτέλεσε μια πνευματική δύναμη, η οποία ανασυστάθηκε και το επίκεντρο της διοίκησής της δεν ήταν μόνο ο Μυστράς, ως έδρα του δεσποτάτου αλλά και η Μονεμβασία. Στη δικαιοδοσία της μητρόπολης Μονεμβασίας ήταν και η περιοχή του Έλους⁵⁶.

Ωστόσο κατά την παλαιολόγια περίοδο δεν έλειψε και η πολιτική αστάθεια, η οποία εννόησε το σχηματισμό μεγάλων ιδιοκτησιών εις βάρος της μικρής ιδιοκτησίας. Επίσης παρατηρούνται στάσεις, μείωση των εσόδων του δημόσιου

---

⁵¹Ο.π., 250

⁵²Ν. Κ. Μουτσόπουλος- Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 3-6, 45

⁵³Ο.π., 49-55

⁵⁴Ο.π., 77-81

⁵⁵Τ. Γριτσόπουλος, ό.π., 256-257

⁵⁶Ο.π., 271

ταμείου, καταπίεση του πληθυσμού από τη βαριά φορολογία. Γι' αυτό σημειώνονται μετακινήσεις σε βενετοκρατούμενα εδάφη και δημιουργείται οικονομική παρακμή. Κατ' αναλογία η ίδια κατάσταση επικρατεί και στο Γεράκι, που ήταν κεφαλοχώρι με ντόπιους άρχοντες γαιοκτήμονες, οι οποίοι μαρτυρούνται μέσα από τις επιγραφές των μνημείων: Βούστηχας, Ρωντάκιος ο Περιοδευτής, Σεβαστός Τζαούσιος Ισαάκιος και άλλοι κτήτορες, αφιερωτές και ενισχυτές ιερών ναών του Γερακίου, οι οποίοι ανήκαν στο αρχοντολόγιο του 14^{ου}-15^{ου} αι.⁵⁷.

1.7 ΤΟ ΓΕΡΑΚΙ ΣΤΑ ΧΕΡΙΑ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΝΕΤΩΝ

Η φθορά του τόπου κατά τον 15^ο αι. ήταν συνεχής και ενισχύθηκε μετά τις συνεχείς εκστρατείες των Τούρκων, που σημειώθηκαν το διάστημα 1423-1446 και προκάλεσαν αιχμαλωσίες και καταστροφές. Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης στις 29 Μαΐου 1453 οι Τούρκοι καταλαμβάνουν και τα τελευταία κατάλοιπα της αυτοκρατορίας. Μάλιστα ο ίδιος ο Μεχμέτ Β' ο Πορθητής έκανε δύο εκστρατείες το 1458 και το 1460 με στόχο να χτυπήσει τη Μονεμβασία για να υποτάξει την Πελοπόννησο. Το 1461 τα τελευταία βυζαντινά οχυρά της Πελοποννήσου πέρασαν στα χέρια των Οθωμανών αν και ορισμένα κάστρα βρίσκονταν ακόμα σε ενετικά χέρια.

Στο διάστημα 1463-1479 και 1499-1503 συνέβησαν δύο ενετοτουρκικοί πόλεμοι, στους οποίους ενεπλάκη και η περιοχή της Λακωνίας. Συγκεκριμένα το Κάστρο Γερακίου παρέμεινε στην κατοχή του Δεσποτάτου του Μοριά ως την κατάληψή του από τους Οθωμανούς Τούρκους το 1460⁵⁸. Κατά τη διάρκεια του Α' Βενετοτουρκικού Πολέμου (1463-1479) βρέθηκε υπό βενετική κατοχή⁵⁹. Με την ενετοτουρκική συνθήκη του 1503 οι Τούρκοι παρέλαβαν τα πελοποννησιακά κάστρα αλλά η Μονεμβασία και το Ναύπλιο παρέμειναν στους Ενετούς μέχρι το 1540, οπότε παραδόθηκαν και αυτά και πολλοί κάτοικοι εγκατέλειψαν τους τόπους τους για να μη γίνουν δούλοι των βαρβάρων. Επαναστατικές κινήσεις έγιναν πάλι στο διάστημα 1685-1687. Τον Αύγουστο του 1687 δόθηκε μάχη στο φρούριο του Μυστρά και παραδόθηκε η

---

⁵⁷Ο.π., 240-241

⁵⁸Ο.π., 277, 281

⁵⁹Ε. Ελευθερίου, ό.π., 7

Μονεμβασία. Ντόπιοι και Ενετοί συνεργάστηκαν και έδιωξαν τους Τούρκους. Κυρίαρχοι έγιναν πάλι οι Ενετοί ως το 1715⁶⁰.

Παρά τις δυσκολίες, κατά το 16^ο και 17^ο αι. στο Γεράκι οι ντόπιοι κτίζουν κάποιους ναούς: τον Άγιο Νικόλαο, τον Άγιο Δημήτριο, την Αγία Σοφία, την Αγία Κυριακή. Επίσης στην περίοδο της ενετοκρατίας οι Γερακίτες ως βαθειά θρησκευόμενοι δημιουργούν ένα ακόμα χριστιανικό μνημείο, το σημερινό καθεδρικό ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, που ιδρύθηκε το 1702⁶¹.

Το Κάστρο και ο λόφος μάλλον ερημώθηκε μεταξύ του 15^{ου} αι. και του 1700, οπότε το Γεράκι μεταφέρθηκε στη θέση του σημερινού οικισμού και αποτέλεσε κεφαλοχώρι της ενετοκρατούμενης και τουρκοκρατούμενης Πελοποννήσου με μεγάλες παραγωγικές εκτάσεις στον κάμπο⁶².

1.8 ΤΟ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟ ΓΕΡΑΚΙ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Από το καλοκαίρι του 1715 οι Τούρκοι ξεκινούν επιχειρήσεις, έτσι στις 16 Αυγούστου 1715 καταλαμβάνουν τη Μεθώνη και στις 7 Σεπτεμβρίου τη Μονεμβασία, οπότε καταλήφθηκε οριστικά και το Γεράκι από τους Τούρκους. Η κατάκτηση διατηρήθηκε από το 1715 ως την Επανάσταση. Στο Γεράκι ωστόσο δεν εγκαταστάθηκαν Τούρκοι, οι ντόπιοι συνέχισαν να ασχολούνται με τη γεωργία, την κτηνοτροφία ή άλλες χειρονακτικές εργασίες ενώ κάποιοι μετανάστευσαν στα γύρω νησιά.

Η προετοιμασία για την απελευθέρωση είναι αισθητή παντού. Εστίες επαναστατικών κινήσεων είχαν καταστεί όλα τα ορεινά λακωνικά διαμερίσματα μεταξύ των οποίων και το Γεράκι με σπουδαίους Γερακίτες αγωνιστές. Μέλη της Φιλικής Εταιρείας ήδη από το φθινόπωρο του 1818 προσπαθούσαν να διαδώσουν το μήνυμα της επανάστασης στην Πελοπόννησο⁶³.

Το Γεράκι έπαιξε σπουδαίο ρόλο στη διάρκεια της Επανάστασης. Γύρω από το Γεράκι παρατηρείται αγώνας αντίστασης των ελληνικών στρατιωτικών

---

⁶⁰ Τ. Γριτσόπουλος, 278-279

⁶¹ Ο.π., 289, 303

⁶² Α. Σιμάτου, Ρ. Χριστοδουλοπούλου, ό.π., 67

⁶³ Τ. Γριτσόπουλος, ό.π., 313, 367

σωμάτων υπό την προσωπική διεύθυνση του γενικού αρχηγού Θεόδωρου Κολοκοτρώνη. Ο ίδιος ο Κολοκοτρώνης στις 6 Σεπτεμβρίου 1825 από το Γεράκι κάνει έκκληση για στρατολόγηση των Λακώνων. Τα χρόνια 1825-1826 θέτουν σε κίνδυνο την επανάσταση λόγω της δραστηριότητας του Αιγύπτιου Ιμπραήμ⁶⁴.

Λόγω διαφόρων προβλημάτων και αδυναμιών, λόγω έλλειψης όπλων και γενικά πυρομαχικών ο Κολοκοτρώνης περιορίστηκε στην παρενόχληση του εχθρού και στην ανακοπή της πορείας του με όσο το δυνατόν μεγαλύτερες ζημιές. Ωστόσο ο Ιμπραήμ στις 12 Σεπτεμβρίου 1825 πυρπολεί το Γεράκι. Οι Γερακίτες φεύγουν από το χωριό τους, που κατέχουν πια οι Αιγύπτιοι.

Βέβαια η πυρπόληση του Γερακίου δε σημαίνει και οριστική εγκατάλειψή του από τους κατοίκους ούτε και τερματισμό του πολέμου. Μετά την αποχώρηση του Ιμπραήμ οι Γερακίτες επέστρεψαν και προσπάθησαν να περισώσουν ότι απέμεινε⁶⁵. Μάλιστα μετά την οριστική απελευθέρωση της χώρας φαίνεται πως οι Γερακίτες κατάφεραν να σταθούν και πάλι στα πόδια τους, όπως αποδεικνύεται και από την παρούσα κατάσταση του τόπου. Το Γεράκι μέχρι και σήμερα αποτελεί κεφαλοχώρι του Δήμου Ευρώτα με πάνω από 1.200 κατοίκους, με σπουδαία αγροτική, κτηνοτροφική, γενικότερα οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη.

---

⁶⁴Ο.π., 384-385

⁶⁵Ο.π., 382, 387-390

2. Ο ΟΧΥΡΩΜΑΤΙΚΟΣ ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΚΑΙ ΤΑ ΟΙΚΙΣΤΙΚΑ ΚΑΤΑΛΟΙΠΑ

2.1 ΟΙ ΟΧΥΡΩΣΕΙΣ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

Ο πιο συνηθισμένος τύπος οχύρωσης στις πόλεις της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας-που υπήρχε ήδη από την αρχαιότητα-ήταν εκείνος που αποτελούνταν από έναν εξωτερικό περίβολο και έναν μικρότερο εσωτερικό στο ψηλότερο σημείο-ακρόπολη. Στο μέσο του υπήρχε ένας πύργος, η τελευταία γραμμή αμύνης, ο λεγόμενος ακρόπυργος ή καταφύγιο. Την ίδια διάταξη παρατηρούμε και στο Γεράκι, το μικρό Μυστρά, όπως αποκαλείται. Ο τύπος αυτός, με τις δύο γραμμές αμύνης και με ακρόπυργο, δεν είναι κάτι καινούριο, οι Βυζαντινοί το βρίσκουν να προϋπάρχει και το συνεχίζουν, το ίδιο ακολουθούν και οι Φράγκοι κατακτητές.

Συγκεκριμένα μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους το 1204 παρατηρείται δημιουργία πολλών βυζαντινών και φραγκικών κρατών, όπου κατασκευάστηκαν νέες οχυρώσεις ή ανακαινίστηκαν οι παλιές. Οι ηγεμόνες των Φράγκων με σκοπό την ασφάλεια των περιοχών που κατείχαν έκτισαν τείχη πόλεων, κάστρα για μικρές φρουρές σε στρατηγικά σημεία, φρούρια και μεμονωμένους πύργους για να ελέγχουν τις κτήσεις τους και να προστατεύουν την τοπική παραγωγή⁶⁶. Πολλές φορές αυτά τα κάστρα δεν εξυπηρετούσαν μόνο τον έλεγχο, την άμυνα ή την προστασία αλλά αποτελούσαν και σύμβολο δύναμης⁶⁷. Επίσης οι Λατίνοι ηγεμόνες φρόντισαν και για τη συντήρηση των ήδη υπαρχόντων βυζαντινών οχυρών. Συνήθως, σε όλα αυτά τα οχυρωματικά έργα ακολούθησαν τη μορφή και τη διάταξη των βυζαντινών οχυρώσεων αλλά και την τοπική παράδοση.

Η ευθύνη για την κατασκευή και τις επιδιορθώσεις των τειχών και των οχυρώσεων ήταν κρατική υπόθεση. Μάλιστα στα εδάφη, τα οποία κατείχαν

---

⁶⁶Σταύρος Αρβανιτόπουλος, «Η οχυρωματική τέχνη στο ελλαδικό χώρο από την παλαιοχριστιανική έως τη μεταβυζαντινή Σταύρος περίοδο», στο Ιφιγένεια Γεωργοπούλου-Ντ' Αμικό, Τζένη Αλμπάνη, Σταύρος Αρβανιτόπουλος, *Κάστρων Περίπλους*, Αθήνα 2008, 22

⁶⁷<http://ecastles.culture.gr/kastro> (22/5/22)

Φράγκοι ή Σέρβοι ηγεμόνες ο κράλης ή η κατά τόπους κρατική αρχή φρόντιζε για την οικοδόμηση ή ανακατασκευή των οχυρωματικών έργων⁶⁸.

Οι κατασκευαστές ακολουθούσαν συνήθως τη φυσική οχύρωση της θέσης, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται πολύ υψηλά τείχη, σε σημεία, τα οποία εδράζονται σε βράχους με μεγάλη κλίση ή και σε κατακόρυφες πλαγιές⁶⁹. Εκτός από την φυσικά οχυρή θέση, απαραίτητη προϋπόθεση για την κατασκευή οχυρώσεων σε έναν τόπο, ήταν η παρουσία πόσιμου νερού, οικοδομικών υλικών και τροφίμων⁷⁰.

Πίσω από τις οδοντωτές επάλξεις, στην εσωτερική όψη του τείχους, υπήρχε περίδρομος, που έδινε τη δυνατότητα στους στρατιώτες να κινούνται σε όλο το μήκος της οχύρωσης, να έχουν πρόσβαση στους πύργους και να αμύνονται με ασφάλεια, κατέχοντας πλεονεκτική θέση. Ο περίδρομος στηρίζεται σε τυφλά αψιδώματα και είναι προσιτός μέσω κτιστών κλιμάκων⁷¹.

Στα τείχη ανοίγονται μικρές ή μεγάλες πύλες για στρατιωτική ή βοηθητική χρήση αλλά και πυλίδες διαφυγής. Επιπλέον στα τείχη υψώνονται πύργοι διαφόρων σχημάτων και μεγεθών. Συνήθως έχουν μεγάλο ύψος και αποτελούνται από δύο ή τρία επίπεδα. Η θύρα εισόδου στους πύργους είναι τοποθετημένη πολύ ψηλότερα από το έδαφος και η πρόσβαση σε αυτή γίνεται μέσω κλίμακας, είτε ξύλινης είτε κτιστής. Οι κατώτερες στάθμες είναι τυφλές ή διαθέτουν μόνο τοξικές θυρίδες, ενώ στις υψηλότερες ανοίγονται παράθυρα αλλά και θύρες προς εξώστες, οι οποίοι είχαν είτε συμπαγές είτε διάτρητο δάπεδο για τη ρίψη καυτών υγρών στους επιτιθέμενους, σχηματίζοντας έτσι καταχύστρες, ζεματίστρες ή πετρομάχους.

Στα φραγκικά οχυρά η τοιχοποιία ακολουθεί τη βυζαντινή μορφή. Δηλαδή εναλλασσόμενες σειρές με λίθους και πλίνθους ή αργολιθοδομή με οριζόντιες σειρές βησάλων. Επίσης οι Φράγκοι κατακτητές για την ανέγερση των οχυρών τους χρησιμοποιούσαν ντόπιο εργατικό προσωπικό, που ακολουθούσε τη μακραίωνη βυζαντινή παράδοση.

Τα τείχη ήταν απαραίτητα, καθώς προσέφεραν την προστασία και την ασφάλεια των κατοίκων που διέμεναν εντός του κάστρου. Επίσης μπορούσαν

---

⁶⁸Σ. Αρβανιτόπουλος, ό.π., 21, 22

⁶⁹Ο.π., 29

⁷⁰<http://ecastles.culture.gr/kastro> (22/5/22)

⁷¹Σ. Αρβανιτόπουλος, ό.π., 29

να ελέγχουν ενδεχόμενο κίνδυνο σε σημαντικά περάσματα, εξασφάλιζαν την άμυνα και στο εσωτερικό τους είχαν τη δυνατότητα να διαμένουν με ασφάλεια οι μόνιμες στρατιωτικές δυνάμεις. Τέλος η ακρόπολη υπήρξε και κέντρο εξουσίας, όπου φιλοξενούνταν τόσο η φρουρά όσο και η διοικητική αρχή της πόλης ή του κράτους. Ανάλογες χρήσεις και κατασκευές εντοπίζονται και σε ακροπόλεις των φραγκοκρατούμενων περιοχών⁷².

2.2 Ο ΟΧΥΡΩΜΑΤΙΚΟΣ ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΓΕΡΑΚΙΟΥ

Ο οχυρωματικός περίβολος του Κάστρου Γερακίου, έγινε σε δύο φάσεις. Η πρώτη ανάγεται στα μέσα του 13^{ου} αι.. Μετά όμως την ανακατάληψη από τους Βυζαντινούς το 1262, οι οχυρώσεις επισκευάστηκαν και ενισχύθηκαν με αμυντικές κατασκευές. Ανακατασκευάστηκαν οι επάλξεις, προστέθηκαν τυφλά αψιδώματα και θολοσκέπαστοι χώροι. Η τελευταία οικοδομική φάση στη νότια πλευρά έγινε πιθανότατα το 14^ο-15^ο αι. και περιλαμβάνει τους πύργους και το μεσοπύργιο με τους κιλλίβαντες.

Ειδικότερα, το Κάστρο Γερακίου κτίστηκε στην ψηλότερη κορυφή του απότομου λόφου. Ο βράχος είναι αρκετά μακρύς, επιμήκης, και δικόρυφος⁷³. Ακολουθεί τη φυσική διαμόρφωση του εδάφους και το μήκος του από Βορρά προς Νότο φτάνει περίπου τα 125 μέτρα, ενώ το πλάτος του είναι περίπου 60 μέτρα⁷⁴. Αξιοποιεί τα σημεία φυσικής οχύρωσης και το εμβαδόν του φτάνει τα 5 στρέμματα. Τα τείχη του είναι κατακόρυφα και το σωζόμενο ύψος τους φτάνει σε ορισμένα σημεία τα 10 μέτρα, ενώ έχει σχήμα ακανόνιστου ορθογωνίου. Στα τείχη παρατηρούνται οδοντωτές επάλξεις, στις οποίες μετέβαιναν από κτιστές κλίμακες και από τον περίδρομο στον οποίο υπήρχαν είτε σειρές από τυφλά αψιδώματα(βόρεια πλευρά) είτε θολοσκέπαστοι χώροι(νότια και ανατολική πλευρά)⁷⁵.

Τα τείχη είναι, δυστυχώς, κατεστραμμένα στο μεγαλύτερο μέρος τους. Σε καλύτερη κατάσταση σώζονται τμήματα της βόρειας πλευράς του

---

⁷²Ο.π., 31-33

⁷³Τάσος Γριτσόπουλος, *Ιστορία του Γερακίου*, Αθήνα 1982, 222

⁷⁴Εφη Καρποδίνη-Δημητριάδη, *Κάστρα της Πελοποννήσου*, Αθήνα 1990, 106

⁷⁵Ευαγγελία Ελευθερίου, *Οργάνωση, βελτίωση της επισκεψιμότητας του αρχαιολογικού χώρου Γερακίου και συντήρηση μνημείων*, Σπάρτη 2015, 8

οχρωματικού περιβόλου με τμήμα των επάλξεων⁷⁶. Στην εσωτερική όψη του τείχους διακρίνονται ερείπια μικρών θολωτών δωματίων, ενώ στην ανατολική πλευρά, μολονότι παρατηρείται εκτεταμένη καταστροφή, είναι ευδιάκριτες οι κτιστές σκάλες σε τμήμα του τείχους. Επίσης μέσα στο βράχο είναι διαμορφωμένη μια μεγάλη κινστέρνα, όπου προφανώς συγκεντρωνόταν νερό⁷⁷.

Στη νότια πλευρά (εικ.1) το τείχος ήταν πιο ευπρόσβλητο, έτσι αργότερα, κατά το 14^ο-15^ο αι., κτίστηκε δεύτερη γραμμή αμύνης με δύο πύργους στα άκρα. Στο ύψος του στηθαίου του τείχους διατάσσονται λίθινοι κιλλίβαντες, που συνδέονταν με ξύλινες κατασκευές, και λειτουργούσαν ως καταχύστρες για την ενίσχυση της άμυνας⁷⁸. Σε καλύτερη κατάσταση από τους δύο μεγάλους τετράγωνους πύργους, διατηρείται ο νοτιοδυτικός. Αυτός ο πύργος διαθέτει στο εσωτερικό του ένα θολωτό δωμάτιο με τέσσερις θυρίδες, απ' όπου πετούσαν πέτρες ή άλλα φονικά αντικείμενα εναντίον των εχθρών.

Ο πύργος στα ανατολικά (εικ.2), που έχει κατά το ήμισυ καταρρεύσει, είναι ψηλότερος κατά ένα όροφο από το ύψος των επάλξεων. Δεν επικοινωνούσε με τον περίδρομο και σε πολλά σημεία του διακρίνονται ανοίγματα που χρησίμευαν για τις ζεματίστρες, από τις οποίες έριχναν ζεματιστό λάδι στους εχθρούς⁷⁹. Στη δυτική πλευρά πιθανότατα υπήρχαν προσθήκες και ίσως και μια μυστική εξώθυρα⁸⁰. Ο Φώτης Κόντογλου αναφέρει ότι οι κάτοικοι γκρέμισαν το μεσαίο τμήμα του τείχους της δυτικής πλευράς για να μπορούν να βλέπουν από το απέναντι χωριό το χορό που έστηναν κάθε χρόνο στο κάστρο⁸¹. Τέλος, στους πύργους διατηρούνται αυθεντικά κατασκευαστικά και μορφολογικά στοιχεία, όπως τοξωτά ανοίγματα, τοξοθυρίδες, οριζόντιες σειρές με βήσαλα στα όρια των σταθμών.

Η πύλη (εικ.3) είναι τοποθετημένη στη μέση της δυτικής πλευράς, είναι τοξωτή και διακοσμημένη με κεραμοπλαστικό δικτυωτό κόσμημα. Επίσης, από πάνω της υπάρχουν τρεις αβαθείς κόγχες, όπου μάλλον υπήρχε γραπτός διάκοσμος και εκεί βρισκονταν άλλοτε οικόσημα των Φράγκων. Στην εσωτερική όψη, στο

---

⁷⁶Ε.Καρποδίνη-Δημητριάδη, ό.π., 106

⁷⁷Τ.Γριτσόπουλος, ό.π., 222

⁷⁸Ε.Ελευθερίου, ό.π., 8

⁷⁹Ε.Καρποδίνη-Δημητριάδη, ό.π., 107

⁸⁰Τ.Γριτσόπουλος, ό.π., 223

⁸¹Ε.Καρποδίνη-Δημητριάδη, ό.π., 107

ημικυκλικό της υπέρθυρο υπήρχε τοιχογραφία. Μια μικρότερη πύλη παρατηρείται στη βόρεια πλευρά, ενώ πρόσβαση υπήρχε και από τα ανατολικά⁸². Αμέσως μετά την είσοδο υπάρχει μια μικρή αυλή, η οποία βρίσκεται σε υψηλότερο επίπεδο από το κατώφλι της πύλης, οπότε ο επιτιθέμενος, αν διαρρήγνυε την πύλη, θα βρισκόταν εγκλωβισμένος σε ένα μικρό άνοιγμα, με τους αμυνόμενους γύρω του, σε θέση υψηλότερη και συνεπώς πλεονεκτική⁸³. Με αυτό τον τρόπο η είσοδος ήταν απόρθητη και από ορμητική επίθεση και από την ισχύ πολιορκητικής μηχανής, όπως όλα τα φράγκικα κάστρα.⁸⁴

Η τοιχοποιία γενικά είναι απλή. Πιο συγκεκριμένα συνίσταται από αργούς ασβεστόλιθους, που συνδέονται με ισχυρό κονίαμα, ενώ στους αρμούς παρεμβάλλονται βήσαλα⁸⁵. Επιπλέον αξίζει να σημειωθεί πως τα τείχη δεν κατασκευάστηκαν από τους ιππότες της Δύσης, αλλά από τους ίδιους τους Γερακίτες⁸⁶.

Τέλος, εντός του οχυρωματικού περιβόλου σώζονται ερείπια κτισμάτων, που προφανώς είτε ήταν χώροι διαμονής είτε εξυπηρετούσαν διοικητικές λειτουργίες και ανάγκες στρατωνισμού. Επιπλέον, εκεί βρίσκονται δύο μεγάλες κινστέρνες (εικ.4) και ο ναός του Αγίου Γεωργίου⁸⁷.

2.3 ΟΙΚΙΣΤΙΚΑ ΚΑΤΑΛΟΙΠΑ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ

Ο μεσαιωνικός οικισμός του Κάστρου Γερακίου, το Παλαιογέρακο, διακρίνεται στις δύο κορυφές του λόφου Παλαιόκαστρο. Το Κάστρο, που βρίσκεται στη βόρεια κορυφή, σώζεται σε πολύ καλή κατάσταση όπως και ορισμένα κτήρια του βασικού οικισμού από τη δυτική πλαγιά. Μια δεύτερη οικιστική συγκέντρωση, με ερειπωμένα κατά κύριο λόγο κτίσματα, εντοπίζεται στη νότια κορυφή, η οποία ενώνεται με το βασικό οικισμό με ένα μονοπάτι μήκους 700 μέτρων⁸⁸.

---

⁸²Ε.Ελευθερίου, ό.π., 8

⁸³Ε.Καρποδίνη-Δημητριάδη, ό.π., 107

⁸⁴Τ.Γριτσόπουλος, ό.π., 223

⁸⁵Ε.Ελευθερίου, ό.π., 10

⁸⁶Τ.Γριτσόπουλος, ό.π., 228

⁸⁷Ε.Ελευθερίου, ό.π., 10

⁸⁸Άννα Μαρία Σιμάτου, Ροζαλία Χριστοδουλοπούλου, «Παρατηρήσεις στο μεσαιωνικό οικισμό του Γερακίου», *ΔΧΑΕ Δ'ΙΕ'* (1989-1990), 67

Ο οικισμός περιλαμβάνει δέκα ναούς και περίπου 40 κοσμικά κτήρια, που διατηρούνται σε σχετικά καλή κατάσταση. Τα περισσότερα κτήρια στο ισόγειό τους διαθέτουν βοηθητικούς χώρους ή εργαστήρια αλλά και χώρους διαμονής στα ανώτερα επίπεδα. Όσον αφορά την κάτοψη ορισμένα κτήρια είναι ορθογώνια, ενώ άλλα σχηματίζουν Γ(άμα), (π.χ. 2, 9, 13, 16, 19). Κάποια έχουν δύο ή τρεις οικοδομικές φάσεις και κυρίως ήταν διώροφα. Τα περισσότερα είχαν μία είσοδο, ορθογώνια ή τοξωτή και σε ορισμένα υπάρχει είσοδος από τον όροφο, όπου η πρόσβαση γινόταν από ξύλινη κλίμακα. Τα παράθυρα ήταν, επίσης, ορθογώνια ή τοξωτά. Κάποια κτήρια για αμυντικούς σκοπούς, είχαν συμπαγείς τοίχους με τοξοθυρίδες. Ενίοτε στην τοιχοποιία παρατηρούνται κόγχες για αποθηκευτική χρήση⁸⁹.

Πρέπει να επισημανθεί πως το μοναδικό διάγραμμα του οικισμού έχει γίνει από τον Άγγλο μελετητή Traquair στις αρχές του 20^{ου} αι. (1905), όπου αποτυπώνονται ακριβώς τα κτήρια, οι οχυρώσεις αλλά και το ανάγλυφο του εδάφους (εικ.5).

Σύμφωνα με τις Α. Μ. Σιμάτου και Ρ. Χριστοδουλοπούλου, ο οικισμός είχε σχήμα τραπεζίου και διακρινόταν σε τρεις κτηριακές ενότητες: τη γειτονιά Α κάτω από το κάστρο στα βορειοανατολικά, τη γειτονιά Β στο κέντρο με αραιότερη δόμηση και τη γειτονιά Γ στα νοτιοδυτικά με ελεύθερο χαρακτήρα. Πιο εκτενής αναφορά θα γίνει σε ορισμένα κτήρια που σώζονται καλύτερα και παρουσιάζουν περισσότερο ενδιαφέρον.

Στη γειτονιά Α, που βρίσκεται κάτω από το κάστρο και είναι πιο πυκνοδομημένη βρίσκονται τα κτίσματα 18, 34, 8, 7, 22, 33 και το συγκρότημα Nivelet (κτ. 3, 4, 5, 6), όπως το αποκαλούν οι ντόπιοι, γιατί όπως φαίνεται ανήκε σε επώνυμο χρήστη (την οικογένεια των βαρόνων). Σε αυτό συντείνουν η διάταξη των χώρων σε σειρά, τα ανοίγματα στους ορόφους και η θέση του κάτω από το κάστρο, πάνω σε απότομους βράχους, που το καθιστούν δυσπρόσιτο⁹⁰.

---

⁸⁹Ε. Ελευθερίου, ό.π., 12

⁹⁰Α. Σιμάτου, Ρ. Χριστοδουλοπούλου, ό.π., 69

2.3.1 ΤΟ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ NIVELET

Το συγκρότημα (εικ.6) αποτελείται από τέσσερις χώρους (3, 4, 5, 6), που δεν επικοινωνούν μεταξύ τους και δεν υπήρχαν όλοι εξαρχής αλλά προστέθηκαν στη συνέχεια. Ο χώρος 3 είναι μονόχωρος και διώροφος με είσοδο στη βόρεια πλευρά. Οι εξώθυρες είναι η μία πάνω στην άλλη, ενώ ο όροφος ήταν προσβάσιμος από ξύλινο γεφυράκι. Η θύρα του ορόφου διασώζει χαράγματα στο επίχρισμα. Στο κατώι δεν υπήρχαν ανοίγματα, ενώ στο ανώι υπάρχει ένα παράθυρο στο νότιο τοίχο και μια πολεμίστρα στο δυτικό. Στον ανατολικό τοίχο φαίνονται δύο μεγάλες αβαθείς κόγχες μεταξύ των βράχων ως αντιστήριγμα. Το κτίσμα αυτό ίσως ήταν φυλάκιο για τον έλεγχο του μονοπατιού. Στο χώρο 4, που μάλλον ήταν αποθήκη ή φυλάκιο σώζεται μόνο ο δυτικός τοίχος.

Ο χώρος 5 διαθέτει δύο ορόφους και η είσοδος σε αυτόν γινόταν από θύρα, μέσω ξύλινου πλατύσκαλου στο δυτικό τοίχο. Το κατώι βρίσκεται κάτω από το επίπεδο του δρόμου, ενώ στο δυτικό διαφαίνεται σαρδελωτό επίχρισμα.

Στο χώρο 6 υπάρχει μια μεγάλη αίθουσα με δύο ορόφους και είσοδο από τη στενή πλευρά. Μάλιστα οι δύο θύρες βρίσκονται διαγώνια η μία προς την άλλη λόγω κλίσης του εδάφους. Τα παράθυρα και τα ντουλάπια φτάνουν ως το πάτωμα, ενώ η διάταξη τους είναι συμμετρική. Καλύτερα σώζεται το βορινό παράθυρο, που έχει τοξωτό τύμπανο και επιχρισμένο πλαίσιο από τούβλα. Εσωτερικά έκλεινε με ξύλινο φύλλο και αμπάρα⁹¹.

2.3.2 ΚΤΗΡΙΟ 8

Το κτήριο 8 (εικ.7) είναι μονόχωρο και διώροφο με δίρριχτη στέγη. Είναι το μόνο κτίσμα στο οποίο σώζεται διαμορφωμένος χώρος εισόδου. Υπήρχε επιπλέον εξώστης με περιμετρικό πεζούλι, που το ύψος του ήταν μεγαλύτερο, κάτι που παραπέμπει σε σκεπαστό ηλιακό. Η είσοδος στο κατώι είχε τοξωτό πλαίσιο από τούβλα. Η θύρα ασφάλιζε με ξύλινη αμπάρα που συρόταν σε ειδικά διαμορφωμένη οπή. Στο εσωτερικό των τοίχων διακρίνεται

---

⁹¹Ο.π., 71-74

σαρδελωτόκονίαμα, ενώ στη θύρα και στο παράθυρο του ορόφου σώζονται διακοσμητικά χαράγματα στο κονίαμα.

2.3.3 ΚΤΗΡΙΟ 2

Στη γειτονιά Β βρίσκεται ένα σύνολο κτισμάτων σε επαφή (23Α, Β, Γ, 29, 9 και 38) και τα υπόλοιπα (κτ.25, 16, 2, 17) είναι ελεύθερα στην πλαγιά.

Το κτήριο 2 (εικ.8), που έχει κτιστεί στην αρχή του λόφου, έχει δύο ορόφους και κάτοψη σε σχήμα Γ. Παρατηρούνται τρεις οικοδομικές φάσεις. Σε πρώτη φάση το μονώροφο κτίσμα επικοινωνούσε με κλειστό δωμάτιο ή χώρο αυλής. Βρίσκονταν σε διαφορετικά επίπεδα και στεγάζονταν με μονόρριχτη στέγη. Επικοινωνούσαν μεταξύ τους μέσω τοξωτού ανοίγματος με πλαίσιο από τούβλα. Στο βόρειο τοίχο υπήρχαν ράφια με τοξωτά πλαίσια από τούβλα, που είναι καθαρά βυζαντινό στοιχείο. Σε δεύτερη φάση προστέθηκε όροφος με δίρριχτη στέγη και δύο ανοίγματα. Η είσοδος σε αυτόν γινόταν πιθανώς με ξύλινη κλίμακα. Στο νότιο τοίχο υπάρχει σύνθεση τριών ντουλαπιών, που το πάνω είναι τοξωτό και διακοσμημένο με χαράγματα, τα οποία μιμούνται τούβλα. Στην τρίτη φάση προστέθηκε ένας χώρος κάθετα στον προϋπάρχοντα⁹². Στη θύρα του ορόφου διακρίνεται κεραμοπλαστικός διάκοσμος, παρόμοιος με εκείνον στους ναούς της Αγίας Παρασκευής, του Αγίου Δημητρίου και της Αγίας Αικατερίνης.

2.3.4 ΚΤΗΡΙΑ 9 ΚΑΙ 16

Τα κτήρια 9 και 16, που βρίσκονται λίγο πιο πάνω από το συγκρότημα Nivelet έχουν κάτοψη σε σχήμα Γ. Το κτήριο 9 (εικ.9) αρχικά ήταν ισόγειο με μονόρριχτη στέγη, ενώ η προσθήκη του έχει άνοιγμα και ντουλάπια στο ύψος του ανθρώπου. Στα πλαίσια των θυρών, ενδιαφέρουσα λεπτομέρεια αποτελούν τα λαξευτά λίθινα πλινθοπερίκλειστα, που συναντώνται στις εκκλησίες και του Γερακίου και του Μυστρά. Επιπλέον ένας τετραγωνικός χώρος αποτελεί την είσοδο στο κατώι.

---

⁹²Α. Σιμάτου, Ρ. Χριστοδουλοπούλου, ό.π., 74, 77

Στο κτήριο 16 (εικ.10) διακρίνονται δύο οικοδομικές φάσεις. Αρχικά το κτήριο ήταν ισόγειο με μονόρριχτη στέγη, ενώ στη συνέχεια έγινε διώροφο. Ενδιαφέρον στο σημείο αυτό παρουσιάζει το σύστημα που χρησιμοποιούσαν για να συλλέγουν βρόχινο νερό. Το νερό από τη στέγη οδηγούνταν σε αυλάκι της στέγης και έπειτα μέσα από κατακόρυφο αγωγό κατέληγε στην κιστέρνα μέσα στη φυσική κοιλάτητα του βράχου⁹³.

2.3.5 ΚΤΗΡΙΑ 13 ΚΑΙ 14

Στη γειτονιά Γ τα κτίσματα (28, 27, 13, 29, 15, 14, 30, 31) είναι τοποθετημένα αραιά. Το κτήριο 13 είναι δίχωρο κτίσμα σε σχήμα Γ, διώροφο με έναν πύργο στη βορειοανατολική γωνία, που παρουσιάζει απόκλιση προς τα νότια, ενώ στην επαφή του με τον κύριο όγκο δημιουργεί εμφανή αρμό. Το κατώ στεγάζεται με ημικυλινδρικό θόλο, η στεγανοποίηση του οποίου γίνεται με κουρασάνι (ίσως ήταν δεξαμενή νερού).

Το κτήριο 14 είναι το μοναδικό παράδειγμα σπιτιού με δύο χώρους στη σειρά, που επικοινωνούν μεταξύ τους. Αρχικά ήταν μονόχωρο με μονόρριχτη στέγη. Στη δεύτερη φάση προστέθηκε όροφος στεγασμένος με δίρριχτη στέγη. Στο κατώ η είσοδος ήταν στη βόρεια πλευρά, ενώ στον όροφο ανοίχτηκε μια άλλη, διαγώνια τοποθετημένη, με πλατύσκαλο. Το κατώ κατά τη δεύτερη αυτή φάση κλείστηκε στη νοτιοδυτική γωνία με τοίχο σε σχήμα Γ, επιχρισμένο με υδραυλική κονία. Μάλλον χρησίμευε για την αποθήκευση τροφίμων.

Στην τρίτη φάση προστέθηκε ένας διώροφος όγκος, έτσι οι εξώθυρες έγιναν εσωτερικές. Στο δυτικό τοίχο υπάρχει διπλή σειρά δοκοθηκών, άρα το πάτωμα υπερυψώθηκε στα βόρεια. Αυτό το πατάρι ίσως χρησίμευε ως κρεβάτι. Στο κατώ υπήρχαν τρία ντουλάπια και ίσως εκεί ήταν το μαγειρείο. Ακόμη στο δυτικό τοίχο υπάρχουν μια τοξοθυρίδα, μια πολεμίστρα και μια θυρίδα κατόπτευσης, που φανερώνουν αμυντικό χαρακτήρα⁹⁴.

---

⁹³Ο.π., 79

⁹⁴Ο.π., 79-81

2.3.6 ΚΤΗΡΙΟ 11

Στην απέναντι νότια κορυφή του λόφου βρίσκονται ερειπωμένα κτήρια, ενώ μόνο τρία σώζονται σε μεγάλο ύψος. Συγκεκριμένα στο κτήριο 11, το οποίο είναι το μεγαλύτερο από αυτά, διασώζονται πολλοί χώροι σε επαφή. Αρχικά υπήρχε ο βόρειος ισόγειος χώρος με άξονα από τα ανατολικά στα δυτικά και ένας μικρότερος κάθετα στη νοτιοανατολική γωνία του πρώτου, στεγασμένοι και οι δύο με δίρριχτες στέγες. Μεταξύ τους επικοινωνούσαν με ενδιάμεση εσωτερική θύρα.

Ο βόρειος χώρος είχε δύο ανοίγματα-θύρες στο βόρειο τοίχο και μια εξώθυρα προς το χώρο της αυλής. Σε δεύτερη φάση προστέθηκε όροφος στα νοτιοδυτικά, όπου στο νότιο τοίχο προστέθηκαν δύο διαγώνια τοποθετημένες θύρες, που οδηγούσαν στο κατώι και στον όροφο. Σε αυτόν η πρόσβαση γινόταν με λίθινη κλίμακα. Στη δυτική όψη του ψηλού χώρου διακρίνονται δύο πεσσοί ενσωματωμένοι στο τοίχο. Ίσως στήριζαν πέργκολα ή ήταν βάση κωδωνοστασίου. Επίσης στη νοτιοδυτική γωνία διακρίνεται μοναδικό δείγμα σταυρωτής ξυλοδεσιάς. Στη τρίτη φάση φράχτηκε η βορειοδυτική γωνία και δημιουργήθηκε νέος χώρος με είσοδο από τα δυτικά. Τέλος οι θύρες του κτηρίου 11 έχουν λίθινα εξωτερικά τόξα, επιχρισμένα τύμπανα και εσωτερικά ξύλινα υπέρθυρα⁹⁵.

Η τοιχοποιία των κτισμάτων είναι αργολιθοδομή με ισχυρό συνδετικό κονίαμα και βήσαλα στους αρμούς. Στις ακμές και στα πλαίσια των ανοιγμάτων είναι τοποθετημένοι ασβεστόλιθοι και λαξευτοί παρόλιθοι. Σε ορισμένα κτίσματα, στις όψεις των τοίχων διατηρείται σαρδελωτό επίχρισμα. Επίσης παρατηρούνται ελάχιστα στοιχεία κεραμοπλαστικού διακόσμου ή χαράγματα στα ανοίγματα και στις κόγχες. Στα ισόγεια των κτηρίων τα δάπεδα ήταν από ασβεστοκονίαμα και πατημένο χώμα, ενώ στους ορόφους ήταν από ξύλο. Όσον αφορά τις στέγες ήταν μονόρριχτες ή δίρριχτες ξύλινες κεραμοσκεπές. Επιπλέον, έχει εντοπιστεί κινστέρνα στα κτήρια 13 και 16⁹⁶.

Τέλος ορισμένα κτήρια φαίνεται πως ήταν εργαστήρια, όπως το κτήριο 38 (εικ.11), όπου στις ανασκαφές βρέθηκαν ξυλάνθρακες, σκωρίες σιδήρου,

---

⁹⁵Ο.π., 81

⁹⁶Ε. Ελευθερίου, ό.π., 15

μεταλλικά αντικείμενα από σίδηρο ή χαλκό. Προφανώς στο χώρο αναπτυσσόταν μεταλλοτεχνική δραστηριότητα. Επίσης στο κτήριο 19 φαίνεται να πραγματοποιούσαν υφαντουργική δραστηριότητα, αφού εντοπίστηκαν λίθινοι τριπτήρες, αγνύθες, λίθινα και πήλινα σφονδύλια, βελόνια και άγκιστρο αδραχτιού. Μάλιστα εντοπίστηκαν και νομίσματα, τα οποία αποδεικνύουν εμπόριο προϊόντων⁹⁷.

2.4 ΟΔΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ

Όσον αφορά το οδικό δίκτυο του οικισμού σώζονται μόνο ίχνη των αρχικών χαράξεων, ενώ διακρίνονται τέσσερις κύριες οδοί με μεγάλο πλάτος, που προσφέρουν πρόσβαση σε κεντρικά σημεία του οικισμού. Διακρίνονται όμως και αρκετές δευτερεύουσες οδοί με μικρότερο πλάτος και μήκος, οι οποίες οδηγούν σε ιδιωτικές οικίες. Οι οδοί γενικά είναι προσαρμοσμένες στο φυσικό ανάγλυφο και η κυκλοφορία γινόταν είτε πεζή είτε με ζώα⁹⁸.

Ειδικότερα, όπως παρατηρούν οι Α. Μ. Σιμάτου και Ρ. Χριστοδουλοπούλου, η ανίχνευση του οδικού δικτύου είναι δυνατόν να πραγματοποιηθεί μόνο από τις αποτμήσεις στις γωνίες των σπιτιών και στις προσβάσεις τους. Έτσι συμπεραίνουν πως το οδικό δίκτυο περιελάμβανε: α) ένα βασικό ομαλό δρόμο, που ξεκινούσε από το πλάτωμα, οδηγούσε στο δυτικό όριο του οικισμού και χωριζόταν σε δύο δρόμους. Έναν που οδηγούσε στην πύλη του κάστρου και ένα δεύτερο, που συνέχιζε ως μονοπάτι στη νότια κορυφή, β) έναν κεντρικό απότομο δρόμο, που ξεκινούσε από το πλάτωμα και μέσα από τη γειτονιά Α οδηγούσε στο κάστρο και στη συνέχεια ανηφορικά προς το βόρειο όριο του οικισμού, γ) έναν δρόμο που είχε κοινή αρχή με τον προηγούμενο και οδηγούσε στη γειτονιά Β.

Εκτός από τους παραπάνω δρόμους, εντοπίζεται και ένα πλήρες δίκτυο με μονοπάτια, τα οποία προσέφεραν πρόσβαση σε δύο ή τρία σπίτια κάθε φορά ή περιτριγύριζαν μεγάλα σπίτια.

Στη διαμόρφωση του οδικού δικτύου συνέβαλαν: η απότομη κλίση και το βραχώδες του εδάφους αλλά και οι μεταβαλλόμενες ανάγκες προσπέλασης.

---

⁹⁷Ο.π., 16

⁹⁸Ο.π., 22

Παρατηρείται, λοιπόν, πως οι βασικοί οδοί και τα μονοπάτια του οικισμού ξεκινούσαν από το πλάτωμα, όπου έβλεπαν και οι εκκλησίες της Αγίας Παρασκευής και της Αγίας Αικατερίνης. Αυτό το πλάτωμα, καθώς εντοπίζεται εκεί και δημόσια κινστέρνα, πιθανότατα λειτουργούσε ως πλατεία για συναθροίσεις και εμπορικές συναλλαγές⁹⁹.

---

⁹⁹Α. Σιμάτου, Ρ. Χριστοδουλοπούλου, ό.π., 69

3. ΟΙ ΝΑΟΙ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΓΕΡΑΚΙΟΥ

3.1 ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΝΑΟΔΟΜΙΑ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ

Η μεγάλη κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη του Γερακίου κατά τη βυζαντινή περίοδο αποτυπώνεται και στους βυζαντινούς ναούς, που υπάρχουν τόσο στο κάστρο όσο και στον οικισμό. Οι ναοί του μεσαιωνικού κάστρου, οι οποίοι αποτελούν και αντικείμενο μελέτης της παρούσας εργασίας, ανέρχονται σε δέκα μεταξύ των οποίων και δύο ανώνυμοι.

Στο Γεράκι υπάρχουν βυζαντινοί ναοί με μετατροπές, προσθήκες, αφιερώματα και μεταγενέστερες επιδράσεις¹⁰⁰. Συγκεκριμένα μετά την οργάνωση των Φράγκων στα κάστρα, οι ίδιοι οι Λατίνοι προέβησαν σε πολλές προσφορές ως επίδειξη της κοινωνικής και οικονομικής τους θέσης. Μάλιστα φαίνεται πως βρήκαν στο Γεράκι ορθόδοξους ναούς, τους οποίους αντί να τους καταστρέψουν τους χρησιμοποίησαν χωρίς καν να φτιάξουν νέους δικούς τους ναούς. Φρόντισαν βέβαια να αφήσουν τα δικά τους αποτυπώματα. Μετά τη φραγκοκρατία ακολούθησαν δύσκολα χρόνια αλλά παρόλα αυτά, κατά την περίοδο των Καντακουζηνών το δεσποτάτο του Μοριά γνώρισε μέρες ευημερίας και πολιτιστικής ανάπτυξης. Υπήρξε πρόοδος στο χώρο των τεχνών και των γραμμάτων. Ακριβώς από αυτή την εποχή και ύστερα παρατηρείται και στο Γεράκι μεγάλη ανάπτυξη όπως αποτυπώνεται και στα μνημεία¹⁰¹.

Στον οικισμό οι περισσότεροι ναοί είναι μικρού μεγέθους και με θολοσκεπείς κεραμοσκεπές. Διασκορπίζονται σε όλη την έκταση του οικισμού, μέσα στα όρια των γειτονιών και με προσανατολισμό που καθορίζεται από τη κλίση του εδάφους¹⁰². Επίσης είναι σχεδόν όλοι τοιχογραφημένοι. Μάλιστα, σύμφωνα με την Τζούλια Παπαγεωργίου, τέσσερις από τις εκκλησίες του μεσαιωνικού οικισμού στο λόφο Παλαιόκαστρο, (η Ζωοδόχος Πηγή, οι Ταξιάρχες, ο Προφήτης Ηλίας και η Αγία Παρασκευή) διακοσμήθηκαν από ένα ζωγραφικό εργαστήριο στην πρώτη πεντηκονταετία του 15^{ου} αι..

¹⁰⁰Τάσος Γριτσόπουλος, *Ιστορία του Γερακίου*, Αθήνα 1982, 237

¹⁰¹Τ.Γριτσόπουλος, *ό.π.*, 225-226

¹⁰²Αννα-Μαρία Σιμάτου, Ροζαλία Χριστοδουλοπούλου, «Παρατηρήσεις στον μεσαιωνικό οικισμό του Γερακίου», *ΔΧΑΕ Δ'ΙΕ'* (1989-1990), 71

Στο βασικό οικιστικό πυρήνα βρίσκονται οι ναοί της Ζωοδόχου Πηγής, της Αγίας Αικατερίνης, του Αγίου Δημητρίου και δύο ακόμα ανώνυμοι¹⁰³. Ο ναός του Αγίου Γεωργίου βρίσκεται στο κεντρικότερο σημείο του περιβόλου. Στη νότια κορυφή του λόφου ανάμεσα σε άλλα ερειπωμένα κτήρια σώζονται οι ναοί των Ταξιαρχών και των Θεοφανείων. Το οικιστικό αυτό συγκρότημα συνδέεται με το κεντρικό τμήμα του οικισμού στη βόρεια κορυφή με μονοπάτι μήκους 700 περίπου μέτρων. Στο μέσο της απόστασης αυτής υπάρχει ο ναός του Προφήτη Ηλία. Οι τρεις αυτοί τελευταίοι ναοί αποκαλούνται σήμερα από τους ντόπιους "Πέρα Εκκλησιές"¹⁰⁴. Το σύνολο ίσως να αποτελούσε μέρος μοναστικής ενότητας, αφού βρίσκεται σε περίοπτη θέση, φυσικά οχυρή και προστατευόμενη, όπως και ο οικισμός, από το Κάστρο¹⁰⁵.

Στο παρόν κεφάλαιο αρχικά θα δοθούν, σύντομα, γενικές πληροφορίες για το σύνολο των ναών του οικισμού, ακολουθώντας τη σειρά με την οποία τους συναντάμε. Στη συνέχεια θα γίνει εκτενέστερη περιγραφή για τους σημαντικότερους ναούς: 1) Άγιο Γεώργιο, 2) Αγία Παρασκευή, 3) Ζωοδόχο Πηγή, 4) Ταξιάρχες, 5) Προφήτη Ηλία, 6) Θεοφάνια.

Αγία Παρασκευή

Ο ναός της Αγίας Παρασκευής(εικ.12) βρίσκεται σε ένα πλάτωμα, στο χαμηλότερο μέρος του μεσαιωνικού Κάστρου¹⁰⁶. Πρόκειται για μονόχωρο ναό σταυρεπίστεγου τύπου, με μικρές διαστάσεις και αρμονικές αναλογίες. Στα βόρεια περιελάμβανε ένα παρεκκλήσιο, στα νότια ένα νάρθηκα και άλλα προσκτίσματα¹⁰⁷. Παρουσιάζει επίσης ποικιλία εξωτερικού διακόσμου με πλίνθους, συμπλέγματα και ταινίες που σχηματίζουν πλαίσια στα παράθυρα και καμάρες στη στοά. Γενικά μοιάζει πολύ με τις εκκλησίες του Μυστρά.

---

¹⁰³ Τζούλια Παπαγεωργίου, *Τοιχογραφίες του 15^{ου} αι. στο Κάστρο Γερακίου Λακωνίας. Ένα ζωγραφικό εργαστήριο της παλαιολόγιας περιόδου στους ναούς της Ζωοδόχου Πηγής, των Ταξιαρχών, του Προφήτη Ηλία και της Αγίας Παρασκευής*, (αδημ. διδακτορική διατριβή), Αθήνα 2007, 6-7

¹⁰⁴ Τζ. Παπαγεωργίου, *ό.π.*, 7

¹⁰⁵ Ευαγγελία Ελευθερίου, *Οργάνωση, βελτίωση της επισκεψιμότητας του αρχαιολογικού χώρου Γερακίου και συντήρηση μνημείων*, Υπουργείο πολιτισμού και Αθλητισμού-Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας, Σπάρτη 2015, 22

¹⁰⁶ Γεώργιος Δημητροκάλλης, *Γεράκι, οι τοιχογραφίες των ναών του κάστρου*, Αθήνα 2001, 20

¹⁰⁷ Α. Σιμάτου, Ρ. Χριστοδουλοπούλου, *ό.π.*, 69

Το ενδιαφέρον προσελκύουν τα οξυκόρυφα τόξα, τα διακοσμητικά εγχάρακτα σε λίθο, τα γεωμετρικά σχήματα και οι παραστάσεις ζώων και πτηνών¹⁰⁸. Εσωτερικά σώζονται εξαιρετες τοιχογραφίες και ένα πόρινο εικονοστάσι με ανάγλυφο διάκοσμο και με έντονες δυτικές επιδράσεις, παρόμοιο με του Αγίου Γεωργίου, με αετωματική απόληξη¹⁰⁹. Επιπλέον, από τα ωραιότερα στοιχεία του ναού αποτελεί το περιθύρωμά της. Οι τοιχογραφίες, οι οποίες χρονολογούνται κυρίως στο πρώτο μισό του 15^{ου} αι., έχουν αποδοθεί σε κοινό τοπικό εργαστήρι¹¹⁰. Ωστόσο από τις τοιχογραφίες αυτές ένα μέρος έχει καταστραφεί τελείως, ενώ ορισμένες σκηνές και μεμονωμένοι άγιοι είναι αδιάγνωστοι λόγω φθορών¹¹¹. Πάντως η Αγία Παρασκευή είναι γεμάτη από μνήμες, δεήσεις και αφιερώσεις¹¹². Εκτενής περιγραφή του ναού θα γίνει παρακάτω.

Αγία Αικατερίνη

Ο ναός της Αγίας Αικατερίνης (εικ.13) βρίσκεται στο πλάτωμα του οικισμού και είναι ο πρώτος από Ανατολάς ναός που συναντάει κανείς πηγαίνοντας στον οικισμό. Πρόκειται για μονόκλιτη θολοσκεπή βασιλική με εξαιρετικά επιμήκη κάτοψη¹¹³. Αν και ο Γ.Δημητροκάλλης υποστηρίζει το αντίθετο, οι Α. Μ. Σιμάτου και Ρ. Χριστοδουλοπούλου θεωρούν πως έχει νάρθηκα και συγκεκριμένα ότι στη νότια πλευρά του ναού έχει προστεθεί προστώο ή εξωνάρθηκας και πως μάλλον ήταν ναός κοιμητηριακός¹¹⁴.

Η κόγχη του Ιερού είναι μεγάλη και ημικυλινδρική, ενώ η Αγία Τράπεζα είναι κτιστή. Το τέμπλο, το οποίο χωρίζει το Ιερό από τον κυρίως ναό, είναι επίσης κτιστό και η Ωραία Πύλη είναι ασύμμετρα τοποθετημένη. Στη βόρεια πλευρά υπάρχουν τρία τυφλά αψιδώματα με κτιστό το κάτω μέρος τους, σχηματίζοντας θρανία-εδώλια για να κάθονται οι πιστοί. Ο δυτικός τοίχος είναι τυφλός και πάνω από τη μεσημβρινή είσοδο υπάρχει αβαθής τοξωτή κόγχη, όπου μάλλον υπήρχε απεικόνιση της Αγίας Αικατερίνης. Επιπλέον αριστερά της είναι

---

¹⁰⁸Τ. Γριτσόπουλος, ό.π., 262

¹⁰⁹Α. Σιμάτου, Ρ.Χριστοδουλοπούλου, ό.π., 69

¹¹⁰Ε. Ελευθερίου, ό.π., 20

¹¹¹Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 23

¹¹²Τ. Γριτσόπουλος, ό.π., 270

¹¹³Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 12

¹¹⁴Α. Σιμάτου, Ρ.Χριστοδουλοπούλου, ό.π., 69

εντοιχισμένο ένα παλαιοχριστιανικό κιονόκρανο αμφικιονίσκου από δίλοβο παράθυρο.¹¹⁵

Από τις τοιχογραφίες του ναού, οι οποίες χρονολογούνται τον 14^ο-15^ο αι., σώζονται ελάχιστα τμήματα στην ανατολική πλευρά του κυρίως ναού¹¹⁶. Συγκεκριμένα στην κόγχη του Ιερού εικονίζεται η Παναγία Ένθρονη με το Χριστό στα πόδια της, ενώ πλαισιώνεται από δύο αγγέλους. Στα αριστερά της Ωραίας Πύλης διακρίνεται η Παναγία καθισμένη μετωπικά σε ελαφρά λυρόσχημο θρόνο με το Χριστό στα γόνατά της. Αριστερά της Παναγίας διακρίνεται μια γυναικεία μορφή, που πιθανότατα ήταν η Αγία Αικατερίνη. Δεξιά της Ωραίας Πύλης εικονίζεται ο Ένθρονος Χριστός, ο οποίος προσονομάζεται Παντοκράτωρ. Τα συμπλήματα των ονομάτων του Χριστού και της Παναγίας εγγράφονται μέσα σε μεγάλους κύκλους.

Στο μεσημβρινό τοίχο διακρίνονται αμυδρά μορφές Αγίων, κυρίως Ιεραρχών, που κρατούν το Ευαγγέλιο με διάφορους τρόπους. Τέλος, στην Ωραία Πύλη και στο βόρειο τμήμα της στέψεως του τέμπλου σώζονται διακοσμητικά στοιχεία, τα οποία αποτελούνται από ελίσσόμενες ταινίες¹¹⁷.

Άγιος Δημήτριος

Ο ναός του Αγίου Δημητρίου (εικ.14), σύμφωνα με τις Α. Μ. Σιμάτου και Ρ. Χριστοδουλοπούλου, βρίσκεται στο κέντρο της γειτονιάς Β. Όσον αφορά τον τύπο είναι δίκλιτος θολοσκεπής ναός, στον οποίο αργότερα προσέθεσαν νάρθηκα. Επίσης ο ναός αυτός ίσως ήταν ταφικός¹¹⁸. Πιο συγκεκριμένα ο Άγιος Δημήτριος βρίσκεται ακριβώς κάτω από τη Ζωοδόχο Πηγή. Αν και σήμερα οι θόλοι έχουν καταρρεύσει, και τα δύο κλίτη του ναού ήταν άλλοτε καμαροσκέπαστα. Ο ναός δεν ήταν εξαρχής δίκλιτος, το δεύτερο κλίτος είναι μεταγενέστερο, όπως αποδεικνύεται και από τη θύρα που υπάρχει ανάμεσα στα δύο κλίτη. Στην κόγχη του Ιερού, που έχει εξαιρετικά μεγάλο βάθος, υπάρχει μονόλοβο παράθυρο ελαφρά στραμμένο προς το Νότο. Τόσο η Αγία Τράπεζα όσο και το τέμπλο ήταν κτιστά, ενώ η Ωραία Πύλη ήταν τοποθετημένη περίπου στον άξονα του ναού. Η δυτική θύρα του νότιου κλίτους, εξωτερικά ήταν

¹¹⁵Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 13

¹¹⁶Ε. Ελευθερίου, ό.π., 20

¹¹⁷Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 13-14

¹¹⁸Α. Σιμάτου, Ρ.Χριστοδουλοπούλου, ό.π., 71

διακοσμημένη με κεραμοπλαστικά δικτυωτά κοσμήματα. Αξίζει να σημειωθεί πως στο δυτικό άκρο του βόρειου τοίχου, σε επαφή με το ναό υπήρχε χαμηλή θολωτή κινστέρνα¹¹⁹.

Από τις τοιχογραφίες, που τοποθετούνται στον όψιμο 13^ο αι.¹²⁰ ελάχιστα πράγματα διασώθηκαν. Συγκεκριμένα στην κόγχη του Ιερού αναγνωρίζεται η Παναγία με το Χριστό μέσα σε μετάλλιο μπροστά στο στήθος της, στον τύπο της Βλαχερνίτισσας (εικ.15). Μάλιστα στα αριστερά του δεξιού της χεριού διακρίνονται και ίχνη κάποιας επιγραφής. Επίσης στην κατακόρυφη ημικυλινδρική επιφάνεια της κόγχης διακρίνεται η παράσταση του Μελισμού, όπου το μελιζόμενο Βρέφος πλαισιώνεται από δύο αγγέλους. Ενώ εκατέρωθεν είναι τοποθετημένοι τέσσερις Ιεράρχες.

Επιπλέον στο δυτικό τύμπανο του βόρειου κλίτους διακρίνονται ίχνη της Σταυρώσεως, ενώ στα δεξιά της Ωραίας Πύλης ίχνη της μορφής του Ένθρονου Χριστού. Τέλος, στο νότιο τοίχο, υπάρχουν φθαρμένες μορφές ασκητών¹²¹.

Ανώνυμος

Ανάμεσα στους ναούς του οικισμού υπάρχουν και δύο ανώνυμοι. Πιο συγκεκριμένα βορειοδυτικά της Αγίας Παρασκευής βρίσκονται τα ερείπια μιας μικρής ανώνυμης θολοσκεπούς βασιλικής, ενώ στην ίδια υψομετρική καμπύλη με τη Ζωοδόχο Πηγή, στο τέλος της γειτονιάς Β, σε απρόσιτη περιοχή, σώζεται ένας μονόχωρος θολοσκεπής ναός, στους τοίχους του οποίου σώζονται καταχύστρα και ενσωματωμένα *spolia*¹²² αλλά και σπαράγματα τοιχογραφιών των υστεροβυζαντινών χρόνων¹²³.

Από αυτούς έχει μελετηθεί ο δεύτερος (εικ.16). που βρίσκεται νοτιοδυτικά της Ζωοδόχου Πηγής και λίγο νοτιότερα από τον Άγιο Δημήτριο, με τον οποίο βρίσκονται στο ίδιο υψόμετρο. Πρόκειται για μονόκλιτη καμαροσκέπαστη βασιλική με εσωτερικές διαστάσεις 2,80 επί 8,50μ. (χωρίς την κόγχη του Ιερού). Το κατώφλι της Ωραίας Πύλης του κτιστού τέμπλου είναι μαρμάρινο με εγγάρακτη επιγραφή και θεωρείται ότι προέρχεται από αρχαίο μνημείο. Στην ημικυκλική κόγχη του Ιερού υπάρχει μονόλοβο παράθυρο προσανατολισμένο

¹¹⁹Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 86

¹²⁰Ε. Ελευθερίου, ό.π., 20

¹²¹Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 87

¹²²Α. Σιμάτου, Ρ.Χριστοδουλοπούλου, ό.π., 71

¹²³Ε. Ελευθερίου, ό.π., 20

προς το Βορρά και διακοσμημένο με πλίνθινο τόξο. Η Αγία Τράπεζα είναι κτιστή και προσανατολισμένη στην καμπύλη της κόγχης. Επίσης στο νότιο τοίχο υπάρχουν τυφλά αψιδώματα. Η είσοδος του ναού βρίσκεται στη μεσημβρινή πλευρά, μεταξύ πρώτου και δεύτερου αψιδώματος και είναι και αυτή διακοσμημένη με πλίνθινο τόξο.

Η τοιχοποιία του μνημείου είναι κοινή αργολιθοδομή, χωρίς παρεμβολή βησάλων, ενώ στο χείλος του τεταρτοσφαιρίου της κόγχης έχουν χρησιμοποιηθεί πλίνθοι. Επειδή στο εσωτερικό του ναού βρίσκονται δύο ερειπωμένα αρκοσόλια, θεωρείται πως ήταν ταφικός ναός κάποιας αξιόλογης οικογένειας του Γερακίου¹²⁴.

Όσον αφορά τις τοιχογραφίες, χρονολογούνται γύρω στο 1400 και έχουν σωθεί λίγες και σε μικρό βαθμό. Στην κόγχη του Ιερού σώζεται μόνο το κεφάλι της Παναγίας από την απεικόνισή της στον τύπο της Βλαχερνίτισσας (εικ.17), καθώς και τα συμπλήματα του ονόματός της μέσα σε κύκλους. Δεξιά και αριστερά της βρίσκονται δύο άγγελοι. Στο μεσημβρινό τοίχο, στο ανατολικό τυφλό αψίδωμα εικονίζεται η Σύναξη των Ασωμάτων (εικ.18), ενώ χαμηλά σώζεται και μέρος μιας επιγραφής. Στο ίδιο αψίδωμα υπάρχουν ζωγραφισμένοι κάνθαροι εναλλασσόμενοι με ανθοδέσμες.

Στο μεσαίο αψίδωμα διακρίνονται ακτινωτοί σταυροί και ημίσταυροι. Στα αριστερά του μεσαίου αψιδώματος διακρίνεται έφιππος και δρακοντοκτόνος ο Άγιος Γεώργιος και λείψανα μικρογράμματης επιγραφής που δεν είναι ευανάγνωστη. Μεταξύ των δύο αψιδωμάτων εικονίζεται και ο Άγιος Νικόλαος ολόσωμος, που στο καλυμμένο με το φαιλόνιο αριστερό του χέρι κρατά κλειστό Ευαγγέλιο, ενώ με το δεξί ευλογεί.

Τέλος, στο αρκοσόλιο του βόρειου τοίχου, παρατηρούνται ενδιαφέροντα διακοσμητικά σχέδια με ανθέμια, πάνω από τα οποία, στη δυτική όψη του αρκοσολίου υπάρχει μη αναγνώσιμη επιγραφή¹²⁵.

Ζωοδόχος Πηγή (Ελεούσα)

Ο ναός της Ζωοδόχου Πηγής ή Παναγίας της Ελεούσας (εικ.19) είναι κτισμένος εντός των ορίων της γειτονιάς Β, κάτω από το ανάλημμα της Πύλης του

¹²⁴Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 91-92

¹²⁵Ο.π., σ. 93-94

Κάστρου¹²⁶. Ο ναός είναι επιμήκης μονόκλιτη θολοσκεπής βασιλική με μεταγενέστερη προσθήκη τραπεζιόσημου θολοσκεπούς νάρθηκα και είναι κτισμένος σε ένα απότομο κατηφορικό σημείο¹²⁷. Σύμφωνα με επιγραφή η Ζωοδόχος Πηγή ήταν καθολικό μονής και ως κτήτορες της θεωρούνται οι δύο αναγραφόμενοι και εικονιζόμενοι ιερείς Δημήτριος Βούστηχας και Ροντάκιος ο Περιοδευτής, ενώ χρονολογείται το 1430/31. Σε αυτό το καθολικό μονής ίσως ανήκαν και γειτονικοί ναοί, όπως και ο αναφερθείς Ανώνυμος¹²⁸. Το θαυμασμό προκαλεί το πώρινο θύρωμα της βόρειας εισόδου με φραγκικές επιδράσεις. Στο εσωτερικό του ο ναός έχει δύο τυφλά αψιδώματα, στη βάση των οποίων διαμορφώνονται καθίσματα για τους πιστούς. Το τέμπλο είναι κτιστό και εκατέρωθεν της Ωραίας Πύλης έχει τυφλά αψιδώματα για τις δεσποτικές εικόνες του Χριστού και της Παναγίας. Η Ζωοδόχος Πηγή είναι κατάκοσμη με τοιχογραφίες, οι οποίες χρονολογούνται, όπως και ο ναός το 1430/31¹²⁹. Η εκτενής περιγραφή του ναού θα γίνει παρακάτω.

Άγιος Γεώργιος

Στην πρώτη κορυφή του βουνού του Γερακίου οι ντόπιοι έχτισαν το ναό του Αγίου Γεωργίου (ίσως τον 11^ο αι.), ο οποίος αρχικά είχε τον τύπο δίκλιτης θολωτής βασιλικής. Μετά τη φραγκοκρατία οι Φράγκοι έκτισαν το Κάστρο και περιέκλεισαν το ναό μέσα σε αυτό¹³⁰. Αυτή η χρονική ακολουθία υιοθετείται και από τον Α. Ορλάνδο, ο οποίος υποστήριζε ότι ο ναός προϋπήρχε του Κάστρου (11^ο^s-12^{ος} αι.)¹³¹. Έτσι ο ναός του "Καστροφύλακα" Αγίου Γεωργίου (εικ.20), που θεωρείται ο σημαντικότερος του οικισμού, βρίσκεται σήμερα στο εσωτερικό του οχυρωματικού περιβόλου και πλέον είναι τρίκλιτη βασιλική με νάρθηκα. Στο εσωτερικό του ο ναός διατηρεί γραπτό διάκοσμο του 14^{ου} αι., ενώ αξιοθαύμαστο είναι το ποικιλιμένο πώρινο ανάγλυφο αρκοσόλιο στο βόρειο τοίχο¹³². Μπροστά από το ναό του Αγίου Γεωργίου βρίσκεται και η μία από τις δύο στέρνες του κάστρου και πιθανότατα το σημείο αποτελούσε το ζωτικότερο

¹²⁶Α. Σιμάτου, Ρ. Χριστοδουλοπούλου, ό.π., 71

¹²⁷Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 100

¹²⁸Τ. Γριτσόπουλος, ό.π., 266

¹²⁹Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 101

¹³⁰Τ. Γριτσόπουλος, ό.π., 221

¹³¹Α. Σιμάτου, Ρ. Χριστοδουλοπούλου, ό.π., 83

¹³²Ε. Ελευθερίου, ό.π., 10

χώρο συγκέντρωσης του οικισμού¹³³. Εκτενέστερη περιγραφή του ναού θα γίνει στην επόμενη ενότητα.

Προφήτης Ηλίας

Ο ναός (εικ.21) βρίσκεται στη μέση του μονοπατιού, το οποίο ενώνει τις Πέρα Εκκλησιές με το Κάστρο και τον οικισμό. Πρόκειται για μονόχωροκαμαροσκέπαστο ναό με τοιχογραφίες, που χρονολογούνται στο πρώτο μισό του 15^{ου} αι.¹³⁴. Και αυτός ο ναός είναι προσανατολισμένος στον άξονα Βορρά-Νότου και διαθέτει πέντε ακανόνιστα τοποθετημένα τυφλά αψιδώματα στο εσωτερικό του. Η είσοδος του ναού βρίσκεται στο δυτικό τμήμα της νότιας πλευράς. Η αψίδα του ιερού είναι ημικυκλική με ένα ορθογώνιο παράθυρο¹³⁵. Το τέμπλο είναι κτιστό με μόνο άνοιγμα την Ωραία Πύλη, δεξιά και αριστερά της οποίας υπάρχουν αβαθή αψιδώματα, όπου μάλλον βρίσκονταν οι τοιχογραφίες των δεσποτικών εικόνων. Επίσης παράλληλα με τους τοίχους, παντού υπάρχουν θρανία. Ακόμη, τόσο στο παράθυρο της αψίδας του Ιερού όσο και στο περιθύρωμα της εισόδου στο νότιο τοίχο, υπάρχουν πάρινα πλαίσια¹³⁶. Όσον αφορά την τοιχοδομία ο ναός του Προφήτη Ηλία είναι κτισμένος με αργολιθοδομή από μικρούς συλλεκτούς λίθους εναλλασσόμενους με πλίνθους με παρεμβολή συνδετικού κονιάματος μεταξύ τους¹³⁷. Υπάρχουν, επίσης, εντοιχισμένα ηχητικά αγγεία, από τα οποία διακρίνονται τα στόμια¹³⁸.

Θεοφάνια

Ο ναός των Θεοφανείων (εικ.22), ο οποίος δεν έχει μελετηθεί ακόμα, βρίσκεται και αυτός στην τοποθεσία "Πέρα Εκκλησιές". Ανήκει στον τύπο του σταυρεπίστεγου ναού, της κατηγορίας Α1 σύμφωνα με τη ταξινόμηση του Α. Ορλάνδου και είναι προσανατολισμένος προς το Νότο¹³⁹. Επίσης είναι κτισμένος με το βυζαντινό πλινθοπερίκλειστο σύστημα με μεγάλη χρήση

---

¹³³Α. Σιμάτου, Ρ. Χριστοδουλοπούλου, ό.π., 83

¹³⁴Ε. Ελευθερίου, ό.π., 22

¹³⁵Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 26

¹³⁶Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 140

¹³⁷Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 26

¹³⁸Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 140

¹³⁹Ο.π., 154

αργολιθοδομών ως βασικό γνώρισμα της τοιχοποιίας¹⁴⁰. Οι τοιχογραφίες του ναού είναι λίγες και χρονολογούνται στο δεύτερο μισό του 13^{ου} αι..

Ταξίαρχες

Στις Πέρα Εκκλησιές, δηλαδή στη νότια κορυφή του λόφου Παλαιόκαστρο, βρίσκεται και ο ναός των Ταξιαρχών (εικ.23). Είναι σταυρεπίστεγος ναός, που ανήκει στην κατηγορία Α2 σύμφωνα με την κατάταξη του Α. Ορλάνδου και είναι προσανατολισμένος στον άξονα Βορρά-Νότου. Οι στέγες του ναού είναι δίρριχτες και κεραμοσκεπείς, ενώ η θύρα εισόδου βρίσκεται στη δυτική πλευρά. Η αψίδα του Ιερού είναι ημικυλινδρική με μονόλοβο παράθυρο. Επιπλέον, εσωτερικά, στους μακρούς τοίχους της εγκάρσιας καμάρας, διαμορφώνονται δύο τυφλά αψιδώματα. Όσον αφορά την τοιχοποιία είναι αργολιθοδομή από μικρές πέτρες με συνδετικό κονίαμα και σποραδική παρεμβολή πλίνθων. Στις ακμές των εξωτερικών επιφανειών διακρίνονται γωνιόλιθοι.

Το μνημείο έχει δεχτεί έντονες φραγκικές επιδράσεις, που διαπιστώνονται στα λίθινα περιθυρώματα των θυρών και των παραθύρων, τα οποία είναι οξυκόρυφα. Επίσης πώρινο γείσο παρατηρείται και στην αψίδα του Ιερού, πάνω από το παράθυρο. Ο κυρίως ναός χωριζόταν από το Ιερό με κτιστό τέμπλο, από το οποίο σώζεται δυστυχώς μόνο η βάση του. Κατά μήκος της βάσης των τοίχων του εσωτερικού του ναού υπάρχει κτιστό τοιχογραφημένο θρανίο. Επίσης στα δυτικά του ναού μεταγενέστερα προσκολλήθηκε εξωνάρθηκας που σήμερα σώζεται ελάχιστα¹⁴¹. Σχετικά με το ζωγραφικό διάκοσμο του ναού, οι τοιχογραφίες χρονολογούνται στο πρώτο μισό του 15^{ου} αι.¹⁴². Παρακάτω θα γίνει εκτενέστερη αναφορά στον ναό των Ταξιαρχών.

---

¹⁴⁰Τ. Γριτσόπουλος, ό.π., 271

¹⁴¹Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 24-25

¹⁴²Ε. Ελευθερίου, ό.π., 22

3.2 ΟΙ ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΕΡΟΙ ΝΑΟΙ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ

3.2.1 ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Ο σπουδαιότερος ναός στο μεσαιωνικό Κάστρο Γερακίου είναι εκείνος του Αγίου Γεωργίου, που βρίσκεται στο κέντρο περίπου του εσωτερικού χώρου του Κάστρου, για αυτό και αποκαλείται “Καστροφύλακας”. Σύμφωνα μάλιστα με τον Α. Ορλάνδο ο ναός προϋπήρχε του Κάστρου¹⁴³ και πιθανότατα δημιουργήθηκε τον 11^ο αι., αλλά έχει υποστεί πολλές αλλαγές και μεταγενέστερες προσθήκες, ενώ έχει διακοσμηθεί και με πολλά δυτικά στοιχεία όπως θυρεοί, οικόσημα και ένα αξιοθαύμαστο πώρινο προσκυνητάρι. Επίσης, στο εσωτερικό του ναού εντοπίζεται επιγραφή ενός ισχυρού άρχοντα της περιοχής, του Ισαάκιου Σεβαστού Τζαουσίου¹⁴⁴. Καλό θα ήταν στο σημείο αυτό να επισημανθεί πως η επιρροή των Φράγκων στο Μοριά ήταν μεγάλη τόσο στην ορθόδοξη εκκλησιαστική αρχιτεκτονική όσο και στη μνημειακή ζωγραφική. Μάλιστα οι συχνές απεικονίσεις του Αγίου Γεωργίου στο Γεράκι εξηγούνται, αφού τον Άγιο Γεώργιο τον θεωρούσαν οι Φράγκοι προστάτη τους, γιατί ήταν ένας από τους τρεις σρατιωτικούς αγίους που έσωσαν τους σταυροφόρους στη μάχη της Αντιόχειας στις 28 Ιουνίου 1098. Εξ άλλου ο Άγιος πήρε το μέρος των Φράγκων στη μάχη του Πρίντεζι το 1263, τους καθοδηγούσε και τους έδινε κουράγιο για να μάχονται¹⁴⁵.

Ο αρχικός πυρήνας λοιπόν, που ανάγεται στη μεσοβυζαντινή εποχή, είχε τη μορφή δίκλιτης βασιλικής αποτελούμενης από το βόρειο και το μεσαίο κλίτος, προβλεπόταν όμως η επέκτασή του¹⁴⁶. Σύμφωνα με τον Α. Ορλάνδο το νότιο κλίτος προστέθηκε στη διάρκεια της φραγκοκρατίας, το πότε ακριβώς όμως προστέθηκε τόσο το τρίτο κλίτος όσο και ο νάρθηκας είναι αβέβαιο¹⁴⁷.

Επομένως, σήμερα ο ναός έχει τη μορφή τρίκλιτης θολωτής βασιλικής με τρεις ημικυκλικές κόγχες και νάρθηκα. Η τοιχοποιία αποτελείται από κοινή αργολιθοδομή, με προσθήκη βησάλων αλλά δεν παρατηρείται καθόλου

---

¹⁴³Α. Σιμάτου, Ρ.Χριστοδουλοπούλου, ό.π., 84

¹⁴⁴Τ. Γριτσόπουλος, ό.π., 270

¹⁴⁵Angeliki E. Laiou, Roy Mottahedeh (επιμ.), *The Crusades from the perspective of Byzantium and the Muslim world*, Washington D.C 2001, 267

¹⁴⁶Α. Σιμάτου, Ρ.Χριστοδουλοπούλου, ό.π., 83

¹⁴⁷Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 45

κεραμοπλαστικός διάκοσμος. Το Ιερό είναι προσανατολισμένο προς το Νότο κατά 10 μοίρες. Τα τρία κλίτη του ναού βρίσκονται στο ίδιο ύψος και καλύπτονται το καθένα ξεχωριστά από δίρριχτη στέγη. Ο νάρθηκας, που έχει κατεύθυνση από Βορρά προς Νότο¹⁴⁸, στεγάζεται επίσης με δίρριχτη στέγη, κάτω από την οποία υπήρχαν τρία φουρνικά στηριζόμενα σε τόξα¹⁴⁹. Στις κόγχες του Ιερού υπάρχουν μικρά μονόλοβα παράθυρα κατασκευασμένα με πλίνθους, που περιβάλλονται από μία πλίνθινη ταινία.

Σε αρκετά σημεία του ναού εντοπίζονται αρχαία και παλαιοχριστιανικά αρχιτεκτονικά μέλη, τα οποία μάλλον προέρχονται από μνημεία της περιοχής του Γερακίου, ίσως από το ναό του Άρη και τις δύο παλαιοχριστιανικές βασιλικές¹⁵⁰. Πιο συγκεκριμένα στο τέμπλο κάτω από την δεσποτική εικόνα του Χριστού βρίσκεται ένα αρχαιοελληνικό ακρωτήριο (εικ.30), ενώ στο ναό υπάρχουν και πεσσοί με παλαιοχριστιανικά επίκρανα, τα οποία είναι διακοσμημένα με φύλλα καλάμου εναλλασσόμενα με κύκλους. Επίσης στο νάρθηκα εντοπίζεται, πάνω σε αρράβδωτο κίονα ιωνικό κιονόκρανο διακοσμημένο και αυτό με φύλλα καλάμου¹⁵¹(εικ. 26).

Στο νάρθηκα του ναού υπάρχουν σήμερα δύο θύρες εισόδου (εικ.24), οι οποίες δείχνουν πιο σύγχρονες και είναι όμοιες. Οι παραστάδες και τα τόξα τους αποτελούνται από τρεις σειρές πλίνθων, ενδιάμεσα στους οποίους υπάρχουν πωρόλιθοι, ενώ στο ανώτερο τμήμα τους σχηματίζουν οξυκόρυφα τόξα. Πάνω από την κορυφή του τόξου της θύρας υπάρχει εντοιχισμένος μικρός πώρινος σταυρός, τύπου Μάλτας με πεπλατυσμένες κεραίες. Επίσης στην απόληξη του πώρινου τόξου της νότιας θύρας διαφαίνεται αμυδρά ημισέληνος στο εσωτερικό της οποίας διακρίνεται ένα αστέρι¹⁵².

Αρχικά ο δίκλιτος ναός του Αγίου Γεωργίου είχε μοναδική είσοδο στη δυτική πλευρά, στον άξονα του νότιου κλίτους, όπου κατασκευάστηκε μετά και η θύρα του νάρθηκα. Σήμερα η είσοδος από το νάρθηκα στον κυρίως ναό γίνεται από τις θύρες, οι οποίες υπάρχουν στο κεντρικό και νότιο κλίτος και απολήγουν και αυτές σε οξυκόρυφα τόξα. Από τις θύρες αυτές είναι λίγο ψηλότερη εκείνη του

---

¹⁴⁸Ο.π., 42

¹⁴⁹Ασπασία Λούβη-Κίζη, «Το γλυπτό προσκυνητάρι στο ναό του Αγίου Γεωργίου του Κάστρου στο Γεράκι», *ΔΧΑΕ Δ'ΚΕ'* (2004), 111

¹⁵⁰Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 42, 43

¹⁵¹Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 43-44

¹⁵²Α. Λούβη-Κίζη, ό.π., 111

νοτίου κλίτους. Στον αρμό του οξυκόρυφου τόξου της βόρειας θύρας (εικ. 25) διακρίνεται ένας θυρεός, ο οποίος ίσως ήταν το οικόσημο του GuydeNivelet. Το οικόσημο αυτό μοιάζει με τριγωνική ασπίδα με ζατρικιοειδές πεδίο, που αποτελείται από εννιά κατακόρυφες και οκτώ οριζόντιες γραμμές. Εκτός από αυτό το οικόσημο στο ναό του Αγίου Γεωργίου υπάρχουν άλλα δύο, ένα στην κορυφή του λεγόμενου προσκνηταρίου και ένα ακόμη στην τοιχογραφία του Αγίου Γεωργίου¹⁵³, για τα οποία θα γίνει λόγος παρακάτω.

Τέλος, η δεύτερη θύρα που αντιστοιχεί στο νότιο κλίτος έχει και εκείνη οξυκόρυφο τόξο, αποτελούμενο από παρόλιθους που εναλλάσσονται με πλίνθους, όπως οι θύρες που οδηγούν στο νάρθηκα. Πάνω από αυτό το τόξο είναι λαξευμένος πεντάφυλλος ρόδακας, εγγεγραμμένος σε πεντάγωνη πλάκα¹⁵⁴.

Το τέμπλο του ναού, που είναι κατασκευασμένο από μάρμαρο διακρίνεται σε τρία τμήματα, αντίστοιχα στα τρία κλίτη. Στο κέντρο του μεσαίου τμήματος ανοίγεται η Ωραία Πύλη, δεξιά και αριστερά της οποίας υπάρχουν οι δεσποτικές εικόνες του Χριστού και της Παναγίας (εικ.30). Στο κάτω μέρος του τέμπλου δεν υπάρχουν θωράκια, αλλά κάτω από την Θεοτόκο υπάρχουν γραπτά κοσμήματα, τα οποία αποτελούνται από ένα ρόδακα και φυτικά πλέγματα. Κάτω από το Χριστό είναι τοποθετημένο αρχαιοελληνικό ακρωτήριο-ανθέμιο της κλασικής εποχής. Στα άκρα του κεντρικού αυτού τμήματος του τέμπλου υπάρχουν κιονίσκοι οκταγωνικής διατομής, ενώ η Ωραία Πύλη πλαισιώνεται από δύο κιονίσκους κυκλικής διατομής, που στο μέσο τους σχηματίζουν κόμβο του Ηρακλέους. Τα κιονόκρανα των κιονίσκων διακοσμούνται με φύλλα καλάμου.

Στο νότιο τμήμα, το οποίο είναι πιο σύγχρονο, είναι πιο στενή η Ωραία Πύλη. Δεξιά και αριστερά της πύλης αυτής υπάρχουν τμήματα, που ίσως προορίζονταν για θωράκια και δεσποτικές εικόνες¹⁵⁵. Οι κιονίσκοι κάτω έχουν τετράγωνη διατομή και διακοσμούνται με διπλή ζώνη στριφτού σχοινιού. Πάνω έχουν οκταγωνική διατομή και τα κιονόκρανα είναι μικρά και διακοσμημένα με πέταλα άνθους και επίκρανο με σπείρα και σκοτίες. Τα ίδια χαρακτηριστικά

---

¹⁵³Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 45-47

¹⁵⁴Α. Λούβη-Κίζη, ό.π., 112

¹⁵⁵Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 48, 52

παρατηρούνται και στο τμήμα που αντιστοιχεί στο βόρειο κλίτος, της σημερινής πρόθεσης¹⁵⁶.

Όσον αφορά το ζωγραφικό διάκοσμο του ναού, δεν έχει τοιχογραφηθεί ολόκληρος παρά μόνο ο αρχικός δίκλιτος ναός. Συγκεκριμένα στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης του Ιερού εικονίζεται η Παναγία (εικ.32), όρθια ολόσωμη με το Χριστό στην αγκαλιά της. Δεξιά και αριστερά της διακρίνεται από ένας άγγελος. Χαμηλότερα, στην ημικυλινδρική επιφάνεια έχει τοιχογραφηθεί η Θεία Λειτουργία και στην κατώτερη ζώνη βρίσκονται Ιεράρχες. Στη βόρεια πλευρά του τυφλού τοίχου μεταξύ του Ιερού και του διακονικού και στο τυφλό ασίδωμα του τοίχου αυτού διακρίνονται διάφοροι άγιοι, μεταξύ των οποίων και ο Ιεράρχης Άγιος Πέτρος ο Μονεμβασίας, που παρευρέθηκε και στη Σύνοδο της Νίκαιας το 787.

Στις δεσποτικές εικόνες, όπως προαναφέρθηκε, εικονίζονται ο Χριστός και η Παναγία (εικ.30). Συγκεκριμένα, δεξιά ο Χριστός σε νεαρή ηλικία εικονίζεται μετωπικός από τη μέση και πάνω. Με το δεξί χέρι ευλογεί, ενώ με το αριστερό κρατά ειλητάριο. Αριστερά εικονίζεται η Παναγία Δεξιοκρατούσα και Γλυκοφιλούσα.

Στον ημικυλινδρικό θόλο του κεντρικού κλίτους, ο οποίος έχει διαιρεθεί σε 11 ορθογώνια διάχωρα, εικονίζονται σκηνές του Δωδεκαόρτου: η Ανάληψη, η Ανάσταση, η Πεντηκοστή, ο Ιησούς δωδεκαετής εν τω ναώ, η Ψηλάφηση του Θωμά, η Υπαπαντή, η Γέννηση, η Έγερση του Λαζάρου, η Βαΐοφόρος, η Μεταμόρφωση και η Προδοσία του Ιούδα.

Από τις σκηνές αυτές αξίζει να περιγραφεί εκείνη της Γέννησης (εικ.33), καθώς πρωτοτυπεί σε ορισμένα σημεία. Αριστερά της φάτνης με το Θείο Βρέφος εικονίζεται η Παναγία μισοξαπλωμένη πάνω σε στρωμνή. Δεξιά της διακρίνεται ένας βοσκός που κρατά ράβδο, ενώ ο Ιωσήφ εικονίζεται δεξιά στο μέσο της σύνθεσης αντί στην άκρη όπως συνήθως, ενώ πίσω του βρίσκεται ένας γέρος βοσκός που συνομιλεί με την μαία και όχι με τον Ιωσήφ. Αξιοσημείωτο, ακόμα είναι πως στη σκηνή του λουτρού παριστάνονται τρεις αντί για δύο γυναικείες μορφές. Η μαία κρατά το γυμνό βρέφος στα γόνατά της και κοιτάζει δεξιά τις μορφές του Ιωσήφ και του βοσκού, μία άλλη γυναικεία μορφή, ίσως

---

¹⁵⁶A. Λούβη-Κίζη, ό.π., 112

η Σαλώμη, ρίχνει νερό στην κυκλική λεκάνη και μία νεότερη με διάδημα στο κεφάλι δοκιμάζει τη θερμοκρασία του νερού¹⁵⁷.

Κάτω από τις σκηνές του Δωδεκαόρτου στη βόρεια πλευρά, εικονίζονται μέσα σε στηθάρια διάφοροι άγιοι, ενώ στη νότια πλευρά υπάρχουν στηθάρια αγίων γυναικών, μεταξύ των οποίων η Αγία Θέκλα αλλά και η Αγία Παρασκευή, που αν και δεν διακρίνεται το όνομά της, αναγνωρίζεται από τα χαρακτηριστικά της και ιδιαίτερα από το μαφόριό της.

Πάνω από τους τέσσερις πεσσούς των τοξοστοιχιών έχουν τοιχογραφηθεί οι τέσσερις Ευαγγελιστές. Βορειοδυτικά ο Ματθαίος, βορειοανατολικά ο Λουκάς, νοτιοανατολικά ο Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος και στη νοτιοδυτική γωνία θα βρισκόταν ο Μάρκος, ο οποίος τώρα δεν διακρίνεται.

Σαν συνέχεια του Δωδεκαόρτου στο τύμπανο του δυτικού τοίχου, εικονίζεται πάνω η Σταύρωση, ενώ κάτω αριστερά ο Επιτάφιος θρήνος και δεξιά η Αποκαθήλωση.

Στα εσωράχια των τόξων του βόρειου και του κεντρικού κλίτους της τοξοστοιχίας εικονίζονται προφήτες που κρατούν ειλητάρια στο δεξί ή αριστερό τους χέρι. Μεταξύ των προφητών ο Προφήτης Ηλίας αλλά και ο Δανιήλ¹⁵⁸.

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει η παράσταση του Αγίου Γεωργίου στον βορειοανατολικό πεσσό, δίπλα στην Παναγία τη Γλυκοφιλούσα του τέμπλου. Ο Άγιος Γεώργιος (εικ.29) εικονίζεται ολόσωμος, όρθιος και μετωπικός. Στο δεξί του χέρι κρατά διαγώνια και προς τα πάνω γυμνό ξίφος, το οποίο περνά δίπλα από την αριστερή του παριά. Φορά φολιδωτό θώρακα και πίσω από την πλάτη του βρίσκεται η κυκλική κόκκινη ασπίδα του, η οποία περιμετρικά διακοσμείται με τρεις σειρές μαργαριταριών και στο εσωτερικό της με ημισέληνο. Στο κοίλο μέρος της ημισελήνου υπάρχει οκτάκτινο άστρο και κάτω από την ημισέληνο διακρίνεται ένας θυρεός, παρόμοιος με εκείνον πάνω από την είσοδο του κυρίως ναού και στην κορυφή του προσκυνηταρίου. Ο αβακωτός αυτός θυρεός, που σχηματίζεται από 6 οριζόντιες και 5 κάθετες ταινίες, περιγράφεται από μια σειρά με μικρούς κύκλους. Επίσης οι άβακες έχουν χρώμα και είναι διακοσμημένοι με μικρούς ρόδακες, ενώ όλος ο θυρεός

---

¹⁵⁷Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 53-54, 65

¹⁵⁸Ο.π., 54-59

διαγραμμίζεται με τρεις διαγώνιους τελαμώνες. Το πρόσωπο του Αγίου είναι αρκετά στρογγυλό με κανονικά χαρακτηριστικά και με λεπτεπίλεπτη μύτη. Πάνω στα σγουρά μαλλιά του, που καλύπτουν το μέτωπο, υπάρχει διάδημα με δύο σειρές μαργαριταριών, ενώ στο κέντρο του και προς τα πάνω εξέχουν τρία σχεδιασμένα κρινάνθεμα¹⁵⁹.

Απέναντι από τον Άγιο Γεώργιο, στην ανατολική πλευρά του δυτικού πεσσού, σώζεται σε ένα βαθμό η τοιχογραφία του Αγίου Δημητρίου (εικ.27), όπου ο Άγιος εικονίζεται όρθιος και μετωπικός. Με το δεξί του χέρι κρατά το δόρυ κάθετα, ενώ πίσω στην πλάτη του φέρει την κυκλική ασπίδα του, η οποία, όπως και του Αγίου Γεωργίου, διακοσμείται περιμετρικά με τρεις σειρές μαργάρων. Στο εσωτερικό της, που διαιρείται με δύο κάθετα αλληλοτεμνόμενες ταινίες, υπάρχουν οκτάκτινα άστρα και σμήνη κυκλαρίων. Οι διαχωριστικές ταινίες διακοσμούνται με σειρές ημίσταυρων και ακτινωτών σταυρών. Μία ακόμη ομοιότητα με τον Άγιο Γεώργιο είναι πως και ο Άγιος Δημήτριος εικονίζεται με πλούσια κόμη, που συγκρατείται με διάδημα, διακοσμημένο με δύο σειρές μαργαριταριών και με προεξέχοντα κρινάνθεμα¹⁶⁰.

Μεταξύ άλλων παραστάσεων με αγίους στον κατάγραφο ναό του Αγίου Γεωργίου, αξίζει να επισημανθεί πως στο δυτικό τοίχο του βόρειου κλίτους, εικονίζεται ολόσωμος και μετωπικός ο Αρχάγγελος Μιχαήλ (εικ.28), ο οποίος φορά αυτοκρατορική ενδυμασία, έχει ανοιγμένα φτερά και πατά πάνω σε μαξιλάρι. Επίσης στο αριστερό του χέρι κρατά σφαίρα με τη μορφή του Χριστού και στο δεξί του, που είναι σηκωμένο ψηλά, ίσως κρατούσε σκήπτρο. Επιπλέον στο δυτικό αψίδωμα του βόρειου τοίχου εικονίζεται αριστερά του παραθύρου ο Άγιος Νικόλαος Ένθρονος, σε ορθογώνιο θρόνο με ερεισίνωτο διακοσμημένο με κεντητό ύφασμα. Δεξιά του παραθύρου διακρίνεται αδιάγνωστος Ιεράρχης, ο οποίος κρατά κλειστό Ευαγγέλιο. Στο βόρειο τοίχο εικονίζεται ένας ακόμα στρατιωτικός άγιος, ο Άγιος Θεόδωρος ο Στρατηλάτης¹⁶¹.

Στο μεσαίο τυφλό αψίδωμα του βόρειου τοίχου, πίσω από το περίφημο πόρινο προσκυνητάρι, για το οποίο θα γίνει διεξοδική αναφορά στη συνέχεια, υπάρχει η τοιχογραφία του Αγίου Γεωργίου (εικ.31). Ο άγιος διακρίνεται έφιππος πάνω

---

¹⁵⁹Ο.π., 68-70

¹⁶⁰Ο.π., 62, 66-67

¹⁶¹Ο.π., 62

σε άσπρο άλογο και δρακοντοκτόνος. Φορά φολιδωτό θώρακα και πανοπλία. Διακρίνεται επίσης τμήμα της ασπίδας του, η οποία είναι διακοσμημένη όμοια με εκείνη του Αγίου Δημητρίου και των δύο Αγίων Θεοδώρων, που υπάρχουν στο ναό. Δηλαδή στην ασπίδα διαφαίνεται κυκλικό σμήνος κυκλαρίων και ταινία με ακτινωτούς σταυρούς. Στο βάθος της τοιχογραφίας διακρίνεται μέρος της επιγραφής, που φέρει το όνομα κάποιου Σεβαστού Τζαουσίου Ισαακίου (+Σεβαστός Τζαούσιος Ισα(ά)κιος εκ πόθου μάρτυς την σηνανιστ(όρησε) σε(πτήν εικόνα), προστάτην[και] δεσπότην). Η επιγραφή είχε διαβαστεί και δημοσιευτεί στις αρχές του 20ού αι. από τον Κ. Ζησίου, σήμερα όμως είναι δυσδιάκριτη.

Ας σημειωθεί ακόμη πως αντί άλλης διαχωριστικής ταινίας ανάμεσα στις παραστάσεις του ναού υπάρχει κόσμημα με ακτινωτούς σταυρούς και ημίσταυρους, όπως εκείνους που παρατηρούνται και στις ασπίδες τεσσάρων στρατιωτικών αγίων, του Αγίου Δημητρίου, των δύο Αγίων Θεοδώρων και του Αγίου Γεωργίου στο αψίδωμα του βόρειου κλίτους. Επίσης πάνω από την τοιχογραφία του Αγίου Γεωργίου στο βορειοανατολικό πεσσό υπάρχει μια τρίχρωμη οδοντωτή ταινία. Αλλά και η Αγία Τράπεζα του ναού είναι διακοσμημένη με κύκλους που περικλείουν οκτάφυλλους ρόδακες, ενώ στις καμπυλόγραμμες επιφάνειες μεταξύ των κύκλων εγγράφονται σταυροί¹⁶².

Η τοιχογραφία αυτή του έφιππου και δρακοντοκτόνου Αγίου Γεωργίου στο τυφλό αψίδωμα του βόρειου τοίχου περιβάλλεται από ένα εντυπωσιακό μνημειακό έργο από πωρόλιθο, το λεγόμενο "προσκυνητάρι" (εικ.31), το οποίο καλύπτει το εμπρός και πίσω τμήμα του αλόγου αλλά και το πάνω τμήμα του φωτοστέφανου του Αγίου Γεωργίου¹⁶³. Τα τμήματα του προσκυνηταρίου έχουν μεταφερθεί και τοποθετηθεί έτοιμα στη θέση τους¹⁶⁴, ενώ οι διακοσμημένες πλάκες του έχουν τοποθετηθεί οριζόντια και απολήγουν σε οξυκόρυφο αέτωμα. Στις αρχές του 20^{ου} αι. το προσκυνητάρι είχε σχεδιαστεί με ακρίβεια από το R. Traquair (εικ.80)¹⁶⁵.

Η σύνθεση είναι τοποθετημένη σε μια βάση με ορθογώνιο σχήμα, που στο εσωτερικό της είναι κενή και στο πάνω τμήμα της φέρει διπλό ημικυκλικό

---

¹⁶²Ο.π., 70, 72-73

¹⁶³Α. Λούβη-Κίζη, ό.π., 112

¹⁶⁴Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 75

¹⁶⁵Α. Λούβη-Κίζη, ό.π., 114

κυμάτιο. Στο κέντρο της σύνθεσης, κάτω από το οξυκόρυφο αέτωμα, υπάρχει ευρύ άνοιγμα, το οποίο στέφεται από ένα ημικυκλικό τόξο, στο ανώτατο τμήμα του οποίου υπάρχει ένας μικρότερος ημικυκλικός λοβός¹⁶⁶. Το τόξο περιβάλλεται από ένα διάτρητο πλοχμό, που πλαισιώνεται από συμφυή βεργία. Στηρίζεται σε κιονίσκους, οι οποίοι πατούν σε σύνθετη βάση, το κάτω τμήμα της οποίας είναι τετράγωνο και φέρει δύο σπείρες και δύο σκοτίες. Λίγο ψηλότερα από τη μέση του ύψους τους οι κιονίσκοι σχηματίζουν ηράκλειους κόμβους και φέρουν κιονόκρανα διακοσμημένα στις γωνίες τους με φύλλα καλάμου¹⁶⁷. Κάτω από τους ηράκλειους κόμβους, στη μέση περίπου του ύψους των κιονίσκων και στην πλάγια πλευρά τους, υπάρχουν δύο έξεργακομβία, τα οποία μοιάζουν με καρφιά και στηρίζουν τους κιονίσκους στο προσκυνητάρι¹⁶⁸. Στις γωνίες του προσκυνηταρίου είναι τοποθετημένοι άλλοι κιονίσκοι, κυκλικοί, με βάσεις τύπου ανεστραμμένων πτερνιστήρων, οι οποίοι απολήγουν σε μικρό αστράγαλο. Τα κιονόκρανα τους είναι μικρά και μοιάζουν με ανεστραμμένο κώνο, διακοσμημένο στην κορυφή με αστράγαλο, ενώ απολήγουν σε διπλή σπείρα με σκοτία¹⁶⁹.

Περιγράφοντας τα διακοσμητικά στοιχεία του προσκυνηταρίου από κάτω προς τα πάνω, σημειώνεται πως ανάμεσα στους εξωτερικούς και τους εσωτερικούς κιονίσκους, κάτω από το ύψος των ηράκλειων κόμβων, υπάρχουν κυκλικά κομβία, από τα οποία το αριστερό είναι κατεστραμμένο, ενώ το δεξί είναι διακοσμημένο με διάτρητους πλοχμούς, λαξευμένους με τρυπάνι. Πάνω από αυτά τα κυκλικά κομβία, οι δόμοι έχουν διατηρηθεί σχηματίζοντας σταυρούς τύπου Μάλτας με πεπλατυσμένες τις κεραίες τους. Πάνω από τους σταυρούς υπάρχουν κυκλικοί κόμβοι, αλλά μεγαλύτεροι από τους προηγούμενους, διακοσμημένοι και αυτοί με διάτρητους πλοχμούς. Όμοιος είναι και εκείνος ο κυκλικός κόμβος, που βρίσκεται πάνω από τον κεντρικό λοβό του τόξου.

Στις πλαϊνές πλευρές του κεντρικού τόξου, υπάρχουν δύο θέματα ανάγλυφα: αριστερά μία ημισέληνος, που την περιβάλλουν έξι αστέρια, τρία στο κάτω μέρος της, δύο στις άκρες της και ένα μέσα στο κοίλο μέρος της. Δεξιά διακρίνεται ένα κρινάνθεμο, το οποίο περιβάλλεται από τέσσερις

---

¹⁶⁶Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 75

¹⁶⁷Α. Λούβη-Κίζη, ό.π., 113

¹⁶⁸Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 75

¹⁶⁹Α. Λούβη-Κίζη, ό.π., 113

πεντάφυλλους ρόδακες. Δίπλα από αυτά τα δύο θέματα υπάρχουν ορθογώνια μακρόστενα διάτρητα ανοίγματα, διακοσμημένα με πλοχμούς. Παρόμοιες ορθογώνιες πώρινες πλάκες με διαφορετικό μέγεθος, που διακοσμούνται με οριζόντιους, κάθετους και διαγώνιους πλοχμούς λαξευμένους με τρυπάνι, ανοίγονται σε όλο το μέτωπο του οξυκόρυφου αετώματος.

Πάνω από το κυκλικό κομβίο, το οποίο βρίσκεται πάνω από το κέντρο του τόξου, διαγράφεται ένας επιμήκης σταυρός με δύο οριζόντιες κεραίες. Στο ανώτερο τμήμα του αετώματος υπάρχει λαξευμένος θυρεός με αβακωτό, το οποίο διακόπτεται διαγωνίως από έναν τελαμώννα με κατεύθυνση από πάνω αριστερά προς τα κάτω δεξιά¹⁷⁰. Ο θυρεός αυτός μοιάζει με εκείνον που βρίσκεται πάνω από τη θύρα, η οποία οδηγεί από το νάρθηκα στο κεντρικό κλίτος του ναού με δύο διαφορές: αποτελείται από οκτώ κάθετες και επτά οριζόντιες ταινίες αντί εννιά και οκτώ αντίστοιχα, ενώ έχει και τον τελαμώννα, που δεν υπάρχει στον θυρεό της εισόδου¹⁷¹.

Σε γενικές γραμμές, ο τρόπος με τον οποίο έχει κατασκευαστεί το μνημείο θυμίζει δυτική τεχνική, αφού συνίσταται από οριζόντια τμήματα λαξευμένου πορόλιθου, τα οποία είναι διακοσμημένα με διάφορα λαξευμένα σχέδια. Η τεχνική μοιάζει με τα γλυπτά στοιχεία του τέμπλου του κεντρικού κλίτους. Το φραγκικό μνημείο, λοιπόν, στο ναό του Αγίου Γεωργίου, συνδέεται σύμφωνα με πολλούς μελετητές, με τους Φράγκους ηγεμόνες κατά τη διάρκεια της ξένης κυριαρχίας στην περιοχή. Η Α. Λούβη-Κίζη επισημαίνει πως ο R. Traquair αρχικά είχε χρονολογήσει το μνημείο στα μέσα του 14^{ου} αι. και το συνέδεε με τους Ανζουκ της Νότιας Ιταλίας. Στη συνέχεια όμως αναθεώρησε και το χρονολόγησε στο πρώτο μισό του 13^{ου} αι., αφού τα δυτικά στοιχεία θα πρέπει να συνδεθούν με την παρουσία των Φράγκων στο Γεράκι. Ο Α. Αδαμαντίου και ο Α. Wace συνέδεσαν το προσκυνητάρι με τους Σαρακηνούς και πίστευαν πως ήταν φραγκοαραβικής τεχνικής. Ο Α. Ορλάνδος το χρονολόγησε στο 14^ο αι., η J. Lafontaine υποθέτει ότι τα φραγκικά οικοσκήμα ανήκουν στους deNivelet. Ο Α. Ξυγγόπουλος υποστηρίζει πως ίσως είναι οικοσκήμα του Γουλιέλμου Β΄ Βιλλεαρδουίνου ή των deNivelet, ίσως όμως ανήκε και στον Σεβαστό Τζαούσιο Ισαάκιο. Ο Α. Βον το χρονολογεί στο δεύτερο τρίτο του 13^{ου}

---

¹⁷⁰Α. Λούβη-Κίζη, ό.π., 113-114

¹⁷¹Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 75

αι. και υποστηρίζει ότι κατασκευάστηκε από ντόπιους τεχνίτες κατά την παραμονή των Φράγκων στο Γεράκι. Παρόλα τα εραλδικά δεδομένα θεωρεί πως τα εμβλήματα της ημισελήνου και του κρινάνθεμου μάλλον ήταν διακοσμητικά, ενώ ο Γ. Δημητροκάλλης και ο Ν. Μουτσόπουλος τα θεωρούν βυζαντινά εμβλήματα. Η Sh. Gerstel αποδέχεται τα βυζαντινά εμβλήματα αλλά αποδίδει τα οικόσημα του Αγίου Γεωργίου στους Φράγκους ηγεμόνες. Τέλος ο Χ.Μπούρας κατατάσσει το μνημείο στο 13^ο αι.¹⁷².

Την προέλευση του μνημείου μελέτησε και η ίδια η Α. Λούβη-Κίζη. Διαπιστώνει, λοιπόν, πως τα εμβλήματα της ημισελήνου με τα έξι αστέρια και του κρινάνθεμου με τους ρόδακες δεν εμπεριέχονται σε θυρεό. Αντίθετα μέσα σε θυρεό είναι εντεταγμένο μόνο το οικόσημο με το αβακωτό πεδίο, με ή χωρίς τελαμώνες και σχετίζεται άμεσα με τον Άγιο Γεώργιο, αφού βρίσκεται: α)στην κεντρική είσοδο του ναού, β)στο προσκυνητάρι και γ)στην τοιχογραφία του Αγίου Γεωργίου. Έτσι φαίνεται πως το οικόσημο ανήκει σε τρεις διαφορετικούς γόνους της ίδιας οικογένειας, με διαφορετικό βαθμό συγγένειας μεταξύ τους. Σύμφωνα, μάλιστα, με τα ισχύοντα στην εραλδική, το πλήρες οικόσημο μιας οικογένειας ευγενών δικαιούται μόνο ο πρωτότοκος γιος της. Για αυτό, το οικόσημο του δευτερότοκου διακόπτεται από έναν τελαμώννα, ενώ το οικόσημο με περισσότερους τελαμώνες παραπέμπει σε μακρινότερους βαθμούς συγγένειας. Ωστόσο πρέπει να επισημανθεί πως το οικόσημο των deNivelet δεν μας είναι ακόμα γνωστό, ενώ στον κατάλογο των θυρεών της Ρόδου απαντά και το αβακωτό οικόσημο του Γερακίου και συνδέεται με Ιωαννίτες ιππότες (οικογένεια d'Alfero). Σχετικά με το έμβλημα του κρινάνθεμου ο Α. Ευγγόπουλος έχει παρατηρήσει την ομοιότητά του με το δυτικό κρινάνθεμο εν μέσω δύο πεντάφυλλων ροδάκων στην Περιβλεπτο του Μυστρά. Μάλιστα έχει συμπεράνει ότι δεν πρόκειται για οικόσημο αλλά ούτε και για απλό διακοσμητικό θέμα. Το εντάσσει στα δυτικά χαρακτηριστικά του μνημείου, που ως εμβλήματα έχουν συνδεθεί και με την Ισαβέλλα deLusignan, η οποία ήταν δωρήτρια της Περιβλέπτου.

Επιπλέον η Α. Λούβη-Κίζη διαπιστώνει πως παρόμοιο προσκυνητάρι δεν είναι γνωστό από τη βυζαντινή ή φραγκοβυζαντινή γλυπτική και ίσως κατασκευάστηκε για άλλους σκοπούς. Ίσως δηλαδή ήταν ταφικό μνημείο ή

---

¹⁷²Α. Λούβη-Κίζη, ό.π., 115-118

αρκοσόλιο, καθώς η βάση του μνημείου παραπέμπει σε σχήμα ταφικής λάρνακας και έτσι ο θυρεός με το αβακωτό οικόσημο με τον τελαμόνα πρέπει να ανήκει στο νεκρό. Τέλος η ίδια χρονολογεί το μνημείο στο 14^ο αι.¹⁷³.

3.2.2 ΑΓΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ

Ο ναός της Αγίας Παρασκευής βρίσκεται εντός του μεσαιωνικού οικισμού στο Κάστρο Γερακίου. Συγκεκριμένα, στο χαμηλότερο σημείο, σε ένα πλάτωμα, το οποίο θεωρείται πως αποτελούσε και την πλατεία του οικισμού. Πρόκειται για έναν σταυρεπίστεγο ναό τύπου A/1 σύμφωνα με την ταξινόμηση του Α.Ορλάνδου¹⁷⁴. Μάλιστα η εγκάρσια κεραία του ναού εξωτερικά δεν προεξέχει των μακρών τοίχων αλλά υπερυψώνεται πάνω από τη στέγη της αξονικής καμάρας του¹⁷⁵. Επίσης στη βόρεια πλευρά υπάρχουν δύο τυφλά αψιδώματα σε διαφορετικό μέγεθος (εικ.34), ενώ στη μεσημβρινή ένα. Τα δύο πρώτα έχουν διακοσμητική χρήση, ενώ το τρίτο έχει προκύψει από το κλείσιμο μιας θύρας, η οποία έδινε τη δυνατότητα πρόσβασης σε παρεκκλήσι που κτίστηκε αργότερα.

Στο ναό εντοπίζονται τρεις οικοδομικές φάσεις. Ο κυρίως ναός φαίνεται ότι κτίστηκε στα τέλη του 13^{ου} αι.. Λίγο αργότερα προστέθηκαν βόρεια και νότια δύο παρεκκλήσια, από τα οποία φαίνεται πως το βόρειο κατέρρευσε και προφανώς ξανακτίστηκε¹⁷⁶. Ένα ακόμα πρόσκτισμα βρίσκεται δυτικά. Σήμερα από αυτά τα παρεκκλήσια υπάρχουν μόνο ίχνη από ένα λοφίο που βρισκόταν δίπλα στο δυτικό τόξο του νότιου παρεκκλησίου. Στο νότιο παρεκκλήσι, που διατηρείται καλύτερα, σώζονται και τα κατώφλια από δύο θύρες, που ανοίγονταν στη νότια και ανατολική πλευρά. Στο βόρειο τοίχο του ναού διακρίνεται και μια τοξωτή θύρα, σήμερα κλεισμένη, η οποία μάλλον παρείχε πρόσβαση από τον κυρίως ναό στο βόρειο παρεκκλήσι. Επίσης, στο νότιο παρεκκλήσι εντοπίζεται ένα τυφλό αψιδώμα στο δυτικό τοίχο, ενώ στο βόρειο παρεκκλήσι μια μικρή κόγχη που μοιάζει με πρόθεση.

---

¹⁷³Α. Λούβη-Κίζη, ό.π., 119-122, 125

¹⁷⁴Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 20

¹⁷⁵Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 27

¹⁷⁶Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 20

Αξιοσημείωτο είναι πως στα παρεκκλήσια αυτά, και συγκεκριμένα στα μέτωπα των δύο εγκάρσιων τόξων που σώζονται, διακρίνεται γραπτή διακόσμηση σε επίχρισμα. Κάθετες ερυθρές γραμμές πάνω σε βάθος γκριζόλευκο. Ανάμεσα στις γραπτές γραμμές σώζονται κεφαλαία γράμματα.

Ο ναός, αν και μικρός, έχει αρμονικές αναλογίες και είναι προσανατολισμένος στον άξονα Ανατολής-Δύσης. Η στέγασή του συνίσταται απόδίρριχτες κεραμοσκεπείς στέγες, που καλύπτουν τόσο την εγκάρσια όσο και την αξονική καμάρα.

Η βασική είσοδος του ναού βρίσκεται στο δυτικό τμήμα της νότιας όψης και είναι τοξωτή (εικ.37), ενώ πάνω της υπάρχει τυφλό αψίδωμα, όπου ίσως υπήρχε απεικόνιση της τιμώμενης αγίας.

Η κόγχη του Ιερού (εικ.35) βρίσκεται στην ανατολική πλευρά, είναι ημικυλινδρική και σε αυτή ανοίγεται ένα δίλοβο παράθυρο. Ομοίως στα δύο τύμπανα της εγκάρσιας κεραίας ανοίγονται δίλοβα παράθυρα, από τα οποία το βόρειο φράχθηκε αργότερα και τοιχογραφήθηκε εσωτερικά. Στο τύμπανο του δυτικού τοίχου ανοίγεται μονόλοβο στενό και ψηλό παράθυρο¹⁷⁷, πάνω από το οποίο υπάρχει λίθινη πλάκα διακοσμημένη περιμετρικά με πλοχμό, ενώ το εσωτερικό της κοσμεί ένας αετός.

Όσον αφορά την τοιχοποιία, ο ναός έχει κτιστεί με αμελή αργολιθοδομή με μικρές πέτρες και βήσαλα που συνδέονται με κονίαμα. Επιπλέον στις ακμές των τοίχων έχουν τοποθετηθεί επιμελώς λαξευμένοι γωνιόλιθοι, ενώ παρατηρείται και κεραμοπλαστική διακόσμηση. Συγκεκριμένα την κόγχη του Ιερού περιτρέχει οδοντωτή ταινία, που οριοθετείται από πλίνθινες ταινίες. Επίσης οδοντωτή ταινία περιβάλλει το δίλοβο παράθυρο της κόγχης του Ιερού αλλά και τα δίλοβα παράθυρα στο βόρειο και το νότιο τύμπανο της εγκάρσιας κεραίας. Αλλά και τα μέτωπα των τόξων αυτών των παραθύρων είναι διακοσμημένα, με εναλλάξ τοποθετημένους πλίνθους και λίθους.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και το περιθύρωμα της εισόδου (εικ.37), το οποίο αποτελείται από εναλλάξ τοποθετημένους, κανονικά λαξευμένους λίθους, που περιβάλλονται από πλίνθους. Πάνω από αυτή την είσοδο είναι τοποθετημένη μία λίθινη πλάκα, η οποία περιβάλλεται από ορθογώνιο πλίνθινο διάχωρο με

---

¹⁷⁷Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 27-28

κεραμοπλαστικό κόσμημα τεθλασμένης γραμμής¹⁷⁸. Η λίθινη πλάκα είναι διακοσμημένη με διπλή σειρά σχεδίου, που μοιάζει με πλοχμό, ενώ στο εσωτερικό της εγγράφεται ένας σταυρός.

Εσωτερικά ο κυρίως ναός χωρίζεται από το Ιερό με κτιστό τέμπλο (εικ.39), στα αβαθή αφιδώματα του οποίου εικονίζονται ο Χριστός και η Παναγία. Επιπλέον δύο αβαθή αφιδώματα δημιουργούνται στους μακρούς τοίχους και ένα στο δυτικό τοίχο, ενώ όλο το μήκος των τοίχων περιτρέχει χαμηλό κτιστό τοιχογραφημένο θρανίο.

Τέλος, εντός του Ιερού υπάρχουν αρχιτεκτονικά μέλη, όπως βάσεις κίωνων, τμήμα διαχωριστικού πεσσίσκου και μακρόστενο τμήμα πωρόλιθου, το οποίο μάλλον προέρχεται από επιστύλιο τέμπλου και είναι διακοσμημένο με ζώνη κύκλων στους οποίους εγγράφονται σταυροί, ζώα και πουλιά¹⁷⁹.

Όσον αφορά τον γραπτό διάκοσμο του ναού, οι πρώτες τοιχογραφίες πρέπει να έγιναν στα τέλη του 13^{ου} αι., άλλες ακολούθησαν στο πρώτο μισό του 15^{ου} αι., ενώ υπάρχουν και μεταγενέστερες επιζωγραφίσεις και επιδιορθώσεις¹⁸⁰. Οι τοιχογραφίες του ναού της Αγίας Παρασκευής, όπως σημειώνει η Τζ. Παπαγεωργίου, συνιστούν έργο ενός αξιόλογου τοπικού εργαστηρίου, από το οποίο έχουν τοιχογραφηθεί τρεις επιπλέον ναοί στο Παλαιόκαστρο, η Ζωοδόχος Πηγή στον οικισμό, ο Προφήτης Ηλίας και οι Ταξιάρχες στις Πέρα Εκκλησιές¹⁸¹.

Αρχικά στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης του Ιερού εικονίζεται η Παναγία Ένθρονη με το Χριστό στο στήθος της (εικ.38). Συγκεκριμένα η Θεοτόκος κάθεται σε ξυλόγλυπτο θρόνο και κρατά το Χριστό στα γόνατά της, στο μαφόριό της διακρίνονται αστέρια, που συμβολίζουν το αειπάρθενο της Παναγίας και την Αγία Τριάδα. Τα άκρα του μαφορίου της διακοσμούν χρυσοκλωστές, που αποτελούν χαρακτηριστικό στοιχείο της κωνσταντινοπολίτικης τέχνης.¹⁸² Εκατέρωθεν του θρόνου διακρίνονται ίχνη επιγραφής, που αποδίδει ύμνο των αρχαγγέλων προς την Παναγία.

Στην ημικυλινδρική επιφάνεια της απίδας εικονίζεται ο Μελισμός. Συγκεκριμένα κάτω από το παράθυρο του Ιερού διακρίνεται αμυδρά η Τράπεζα

---

¹⁷⁸Ο.π., 28-29

¹⁷⁹Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 30-31

¹⁸⁰Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 24

¹⁸¹Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 7

¹⁸²Ο.π., 82

του Μελισμού, ενώ δεξιά και αριστερά του παραθύρου εικονίζονται σεβίζοντες άγγελοι, δίπλα στους οποίους φαίνονται Ιεράρχες, που κρατούν ανοιγμένα ειλητάρια. Δεξιά ο Ιεράρχης ταυτίζεται με το Μέγα Βασίλειο, ενώ αριστερά με τον Ιωάννη τον Χρυσόστομο¹⁸³.

Όπως προαναφέρθηκε, στα τυφλά αψιδώματα του τέμπλου εικονίζονται ο Χριστός και η Παναγία. Συγκεκριμένα, δεξιά της Ωραίας Πύλης (εικ.39) εικονίζεται ο Χριστός ολόσωμος, μετωπικός, να πατά σε υποπόδιο. Με το δεξί του χέρι ευλογεί ενώ με το αριστερό κρατά διάλιθο Ευαγγέλιο. Φορά ένσταυρο φωτοστέφανο, στο οποίο οι κεραιές του σταυρού διακοσμούνται με ρόμβους, που έχουν τέσσερα κυκλάρια στις γωνίες τους. Αριστερά της Ωραίας Πύλης παριστάνεται η Παναγία ολόσωμη, μετωπική να κρατά το Χριστό μπροστά στο στήθος της. Τόσο στην τοιχογραφία του Χριστού όσο και της Θεοτόκου δεν αναφέρονται τα ονόματά τους.

Δεξιά από το Χριστό διακρίνεται τμήμα φωτοστέφανου, που ίσως ανήκε στον Άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο, ο οποίος προσέκλινε ελαφρά προς το Χριστό¹⁸⁴. Η επιφάνεια του τέμπλου, γύρω από το Χριστό και τη Θεοτόκο κατανέμεται σε διάχωρα που είτε μιμούνται ορθομαρμαρώσεις είτε φέρουν ρόδακες και ελισσόμενο βλαστό¹⁸⁵. Αριστερά και δεξιά της Παναγίας διακρίνεται πολύχρωμο πτυχωτό άστρο όπως και αριστερά από το Χριστό¹⁸⁶. Όλο το τέμπλο επιστέφεται από μεγαλογράμματη επιγραφή με μαύρα γράμματα σε λευκό βάθος: + ΤΟ ΠΑΛΑΤΙΟΝ ΤΟ ΜΕΓΑ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΤΩΝ ΑΚΟΩΝ ΔΙΑΝΟΙΕΟΝ ΤΟ[Ν ΦΡΑΓΜΟΝ ΙΝΑ ΕΙΣΕΛΘΗ] Η ΑΛΗΘΕΙΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΚΗΝΩΣΕΙ ΕΝ ΜΕΣΩ ΣΟΥ:++. Η επιγραφή αυτή επαναλαμβάνει το τροπάριο της ωδής του προεορτίου κανόνος της 24^{ης} Μαρτίου¹⁸⁷.

Στην εγκάρσια καμάρα έχουν τοιχογραφηθεί σκηνές του Δωδεκαόρτου. Συγκεκριμένα στα τέσσερα διάχωρα της εγκάρσιας καμάρας, εικονίζεται νοτιοδυτικά η Γέννηση του Χριστού, βορειοανατολικά η Έγερση του Λαζάρου, νοτιοανατολικά η Βαϊοφόρος ενώ η παράσταση βορειοδυτικά δεν ταυτίζεται. Από τις σκηνές αυτές εκείνη που διακρίνεται περισσότερο είναι η Γέννηση (εικ.44). Στο μέσο της σύνθεσης εικονίζεται η Παναγία μισοξαπλωμένη,

---

¹⁸³Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 23

¹⁸⁴Ο.π., 27

¹⁸⁵Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 96

¹⁸⁶Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 26

¹⁸⁷Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 96

τυλιγμένη με το μαφόριό της, να κοιτάζει δεξιά το Βρέφος, το οποίο είναι σπαργανωμένο σε κτιστή φάτνη, ενώ πάνω του φαίνονται τα κεφάλια από ένα μοσχάρακι και ένα γαϊδουράκι. Πάνω ψηλά το άστρο της Βηθλεέμ, που οι ακτίνες του ακουμπούν το Θείο Βρέφος. Πάνω αριστερά τρεις Άγγελοι. Λίγο πιο κάτω διακρίνονται οι τρεις μάγοι έφιπποι, φορώντας στέμματα. Πάνω δεξιά ένας άγγελος αναγγέλλει το χαρμόσυνο γεγονός σε ένα βοσκό, που κρατά αυλό. Κάτω δεξιά ο Ιωσήφ σκεπτόμενος συνομιλεί με ένα βοσκό, ενώ δίπλα ένας άλλος δείχνει με το δεξί του χέρι προς το άστρο. Κάτω από τη κτιστή φάτνη εικονίζεται η σκηνή του λουτρού του Βρέφους. Αριστερά η Σαλώμη ρίχνει με ένα αγγείο νερό στη λεκάνη, ενώ η μαία δεξιά, που φορά λευκό μαντίλι, με το ένα χέρι κρατά το Βρέφος και με το άλλο δοκιμάζει τη θερμοκρασία του νερού.¹⁸⁸

Από την παράσταση της Έγερσης του Λαζάρου στο δυτικό τμήμα της εγκάρσιας καμάρας διαφαίνεται ο Χριστός με υψωμένα τα χέρια σε χειρονομία λόγου. Πίσω του βρίσκονται οι μαθητές του. Γονατισμένες μπροστά στο Χριστό διακρίνονται οι δύο αδερφές του Λαζάρου, η Μαρία και η Μάρθα, η οποία κρατά στο χέρι της το πόδι του Χριστού. Στα δεξιά της σύνθεσης μπροστά από τα τείχη της πόλης φαίνεται πλήθος Ιουδαίων. Επίσης πάνω από το κεφάλι του Χριστού διαφαίνεται το συμπίλημα ICXC, ενώ μπροστά του διακρίνεται αμυδρά μέρος της επιγραφής με τα λόγια του Χριστού προς τον Λάζαρο: ΛΑΖΑΡΕ ΔΕΥΡΟ[ΕΞΩ].

Από τη Βαϊοφόρο στο νοτιοανατολικό τμήμα της εγκάρσιας κεραίας έχει καταστραφεί το αριστερό μέρος. Έτσι αν και το πάνω τμήμα του σώματος του Χριστού δεν υπάρχει πια, διακρίνεται να κάθεται πάνω σε λευκό γαϊδουράκι, το οποίο σκύβει το κεφάλι του στο έδαφος και πατά πάνω σε λευκά, στρωμένα ενδύματα. Πίσω από το Χριστό διακρίνεται μόνο το κεφάλι κάποιου μαθητή που στρέφεται προς τα αριστερά. Στα δεξιά διακρίνεται πλήθος Εβραίων, που έχει συγκεντρωθεί για να προϋπαντήσει το Χριστό.¹⁸⁹

Στα τέσσερα σφαιρικά τρίγωνα εικονίζονται οι Ευαγγελιστές, οι οποίοι κάθονται σε ξυλόγλυπτους θρόνους, φορούν χιτώνες και μιάτια και σκύβουν προς το ανοιγμένο Ευαγγέλιο, το οποίο βρίσκεται είτε στα γόνατά τους είτε σε

¹⁸⁸Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 27-28

¹⁸⁹Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 106, 109

ξυλόγλυπτο έπιπλο. Επίσης συνοδεύονται από τα φτερωτά σύμβολά τους, τα οποία κρατούν διάλιθα Ευαγγέλια. Συγκεκριμένα στο βορειοανατολικό λοφίο εικονίζεται ο Ματθαίος με τον άγγελο, στο νοτιοανατολικό ο Ιωάννης με τον αετό, στο νοτιοδυτικό ο Μάρκος με το λιοντάρι και στο βορειοδυτικό ο Λουκάς με το βόδι.¹⁹⁰

Στο βόρειο τύμπανο της εγκάρσιας καμάρας διακρίνεται αμυδρά η παράσταση της Πεντηκοστής. Εικονίζονται οι δώδεκα απόστολοι καθισμένοι σε ημικύκλιο, ο καθένας σε ξεχωριστό ξυλόγλυπτο κάθισμα με υποπόδιο, ντυμένοι με χιτώνες και μιάτια και συνομιλούν μεταξύ τους. Ο μαθητής που είναι καθισμένος πρώτος από δεξιά φαίνεται να κρατά ειλητάριο.

Στο νότιο τύμπανο της εγκάρσιας καμάρας, αν και οι τοιχογραφίες έχουν αρκετές φθορές, φαίνεται πως παρουσιάζονται σκηνές του βίου της Αγίας Παρασκευής. Στο βάθος εικονίζονται διάφορα οικοδομήματα, ενώ δεξιά εικονίζεται η σύλληψη της Αγίας Παρασκευής, η οποία φορά ποδήρη χιτώνα και μαφόριο. Συλλαμβάνεται από δύο στρατιώτες. Πίσω διακρίνεται ένας γέροντας. Αριστερά παρουσιάζεται η προσαγωγή της τιμώμενης αγίας στον ηγεμόνα, ο οποίος φορά στέμμα, αυτοκρατορική ενδυμασία και υψώνει τα χέρια του σε χειρονομία λόγου όπως και η Αγία Παρασκευή. Δεξιά υπάρχει η επιγραφή [ΠΑΡΑΣ]ΚΕΒΗ.¹⁹¹

Στο τύμπανο του δυτικού τοίχου η παράσταση δεν ταυτίζεται, όμως στο κάτω μέρος και προς τα αριστερά εικονίζεται ολόσωμος και μετωπικός ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, ο οποίος με το δεξί χέρι ευλογεί, ενώ με το αριστερό κρατά ανεπτυγμένο ειλητάριο.

Δίπλα ακολουθεί ένα μεγάλο τυφλό αφίδωμα, όπου εικονίζεται η οικογένεια του κτήτορος (εικ.40). Συγκεκριμένα διακρίνονται τρεις αντρικές και τρεις γυναικείες μορφές. Πρόκειται μάλλον για τους γονείς, που φαίνονται μεγαλύτεροι σε ηλικία, και τα τέσσερα παιδιά τους (δύο αγόρια και δύο κορίτσια). Φορούν μακριά ενδύματα, ενώ οι γυναικείες μορφές φέρουν κεφαλόδεσμο και ο ηλικιωμένος άντρας αριστερά φέρει λευκό κάλυμμα στο κεφάλι του. Η οικογένεια προσφέρει ομοίωμα του ναού προς το Χριστό, που εικονίζεται ψηλότερα στη μέση της σύνθεσης. Ο Χριστός είναι ημίτομος,

---

¹⁹⁰Ο.π., 128

¹⁹¹Ο.π., 116, 122

μετωπικός και ευλογεί με τα ανοιγμένα του χέρια τους κτήτορες. Το φωτοστέφανό του είναι ένσταυρο και φέρει το επίγραμμα Ο ΩΝ, ενώ διακρίνεται και το συμπλήρωμα ICXC. Το ομοίωμα απεικονίζει σταυρεπίστεγο ναό με οξυκόρυφο το άνοιγμα της θύρας εισόδου. Τέλος από την επιγραφή με τα ονόματα των κτητόρων φαίνεται αμυδρά μόνο το όνομα μιας γυναικείας μορφής ΘΕΟ[Δ]Ω[ΡΑ].¹⁹²

Δίπλα από το αγίδωμα εικονίζεται ο Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος, ολόσωμος σε προχωρημένη ηλικία με κοντό λευκό γένι και λευκά μαλλιά. Φορά χιτώνα και με θλίψη κρατά το μάγουλό του, ενώ στρέφεται προς τον Ελκόμενο, που εικονιζόταν στη δυτική άκρη του βόρειου τοίχου. Από την παράσταση του Ελκομένου φαίνονται μόνο τρεις βαθμίδες από μία στενή σκάλα.¹⁹³

Στο βόρειο τοίχο, δεξιά από τη θύρα, που οδηγούσε στο βόρειο παρεκκλήσι και αργότερα κλείστηκε, εικονίζεται ο Άγιος Νικόλαος ο Θαυματουργός (εικ.42). Κάθεται σε ξυλόγλυπτο θρόνο, πάνω σε μαξιλάρι και με το αριστερό του χέρι κρατά ανοικτό Ευαγγέλιο, ενώ με το δεξί ευλογεί. Αριστερά και δεξιά από το κεφάλι του Αγίου παριστάνονται ημίτομες μικρές μορφές του Χριστού και της Παναγίας, που του προσφέρουν αντίστοιχα κλειστό διάλιθο Ευαγγέλιο και αρχιερατικό ωμοφόριο¹⁹⁴. Οι μορφές του Χριστού και του Αγίου Νικολάου ταυτίζονται και με επιγραφές ICXC, Ο ΑΓ ΝΙΚΟΛΑΟΣ.

Πάνω από τον Άγιο Νικόλαο εικονίζονται στηθαίοι οι Άγιοι Κοσμάς και Δαμιανός, οι οποίοι ταυτίζονται και με επιγραφές: Ο ΑΓΙΟΣ [Δ]ΑΜΙΑΝΟΣ και Ο ΑΓΙΟΣ ΚΟΣΜΑΣ. Παρουσιάζονται νέοι με καστανά μαλλιά και γένια και φορούν διακοσμημένη ενδυμασία. Στο δεξί τους χέρι κρατούν λαβίδα, που στην άκρη της φέρει σταυρό, ενώ στο αριστερό τυλιγμένο αντικείμενο από δέρμα.¹⁹⁵

Στο τυφλό αγίδωμα, δίπλα στον Άγιο Νικόλαο υπάρχει ένα φραγκικής τέχνης προσκυνητάρι με την τοιχογραφία της τιμώμενης αγίας του ναού (εικ.41). Η Αγία Παρασκευή εικονίζεται με ωσειδές πρόσωπο, φορά μαφόριο και ποδήρη χιτώνα. Με το αριστερό της χέρι υψωμένο στο στήθος της δέεται και στο δεξί

---

¹⁹²Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 149

¹⁹³Ο.π., 131

¹⁹⁴Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 35

¹⁹⁵Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 135, 145

της χέρι κρατά το σταυρό του μαρτυρίου, που στα άκρα του είναι διάλιθος και στολίζεται με ζεύγη μαργάρων.¹⁹⁶

Το πόρινο προσκυνητάρι, το οποίο περιβάλλει την τοιχογραφία της ολόσωμης Αγίας Παρασκευής έχει τοποθετηθεί στη θέση του μετά την ολοκλήρωση του ζωγραφικού διακόσμου του ναού. Η αριστερή του πλευρά καλύπτει λίγο το δεξί τμήμα του θρόνου του Αγίου Νικολάου. Στο κάτω μέρος του υπάρχει πλατεία βάση διακοσμημένη με τέσσερις κύκλους, κοσμημένους με εγχάρακτα θέματα, δύο τετράποδα ζώα αριστερά και δύο πουλιά δεξιά. Στα άκρα της βάσης υπάρχουν δύο κιονίσκοι με βάση. Από ένα σημείο και πάνω οι κιονίσκοι αντικαθίστανται από δύο γοτθικά κορδόνια με ενδιάμεση ακόσμητη ταινία. Λίγο πιο πάνω τα κορδόνια αλλάζουν μορφή και μετατρέπονται σε ιχθυάκανθα. Η ταινία διακοσμείται με ανεστραμμένα εναλλάξ τρίγωνα. Το οξυκόρυφο τόξο πλαισιωνόταν από κεφαλές δύο ζώων, από τις οποίες σήμερα σώζεται η δεξιά, που μοιάζει με κεφαλή αιλουροειδούς, ίσως λιονταριού. Άλλοτε το οξυκόρυφο άνοιγμα του προσκυνηταρίου επιστεφόταν από ευθύγραμμο τμήμα διακοσμημένο με πτηνό και κρινάνθεμο¹⁹⁷. Το προσκυνητάρι είναι χαμηλής ποιότητας και υποστηρίζεται ότι έγινε από Έλληνες τεχνίτες, που δεν αντέγραψαν σωστά κάποιο φραγκικό πρότυπο¹⁹⁸.

Στο νότιο τοίχο, στο τυφλό αψίδωμα που βρίσκεται δίπλα στο τέμπλο, διακρίνεται αμυδρά η μορφή του δρακοντοκτόνου έφιππου Αγίου Γεωργίου (εικ.43). Ο Άγιος είναι νέος, αγένειος με ωσειδές πρόσωπο και σγουρά μαλλιά. Πίσω από το δεξιό του ώμο κρέμεται η κυκλική του ασπίδα ενώ στη μέση του φέρει το ξίφος του¹⁹⁹.

Δεξιά, δίπλα στην είσοδο και κάτω από ένα ελαφρά οξυκόρυφο γραπτό τόξο, υπάρχει ολόσωμος αρχάγγελος, ο οποίος κρατά ξίφος. Στον ίδιο τοίχο διακρίνονται σπαράγματα της μορφής στρατιωτικού αγίου ή αγγέλου²⁰⁰. Τέλος στο βόρειο τμήμα του Ιερού εικονίζονται δύο προφήτες. Δεξιά ο προφήτης Ιερεμίας σε γεροντική ηλικία με λευκά μαλλιά και γένια, ενώ στο διπλανό διάχωρο ίσως ο προφήτης Ιωήλ, με καστανά μαλλιά και γένια. Αλλά και στο νότιο τοίχο του ναού εικονίζεται προφήτης γκριζομάλλης με στρογγυλό γένι,

---

¹⁹⁶Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 32

¹⁹⁷Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 30

¹⁹⁸Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 37

¹⁹⁹Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 137

²⁰⁰Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 36

πιθανώς ο προφήτης Ιεζεκιήλ. Στον ίδιο τοίχο διαφαίνεται στηλίτης άγιος, μετωπικός, ημίτομος πάνω σε κίονα.²⁰¹

3.2.3 ΖΩΟΔΟΧΟΣ ΠΗΓΗ (ΕΛΕΟΥΣΑ)

Ο ναός της Ζωοδόχου Πηγής ή Παναγίας της Ελεούσας είναι κτισμένος εντός του μεσαιωνικού οικισμού του Κάστρου Γερακίου, κάτω από τον εξωτερικό περίβολο και συγκεκριμένα κάτω από το ανάλημμα της πύλης του Κάστρου στα όρια της γειτονιάς Β, και εκεί καταλήγουν και οι δύο δρόμοι του οικισμού²⁰².

Σύμφωνα με τις επιγραφές του Ζησίου η Ζωοδόχος Πηγή ήταν καθολικό μονής, που ιδρύθηκε και διακοσμήθηκε το έτος 6939 από κτίσεως κόσμου, δηλαδή από Χριστού το 1431. Ως κτήτορες της μονής φέρονται οι δύο αναγραφόμενοι και εικονιζόμενοι ιερείς Δημήτριος Βούστηχας και Ροντάκιος ο Περιοδευτής. Τα δύο αυτά ονόματα, όπως αναφέρεται από τον Τ. Γριτσόπουλο, είναι γραμμένα στο πτωχικό ονοματολόγιο του Γερακίου. Οι κτήτορες πρέπει να δώρισαν την Παναγία της κόγχης και άλλοι Γερακίτες ή προσκυνητές έκαναν ανάλογες προσφορές, όπως ο Κωνσταντίνος και η σύζυγός του Ντζιάκουμα²⁰³.

Ο ναός ανήκει στον τύπο της επιμήκους μονόκλιτηςκαμαροσκεπάστης βασιλικής, στην οποία αργότερα προσέθεσαν τραπεζιόσχημο νάρθηκα. Η κάλυψη του τελευταίου σήμερα έχει καταπέσει²⁰⁴. Έχει κτιστεί σε απότομο κατηφορικό σημείο και ίσως λόγω της κλίσης του εδάφους είναι προσανατολισμένος στον άξονα Βορρά-Νότου και στρέφεται κατά 67 μοίρες προς Νότο. Ο ναός στεγάζεται με δίριχτηκαμαροσκεπή στέγη και η τοιχοδομία του αποτελείται από αμελή αργολιθοδομή. Οι λίθοι και τα βήσαλα συνδέονται μεταξύ τους με συνδετικό κονίαμα. Στην τοιχοδομία παρεμβάλλονται και αρχαία ή βυζαντινά αρχιτεκτονικά μέλη σε δεύτερη χρήση και στις ακμές των τοίχων έχουν τοποθετηθεί γωνιόλιθοι. Μάλιστα ορισμένοι γωνιόλιθοι περιβάλλονται από πλίνθους θυμίζοντας πλινθοπερίκλειστοσύστημα.

²⁰¹Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 144

²⁰²Α. Σιμάτου, Ρ. Χριστοδουλοπούλου, ό.π., 71

²⁰³Τ. Γριτσόπουλος, ό.π., 266

²⁰⁴Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 100

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι πώρινες εξωτερικές διακοσμήσεις επηρεασμένες από τη δυτική τέχνη.

Η κόγχη του Ιερού βρίσκεται στην ανατολική πλευρά του ναού, είναι ημικυκλική εξωτερικά και εσωτερικά και σε αυτήν ανοίγεται δίλοβο παράθυρο. Το κογχάριο της πρόθεσης είναι ορθογωνικής διατομής²⁰⁵. Η είσοδος στο ναό γίνεται από δύο ανοίγματα στη βόρεια και δυτική πλευρά, όπου υπήρχε άλλοτε εξώστης του οποίου σήμερα διακρίνονται κάποια υπολείμματα²⁰⁶.

Εσωτερικά του ναού ανοίγονται δύο άνισα τυφλά αψιδώματα στη δυτική και νότια όψη. Τα αψιδώματα αυτά δεν φτάνουν ως το έδαφος αλλά σταματούν ψηλότερα δημιουργώντας χαμηλό κτιστό τοιχογραφημένο θρανίο, για να κάθονται οι πιστοί. Το Ιερό Βήμα χωρίζεται από τον κυρίως ναό με κτιστό τέμπλο, το οποίο φέρει τις δεσποτικές εικόνες του Χριστού και της Παναγίας εκατέρωθεν της Ωραίας Πύλης²⁰⁷.

Τα πλαίσια των ανοιγμάτων του ναού είναι διακοσμημένα με πώρινα γλυπτά. Συγκεκριμένα με πώρινο περιθώριο πλαισιώνεται τόσο το δίλοβο παράθυρο της αψίδας όσο και η νότια θύρα εισόδου (εικ.45) στο νάρθηκα. Αλλά και τα δύο τυφλά αψιδώματα στη δυτική και νότια όψη φέρουν οξυκόρυφα πλαίσια²⁰⁸. Ωστόσο τα βλέμματα προσελκύει η διακόσμηση του περιθωρώματος της κύριας εισόδου (εικ.46). Συγκεκριμένα το οξυκόρυφο τόξο της δυτικής θύρας του ναού αποτελείται από πέντε ζώνες. Η πρώτη από εσωτερικά είναι ακόσμητη, η δεύτερη αποτελείται από έκτυπα ορθογώνια φατνία εναλλασσόμενα με τετράγωνα, που συνδέονται μεταξύ τους. Η τρίτη αποτελείται από εγχάρακτα ισοσκελή τρίγωνα εναλλάξ όρθια και ανεστραμμένα. Η τέταρτη και η πέμπτη προεξέχουν κατά 10 εκατοστά. Η τέταρτη αποτελείται από έκτυπα τετράγωνα φατνία, τα οποία χωρίζονται μεταξύ τους με εγκοπή, ενώ η τελευταία ζώνη αποτελείται και πάλι από ισοσκελή τρίγωνα, ανεστραμμένα και όρθια εναλλάξ, τα οποία έχουν ένα βαθύ κύκλο στο μέσον τους. Το οξυκόρυφο τόξο στηρίζεται σε παραστάδες, από τις οποίες μόνο η αριστερή φέρει πώρινο διάκοσμο, που αποτελείται από δύο ταινίες. Συγκεκριμένα η πρώτη είναι ακόσμητη, ενώ η δεύτερη διακοσμείται με ρόμβους εναλλασσόμενους με τετράγωνα με μια οπή.

---

²⁰⁵Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 21

²⁰⁶Α. Σιμάτου, Ρ. Χριστοδουλοπούλου, ό.π., 69

²⁰⁷Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 101

²⁰⁸Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 21-22

Στο ανώτερο τμήμα της η παραστάδα φέρει έναν ορθογώνιο λίθο, σαν επίκρανο, που αποτελείται από μια σειρά οδόντων και από δύο οριζόντιες ταινίες με ενδιάμεση μικρή σκοτία. Σύμφωνα με τον Γ. Δημητροκάλλη, ίσως τα πόρινα αυτά γλυπτά να προέρχονται από προγενέστερο φραγκικό μνημείο²⁰⁹.

Δεξιά του οξυκόρυφου τόξου της θύρας υπάρχει ένας κακότεχνος λημνίσκος, ενώ αριστερά ένας βυζαντινός πλοχμός και ένας έξεργος ανισοσκελής σταυρός της Μάλτας. Πάνω από την κορυφή του τόξου διακρίνονται κενά, όπου κάποτε υπήρχαν εντοιχισμένα σκυφία, ένα στα δεξιά και δύο στα αριστερά. Πάνω από το οξυκόρυφο τόξο υπάρχει οδοντωτή ταινία, όπου εδράζεται το υπέρθυρο προσκυνητάρι με την τοιχογραφία της Ελεούσας (εικ.47). Ανάμεσά τους διακρίνεται μια οριζόντια ζώνη με γραπτά κοσμήματα σε κόκκινο χρώμα, που αρχίζουν με ένα σταυρό²¹⁰.

Το υπέρθυρο αυτό προσκυνητάρι στο τυφλό αψίδωμα της δυτικής όψης πάνω από τη θύρα, είναι οξυκόρυφο. Τα κατακόρυφα πλαίσιά του στηρίζονται πάνω σε δύο κυλλίβαντες, που μοιάζουν με κεφαλές ζώων. Από αυτές σήμερα λείπει η αριστερή ενώ η δεξιά είναι δύσκολο να ταυτιστεί. Στο κάτω μέρος της κόγχης και πάνω από την οδοντωτή ταινία υπάρχει απλό κυμάτιο. Επίσης πάνω από την κόγχη του αψιδώματος βρίσκεται εντοιχισμένο τμήμα βυζαντινού κοσμήτη με ανθέμια, τα οποία είναι τοποθετημένα εναλλάξ όρθια και ανεστραμμένα²¹¹.

Όσον αφορά το ζωγραφικό διάκοσμο του ναού φαίνεται πως πραγματοποιήθηκε το 1430/31, σύμφωνα με την προαναφερθείσα επιγραφή. Μάλιστα, σύμφωνα με την Τζ. Παπαγεωργίου, έγινε από ένα αξιόλογο επαρχιακό συνεργείο ζωγράφων, που φιλοτέχνησε και τους ναούς της Αγίας Παρασκευής στο μεσαιωνικό οικισμό, του Προφήτη Ηλία και των Ταξιαρχών στις Πέρα Εκκλησιές²¹².

Στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης του Ιερού εικονίζεται η Θεοτόκος Ένθρονη Βρεφοκρατούσα (εικ.48) με σεβίζοντες αγγέλους δεξιά και αριστερά της. Η Παναγία, η οποία φορά βυσσινί μαφόριο με χρυσές κλωστές στα άκρα και διακοσμημένο με αστέρια, κάθεται σε ξυλόγλυπτο θρόνο, περίτεχνα

---

²⁰⁹Γ. Δημητροκάλλη, ό.π., 101-102

²¹⁰Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 22

²¹¹Γ. Δημητροκάλλη, ό.π., 105

²¹²Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 7

διακοσμημένο με τορνευτούς κιονίσκους, με τοξύλλια και στη συνέχεια με γραπτά κοσμήματα. Επιπλέον, στο θρόνο δεν υπάρχουν ούτε ερεισίχειρας ούτε μαξιλάρια. Κρατά το Χριστό στα γόνατά της, με το δεξί της χέρι ακουμπά τον ώμο του Χριστού και με το αριστερό το κάθισμά της. Ο Χριστός φορά ένσταυρο φωτοστέφανο, ευλογεί με το δεξί του χέρι, ενώ με το αριστερό κρατά κλειστό ειλητάριο. Εκατέρωθεν του θρόνου στέκονται δύο άγγελοι δεόμενοι, ενώ χαμηλά δίπλα της υπάρχει μεγαλογράμματη επιγραφή²¹³.

Στην κατακόρυφη ημικυλινδρική επιφάνεια της αψίδας του Ιερού, κάτω και δίπλα από το παράθυρο, διακρίνονται σπαράγματα από τη σκηνή του Μελισμού. Εικονίζονται έξι ιεράρχες, δύο άγγελοι με ενδυμασία διακόνου, ενώ ο Χριστός σε παιδική ηλικία εικονίζεται μέσα σε δισκάριο και ευλογεί με υψωμένα χέρια. Πάνω από το κεφάλι Του διακρίνονται και τα συμπλήματα ICXC. Οι Ιεράρχες συνεχίζονται και εκτός κόγχης.

Άξιο αναφοράς είναι πως στο νότιο τοίχο του Ιερού της Ζωοδόχου Πηγής ταυτίζεται με επιγραφή ο Άγιος Ρωμανός ο Μελωδός. Είναι ώριμος με κοντό γένι και δέεται στραμμένος προς την αψίδα. Φορά παπαλήθρα και στο αριστερό του χέρι κρατά λαμπάδα. Στον ίδιο τοίχο διακρίνεται ο Άγιος Βλάσιος Σεβαστείας, ολόσωμος και μετωπικός²¹⁴, ντυμένος με επισκοπική ενδυμασία, λευκό στιχάριο, πράσινο φαιλόνιο και ένσταυρο ωμοφόριο. Με το δεξί του χέρι ευλογεί ενώ με το αριστερό κρατά Ευαγγέλιο. Στον ίδιο τοίχο διακρίνεται ο Άγιος Ιωάννης ο Ελεήμων, ηλικιωμένος, ημίτομος και μετωπικός με επισκοπική ενδυμασία. Στο αριστερό του χέρι κρατά κώδικα με σταυρό ενώ με το δεξί ευλογεί. Στο βόρειο τοίχο του Ιερού διακρίνονται ακόμη ο Άγιος Στέφανος και ο Άγιος Εύπλος²¹⁵.

Στο βόρειο τοίχο του Ιερού, στην κόγχη της προθέσεως εικονίζεται η σκηνή της Άκρας Ταπείνωσης (εικ.57), με το Χριστό νεκρό μέσα σε σαρκοφάγο να γέρνει το κεφάλι του προς το δεξιό του ώμο, ενώ τα μάτια του είναι κλειστά. Στην κεφαλή του φέρει ένσταυρο φωτοστέφανο με την επιγραφή Ο ΩΝ. Εκατέρωθεν της μορφής του Χριστού διακρίνεται αφιερωματική επιγραφή του Κωνσταντίνου και της συζύγου του Ντζιάκουμας²¹⁶, (ΜΝΗCΘΗΤΙ ΚΥΡΙΑ

---

²¹³Ο.π., 81

²¹⁴Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 110, 113

²¹⁵Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 89-90

²¹⁶Ο.π., 93-94

ΤΗΝ ΨΥΧΗΝ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΣΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΥΜΒΙΟΥ ΑΥΤΟΥ ΝΤΖΙΑΚΟΥΜΑΚ ΚΑΙ ΤΩΝ ΤΕΚΝΩΝ ΑΥΤΩΝ). Αξίζει να σημειωθεί πως η Αγία Τράπεζα είναι κτιστή και ακουμπά με τις δύο πλευρές της στον μεσημβρινό τοίχο της κόγχης. Στην μπροστινή της πλευρά φέρει ζωγραφιστό διάκοσμο με διπλό σταυρό²¹⁷.

Στο κτιστό τέμπλο του ναού (εικ.49), εικονίζονται δεξιά της Ωραίας Πύλης ο Χριστός "Σωτήρ" και αριστερά η Παναγία η "Παράκληση". Ο Χριστός ολόσωμος μετωπικός πατά πάνω σε υποπόδιο. Φορά ποδήρη βυσσινί χιτώνα και λευκό ιμάτιο. Με το δεξί του χέρι ευλογεί ενώ με το αριστερό κρατά διάλιθο Ευαγγέλιο. Φέρει επίσης ένσταυρο φωτοστέφανο με το επίγραμμα Ο ΩΝ. Δεξιά και αριστερά του υπάρχουν μεγάλοι κύκλοι σε ερυθρό χρώμα με τα συμπλήματα ICXC. Πάνω ψηλά εκατέρωθεν του αφιδώματος εικονίζονται δύο άγγελοι που στρέφονται προς αυτόν.

Η Θεοτόκος ολόσωμη πάνω σε υποπόδιο στρέφεται κατά τρία τέταρτα προς το Χριστό σε στάση δέησης και με το αριστερό της χέρι κρατά ανεπτυγμένο ειλητάριο. Φορά ποδήρη λευκό χιτώνα και βαθυπόρφυρο μαφόριο. Πάνω ψηλά δεξιά και αριστερά του αφιδώματος εικονίζονται σε στάση δέησης οι θεοπάτορες Ιωακείμ και Άννα²¹⁸.

Η απεικόνιση της Παναγίας, η οποία στρέφεται προς το Χριστό και η απεικόνιση του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου στο νότιο τοίχο, που και αυτός είναι στραμμένος προς το Χριστό, συνθέτουν τη Δέηση. Στο ανώτατο σημείο του τέμπλου πάνω δεξιά και αριστερά από το Χριστό φαίνεται πως υπήρχαν αρχάγγελοι που τον δορυφορούσαν, οι οποίοι διακρίνονται αμυδρά²¹⁹. Τα υπόλοιπα τμήματα του τέμπλου γύρω από τις δεσποτικές εικόνες χωρίζονται σε διάχωρα, που είτε είναι ακόσμητα είτε έχουν διακοσμηθεί με φυτικά θέματα²²⁰. Στην επιφάνεια του ημικυλινδρικού θόλου εικονίζονται μέσα σε διάχωρα σκηνές του Δωδεκαόρτου. Τα θέματα χωρίζονται μεταξύ τους με πλατειές κόκκινες ταινίες με λευκές παρυφές, ενώ στους κατακόρυφους τοίχους τα θέματα χωρίζονται μεταξύ τους είτε με κόκκινες ταινίες με λευκές παρυφές είτε με ένα κόσμημα²²¹. Στο κλειδί της καμάρας εικονίζεται η Ανάληψη, με το

²¹⁷Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 122, 112

²¹⁸Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 96

²¹⁹Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 112

²²⁰Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 96

²²¹Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 113

Χριστό μέσα σε λευκή δόξα να ευλογεί με τα χέρια ανοιχτά. Τη δόξα κρατούν τέσσερις άγγελοι. Την παράσταση πλαισιώνουν η Θεοτόκος και οι Απόστολοι, που δείχνουν το θαυμασμό τους με έντονες χειρονομίες. Η Θεοτόκος εικονίζεται ολόσωμη, όρθια και μετωπική πάνω σε υποπόδιο να δέεται με ανοικτά χέρια. Ο άγγελος που βρίσκεται ανάμεσα στους αποστόλους εικονίζεται μετωπικός. Με το δεξί χέρι κρατά σκήπτρο ενώ με το αριστερό δείχνει προς το Χριστό²²².

Αμέσως μετά την Ανάληψη, στη μεσαία ζώνη του διακόσμου του νότιου τοίχου εικονίζεται η Γέννηση (εικ.55). Στη μέση της σύνθεσης διακρίνεται το Θείο Βρέφος σπαργανωμένο μέσα σε κτιστή φάτνη. Δεξιά του η Θεοτόκος ημικλινή. Πάνω αριστερά το άστρο της Βηθλεέμ, που η ακτίνα του πλησιάζει το Βρέφος. Πάνω δεξιά ο άγγελος αναγγέλλει το γεγονός σε ένα βοσκό. Κάτω δεξιά ο Ιωσήφ σκεπτόμενος με το αριστερό χέρι στο μάγουλό του συνομιλεί με ένα βοσκό. Κάτω από τη φάτνη εικονίζεται η σκηνή του λουτρού. Η Σαλώμη ρίχνει νερό με το αγγείο σε μια λεκάνη, ενώ η μαία κρατά το βρέφος στην αγκαλιά της και ακουμπά το χέρι στη λεκάνη, στρέφοντας το κεφάλι της προς τον Ιωσήφ²²³.

Στη συνέχεια, στο νότιο τμήμα της καμάρας διακρίνεται η παράσταση της Έγερσης του Λαζάρου (εικ.56), η οποία έχει υποστεί φθορές στη δεξιά πλευρά της. Ωστόσο διακρίνεται, μπροστά από τα κτήρια της πόλης, ο Χριστός με το δεξί χέρι σηκωμένο σε χειρονομία λόγου, ενώ με το αριστερό κρατά τυλιγμένο ειλητάριο. Επίσης φέρει φωτοστέφανο με το επίγραμμα Ο ΩΝ. Πίσω του βρίσκονται οι μαθητές του ενώ μπροστά στο Χριστό εικονίζονται γονατισμένες οι δύο αδερφές του Λαζάρου, Μαρία και Μάρθα. Η τελευταία κρατά στα χέρια της το αριστερό πόδι του Χριστού. Δεξιά διαφαίνεται αμυδρά μόνο ένας Ιουδαίος.

Από τη Βαΐοφόρο του νότιου τμήματος της καμάρας διακρίνονται μόνο τμήματα από το σώμα του Χριστού και την κοιλιά του ζώου²²⁴.

Στο νότιο τοίχο του ναού, δίπλα στο τέμπλο εικονίζεται, όπως προαναφέρθηκε, ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (εικ.50) ως συνέχεια της Δέησης. Εικονίζεται με φτερά και ταυτίζεται και με επιγραφή. Είναι αδύνατος με λεπτό ασκητικό

---

²²²Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 91

²²³Ο.π., 101-102

²²⁴Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 105-106, 109

πρόσωπο, μακρύ γένι και καστανά μαλλιά ως τον αυχένα. Στρέφεται κατά τρία τέταρτα προς το Χριστό του τέμπλου και δέεται με το δεξί του χέρι, ενώ με το αριστερό κρατά ανεπτυγμένο ειλητάριο. Κάτω αριστερά πάνω σε μεγάλο ανοιχτό αγγείο με πόδι εικονίζεται η αποτετμημένη κεφαλή του²²⁵.

Δίπλα εικονίζεται ο Αρχάγγελος Μιχαήλ (εικ.51) ολόσωμος, μετωπικός, ντυμένος με στρατιωτική στολή²²⁶. Στο δεξί του χέρι κρατά γυμνό ξίφος και με το αριστερό στηρίζει παράλληλα στο πόδι του το θηκάρι του σπαθιού του. Στη συνέχεια εικονίζεται ο Άγιος Γεώργιος (εικ.52) ολόσωμος, μετωπικός, νέος, αγένειος με ωοειδές πρόσωπο και σγουρά μαλλιά. Φορά στρατιωτική στολή, κρατά δόρυ με το δεξί του χέρι και με το αριστερό, παράλληλα προς το ανοιχτό του πόδι, λευκή τριγωνική ασπίδα²²⁷.

Στο δυτικό άκρο του νότιου τοίχου εικονίζεται ο Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος, ο οποίος στρέφεται με θλίψη προς τα δεξιά στη μορφή του Ελκόμενου Χριστού. Είναι νέος, αγένειος με κοντά μαλλιά. Ακουμπά με θλίψη το αριστερό του χέρι στο μάγουλο, ενώ το δεξί είναι σφιγμένο σε γροθιά. Ταυτίζεται και με επιγραφή: ΑΓ ΙΩ[ANNHC] Θ[EO]ΛΟΓOC²²⁸. Πάνω από το Θεολόγο υπάρχει διάχωρο που διακοσμείται με κυματιστό βλαστό με ανεμίζοντα φύλλα.

Στο πάνω μέρος του νότιου τοίχου εικονίζονται ημίτομοι μετωπικοί άγιοι, όπως οι Άγιοι Κοσμάς και Δαμιανός ντυμένοι ως συνήθως με πολυτελή στολή και κρατώντας ιατρικά εργαλεία. Στον ίδιο τοίχο διακρίνεται και ο προφήταναξ Δαβίδ ηλικιωμένος με λευκά μαλλιά, ενώ λίγο πιο δυτικά δύο προφήτες, ίσως ο Ζαχαρίας και ο Σαμουήλ²²⁹.

Στο δυτικό τοίχο του ναού, αριστερά της θύρας εισόδου, βρίσκεται η παράσταση του Ελκόμενου Χριστού (εικ.54), η οποία εικονίζεται τόσο στην Αγία Παρασκευή του Κάστρου και στον Προφήτη Ηλία όσο και σε ναούς του σημερινού οικισμού του Γερακίου, στον Άγιο Ιωάννη το Χρυσόστομο, στον Άγιο Νικόλαο και στον Άγιο Σώζοντα. Η μορφή του Χριστού, που θυμίζει εκείνη της Άκρας Ταπείνωσης²³⁰, με λεπτεπίλεπτα χαρακτηριστικά, είναι ιδιαίτερα ψηλή και στέκεται αριστερά του Σταυρού, στον οποίο στηρίζεται η

---

²²⁵Ο.π., 132

²²⁶Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 115

²²⁷Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 130, 137

²²⁸Ο.π., 131

²²⁹Ο.π., 142-143, 145

²³⁰Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 128, 130

σκάλα για την άνοδό του στο Σταυρό, που είναι καστανόχρωμος και φέρει τρεις οριζόντιες κεραίες. Ο Χριστός φορά ποδήρη πορφυρό χιτώνα, έχει τα χέρια σταυρωμένα και στρέφεται προς το Σταυρό, ενώ φέρει και ένσταυρο φωτοστέφανο με το επίγραμμα Ο ΩΝ²³¹.

Δεξιά της θύρας εικονίζεται ο Άγιος Συμεών ο Στυλίτης, μετωπικός ως το σημείο των μηρών στην κορυφή ενός μαρμάρινου κίονα. Δέεται με το αριστερό του χέρι και με το δεξί κρατά Ευαγγέλιο. Στον κορμό του κίονα ανελίσσεται οφιοειδής δράκος με φολιδωτό σώμα²³².

Δίπλα, μέσα σε τυφλό αψίδωμα, εικονίζονται οι δύο κτήτορες του ναού (εικ.53), οι ιερείς Δημήτριος Βούστηχας και Ροντάκιος Περιοδευτής, που στέκονται αντικριστά. Φορούν λευκές ιερατικές στολές με διάλιθα επιτραχήλια, ενώ το κάλυμμα της κεφαλής τους συγκρατεί λευκή ταινία. Στρέφονται σε στάση δεήσεως προς το Χριστό, ο οποίος εικονίζεται ημίτομος σε λευκή κυκλική δόξα στο τύμπανο του αψιδώματος. Οι μορφές ταυτίζονται και με επιγραφή στην πρόθεση: Μνήσθητι Κ(ύρι)ε των δούλων του Θε(ε)ού των κτητόρων της τοιαύτης μον(ής) Δημητρίου ιερέως του Βούστηχα και Ρωντακίου ιερέως του Περιοδευτή και των συμβίων αυτών Μαρι(ίας) και των τέκν(ων) αυτών και των (αεί)μνη(στων γονέων) αυτών²³³.

Στην επίστεψη της θύρας υπάρχει κεφαλή μιας αδιάγνωστης ανδρικής μορφής. Στο τύμπανο του δυτικού τοίχου εικονίζεται η Σταύρωση, η οποία δε διακρίνεται πλέον καθαρά. Κάτω από την παράσταση της Σταύρωσης εικονίζεται αδιάγνωστη ημίτομη μορφή αγίας και δίπλα της ο Προφήτης Μωυσής, ημίτομος, κρατά ειλητάριο και στρέφεται ελαφρά προς τα δεξιά. Μετά τη σκηνή της Σταύρωσης υπάρχει ένα ορθογώνιο τμήμα, στο οποίο ίσως υπήρχε η επιθυμία να τοποθετηθεί επιγραφή. Στη συνέχεια υπάρχει φθαρμένη απεικόνιση των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης εκατέρωθεν του Σταυρού²³⁴.

Στο βόρειο τοίχο, πάνω, από τα ανατολικά προς τα δυτικά εικονίζονται δύο διάκονοι ο ένας κρατά θυμιατό και ο άλλος λαμπάδα. Αριστερά διακρίνεται ο Ευαγγελισμός. Η Παναγία κάθεται σε ξυλόγλυπτο θρόνο με υποπόδιο στον

---

²³¹Τζ. Παπαγεωργίου, «Η τοιχογραφία του Ελκόμενου Χριστού στο ναό της Ζωοδόχου Πηγής στο Κάστρο Γερακίου Λακωνίας», *Πελοποννησιακά Α'1*, (2011), 468

²³²Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π. (υποσημ. 103), 148-149

²³³Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 110

²³⁴Ο.π., 115

οποίο δεν υπάρχει ούτε ερεισίνωτο ούτε μαξιλάρι. Με το αριστερό της χέρι ακουμπά την κοιλιά της, ενώ σηκώνει το δεξί σε χειρονομία ομιλίας. Αριστερά διακρίνεται αμυδρά ο Αρχάγγελος Γαβριήλ, ο οποίος κρατά σκήπτρο στο αριστερό του χέρι και υψώνει το δεξί σε νεύμα ομιλίας. Στα άκρα διακρίνονται κτήρια²³⁵.

Στη συνέχεια διακρίνεται ζώνη με ημίτομους μετωπικούς αγίους, μεταξύ των οποίων ο Άγιος Μερκούριος, νέος με καστανιά μαλλιά και γένια, ντυμένος με στρατιωτική στολή, φέροντας και τριγωνική ασπίδα. Το δεξί του χέρι το ακουμπά στο στήθος, ενώ με το αριστερό κρατά το θηκάρι του. Ταυτίζεται και με επιγραφή: Ο ΑΓ[ΙΟC] ΜΕΡΚΟΥΡΙΟC. Στην ίδια ζώνη διακρίνεται και ο Άγιος Θεόδωρος ο Στρατηλάτης, ημίτομος, μετωπικός, με καστανά γένια. Στο δεξί του χέρι κρατά δόρυ. Το πρόσωπο και μέρος του σώματός του έχει φθαρεί, ταυτίζεται όμως με επιγραφή: Ο CΤΡΑΤΗΛ[ΑΤΗC]²³⁶. Στον ίδιο τοίχο παριστάνεται επίσης και ο προφήτης Ελισαίος, που ταυτίζεται με επιγραφή ΕΛΙCΕΕ.

Στο δεύτερο αφίδωμα του βόρειου τοίχου εικονίζεται και πάλι η Παναγία Ένθρονη Βρεφοκρατούσα με το Χριστό στα γόνατά της και δίπλα της μέσα σε μετάλλια σεβίζοντες άγγελοι. Η Θεοτόκος αγκαλιάζει με το αριστερό της χέρι το αριστερό πόδι του Χριστού, ο οποίος κρατά τυλιγμένο ειλητάριο²³⁷. Δίπλα διακρίνονται σπαράγματα μορφής στρατιωτικού αγίου. Μεταξύ του δεύτερου αφιδώματος και του τέμπλου, κάτω από τη σκηνή του Ευαγγελισμού παριστάνεται ο Άγιος Νικόλαος, ολόσωμος, μετωπικός, ηλικιωμένος, με λεπτό πρόσωπο, γκρίζα μαλλιά και γένια. Με το δεξί χέρι ευλογεί, ενώ με το αριστερό κρατά διάλιθο Ευαγγέλιο.

Τέλος, όπως προαναφέρθηκε, πάνω από την είσοδο του ναού, μέσα σε οξυκόρυφη κόγχη εικονίζεται η Παναγία στον τύπο της Κυριώτισσας (εικ.47), κρατά δηλαδή το Χριστό μπροστά στο στήθος της από τον ώμο και τη μέση. Η Θεοτόκος προσονομάζεται (ΕΛΕ)ΟΥΣΑ. Ο Χριστός φορά ένσταυρο φωτοστέφανο με δίχρωμες τις κεραιές του σταυρού²³⁸.

---

²³⁵Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 100

²³⁶Ο.π., 145-146

²³⁷Ο.π., 127, 141

²³⁸Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 119-120

Το εσωτερικό του ναού κοσμούν επίσης ζώνες με επάλληλες οφιοειδείς γραμμές σε κόκκινο και μαύρο χρώμα. Συγκεκριμένα αυτές διακρίνονται στο χαμηλότερο μέρος των τοίχων, στα εσωράχια των τόξων και στο κτιστό θρανίο. Επιπλέον, λεπτός, ελικοειδής βλαστός διακοσμεί την όψη του τέμπλου και τμήμα του βόρειου τοίχου του Ιερού²³⁹.

3.2.4 ΤΑΞΙΑΡΧΕΣ

Στην νότια κορυφή του λόφου Παλαιόκαστρο, στις Πέρα Εκκλησιές, όπως ονομάζεται από τους ντόπιους, βρίσκονται τρεις ναοί. Μεταξύ αυτών είναι και ο ναός των Ταξιαρχών, ο οποίος είναι ο τελευταίος που συναντά κανείς στο μεσαιωνικό Κάστρο. Η θέση του στο τέρμα του δικόρυφου βουνού αλλά και η ύπαρξη εκεί ερειπωμένων κτισμάτων, οδηγούν στην υπόθεση ότι ίσως εκεί είχε ιδρυθεί μονή.

Η χρονολογία της ίδρυσης και της τοιχογράφησης του ναού δεν είναι σίγουρη. Ο ζωγραφικός διάκοσμος τοποθετείται από τους περισσότερους μελετητές στο πρώτο μισό του 15^{ου} αι.. Ο Τ. Γριτσόπουλος υποθέτει πως ο ναός ιδρύθηκε λίγο μετά την υποχώρηση των Φράγκων. Τότε ίσως οι Γερακίτες θέλησαν να τιμήσουν τους προστάτες της περιοχής Ταξιάρχες για τη λύτρωση του τόπου. Μάλιστα, στην περιοχή υπάρχουν αρκετοί ναοί αφιερωμένοι στους Ταξιάρχες μαζί ή χωριστά²⁴⁰.

Ο ναός των Ταξιαρχών είναι σταυρεπίστεγος της κατηγορίας A/2 σύμφωνα με την κατάταξη του Α. Ορλάνδου, αν και παρουσιάζει ορισμένες ιδιομορφίες. Συγκεκριμένα στους δύο μακρούς εσωτερικούς τοίχους και στα τμήματά τους, που αντιστοιχούν στην εγκάρσια κεραία, διαμορφώνονται δύο τυφλά αψιδώματα. Η εγκάρσια κεραία εξωτερικά δεν προεξέχει των μακρών τοίχων του ναού, αλλά υπερυψώνεται αρκετά πάνω από τη στέγη της αξονικής καμάρας του²⁴¹.

Ο ναός των Ταξιαρχών λόγω της κλίσης του εδάφους είναι προσανατολισμένος στον άξονα Βορρά-Νότου και μάλιστα στρέφεται κατά 50 μοίρες προς το

---

²³⁹Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 62

²⁴⁰Τ. Γριτσόπουλος, ό.π., 267, 270

²⁴¹Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 24-26

Νότο²⁴². Επιπλέον, στεγάζεται με δίρριχτες κεραμοσκεπείς στέγες τόσο στην εγκάρσια όσο και στην αξονική καμάρα του. Όσον αφορά την τοιχοποιία του ναού, αποτελείται από κοινή αργολιθοδομή με πέτρες ανάμεσα στις οποίες παρεμβάλλονται πλίνθοι που ενώνονται με συνδετικό κονίαμα. Στις ακμές των τοίχων παρατηρούνται γωνιόλιθοι. Στα δυτικά του ναού είχε κτιστεί μεταγενέστερα και εξωνάρθηκας, στη δυτική όψη του οποίου υψωνόταν κωδωνοστάσιο (εικ.60). Σήμερα σώζονται οι τοίχοι του εξωνάρθηκα μέχρι τη γένεση του ημικυλινδρικού θόλου αλλά και οι χτιστοί κιονίσκοι του κωδωνοστασίου. Η τοιχοποιία του εξωνάρθηκα είναι αμελέστατη.

Στους Ταξιάρχες η θύρα εισόδου είναι τοποθετημένη στη δυτική πλευρά. Η κόγχη (εικ.59) του Ιερού βρίσκεται στην ανατολική πλευρά, είναι ημικυκλική εσωτερικά και εξωτερικά και φέρει μονόλοβο παράθυρο. Επιπλέον, στο ναό ανοίγονται δύο εξωτερικά τυφλά αψιδώματα στο βόρειο τοίχο στο τύμπανο της εγκάρσιας κεραίας (εικ.58) και στο δυτικό τοίχο πάνω από τη θύρα εισόδου. Στα αψιδώματα αυτά είναι τοποθετημένες και οι τοιχογραφίες των τιμώμενων αγίων του ναού, των Ταξιαρχών. Αλλά και εσωτερικά, όπως προαναφέρθηκε, ανοίγονται δύο τυφλά αψιδώματα στους μακρούς τοίχους.

Στο εσωτερικό του ο κυρίως ναός χωρίζεται από το Ιερό με ένα κτιστό τέμπλο, το οποίο σήμερα δυστυχώς δεν σώζεται. Επίσης στο βόρειο τοίχο του Ιερού υπάρχει κόγχη πρόθεσης με τράπεζα στο κάτω μέρος της. Κατά μήκος της βάσης των τοίχων του ναού υπάρχει χαμηλό κτιστό τοιχογραφημένο θρανίο²⁴³. Το ενδιαφέρον προσελκύουν τα διακοσμητικά σχέδια στα πάνω πλαίσια των ανοιγμάτων του ναού, που είναι δυτικής επίδρασης και μοιάζουν με εκείνα της Ζωοδόχου Πηγής. Αρχικά το περιθύρωμα της εισόδου (εικ.61) του ναού δεν είναι ενιαίο, αλλά αποτελείται από θραύσματα που συνενώθηκαν, ενώ έχει ελαφρώς οξυκόρυφη απόληξη. Τόσο οι σταθμοί όσο και το οξυκόρυφο ανώφλι αποτελούνται από ένα σύνθετο πλαίσιο με τέσσερις ταινίες. Η πρώτη, από εσωτερικά, ταινία διακοσμείται με τετράγωνα φατνία που στο μέσο τους υπάρχει ένα έξεργοκομβίο. Η δεύτερη ταινία είναι ακόσμητη και μοιάζει με βεργίο. Η τρίτη ταινία αποτελείται από μεγαλύτερα κυκλικά κομβία. Η τελευταία εξέχουσα ταινία φέρει στο πάνω δεξιά τμήμα της μικρές κάθετες

---

²⁴²Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 162

²⁴³Τζ Παπαγεωργίου, ό.π., 26

εγχάρακτες γραμμές²⁴⁴. Στο σημείο που ενώνονται οι σταθμοί-παραστάδες με το οξυκόρυφο τόξο διαμορφώνονται επίκрана διακοσμημένα με κυμάτια²⁴⁵.

Πάνω από τη θύρα εισόδου βρίσκεται το πρώτο τυφλό αψίδωμα με την τοιχογραφία του Αρχαγγέλου Μιχαήλ (εικ.62). Το ημικυκλικό τόξο της κόγχης αυτής είναι διακοσμημένο με δύο παράλληλες εγχάρακτες γραμμές, ανάμεσα στις οποίες υπάρχει εγχάρακτη τεθλασμένη γραμμή. Οι παραστάδες του αψιδώματος εδράζονται σε δύο βάσεις που αποτελούνται από σκοτίες και κυμάτια²⁴⁶. Στο κάτω τμήμα της κόγχης υπάρχει έξεργο κυματοειδές και διάτρητο γείσο, ενώ από κάτω βρίσκεται μια ταινία με κατακόρυφες εγχαράξεις.

Στο βόρειο τύμπανο της εγκάρσιας καμάρας υπάρχει επίσης τυφλό αψίδωμα, όπου υπήρχε ενδεχομένως η τοιχογραφία του Αρχαγγέλου Γαβριήλ (εικ.58). Η κόγχη αυτή είναι ελαφρά οξυκόρυφη και διακρίνεται σε τρεις ζώνες. Η εσωτερική δε φέρει κοσμήματα, η μεσαία είναι διακοσμημένη με έξεργακομβία ενώ η τρίτη και τελευταία με εξέχοντα τετραγωνίδια με μια εγκοπή στη μέση. Το κατώφλι της κόγχης αποτελείται από μια σειρά γεισιπόδων κάτω από μικρό λοξότμητο γείσο²⁴⁷. Και τα δύο τυφλά αψιδώματα περιβάλλονται εξωτερικά από μονή σειρά πλίνθων²⁴⁸.

Επιπλέον στην αψίδα του Ιερού (εικ.59) παρατηρείται πώρινο γείσο, αλλά και οδοντωτή ταινία, ενώ και το μονόλοβο παράθυρό της πλαισιώνεται από σειρά πλίνθων και λίθων εναλλάξ τοποθετημένων. Τέλος, κάτω από τα κεραμίδια της στέγης της αψίδας υπήρχαν κεραμικά πινάκια, όπου σήμερα διακρίνονται μόνο οι κενές υποδοχές τους.

Οι τοιχογραφίες του ναού έγιναν πιθανότατα στο πρώτο μισό του 15^{ου} αι. και μάλιστα από ένα ζωγραφικό εργαστήριο που επιμελήθηκε και την τοιχογράφιση της Αγίας Παρασκευής, της Ζωοδόχου Πηγής και του Προφήτη Ηλία. Ο κατάγραφος άλλοτε ναός σήμερα δυστυχώς διασώζει μόνο τμήματα κάποιων παραστάσεων²⁴⁹.

---

²⁴⁴Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 165

²⁴⁵Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 25

²⁴⁶Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 165

²⁴⁷Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 25

²⁴⁸Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 165

²⁴⁹Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 25, 62

Στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης του Ιερού εικονιζόταν η Παναγία Ένθρονη Βρεφοκρατούσα, από την οποία σώζεται μόνο τμήμα του χιτώνα και του αριστερού χεριού της, ένα τμήμα του θρόνου και των μαξιλαριών του και ελάχιστα η μορφή του αγγέλου στα δεξιά²⁵⁰.

Στην κατακόρυφη ημικυλινδρική επιφάνεια της κόγχης, κάτω από γραπτά τόξα, εικονίζονται τέσσερις συλλειτουργούντες ιεράρχες με ανεπτυγμένα ειλητάρια²⁵¹.

Στη μικρή κόγχη της πρόθεσης, στο βόρειο τοίχο του Ιερού παριστάνεται η Άκρα Ταπείνωση (εικ.63) με το Χριστό να βρίσκεται μέσα στη σαρκοφάγο με σταυρωμένα τα χέρια. Η κεφαλή του έχει καταστραφεί αλλά πίσω από το Χριστό διαφαίνεται ο Σταυρός του μαρτυρίου Του²⁵². Στα αριστερά της κόγχης της πρόθεσης διαφαίνονται ίχνη ολόσωμης μορφής, ενώ λίγο πιο ψηλά εικονιζόταν ο Ευαγγελισμός, από τον οποίο φαίνονται αμυδρά μόνο οι μορφές της Παναγίας και του Αρχαγγέλου Γαβριήλ²⁵³.

Στην κατώτερη ζώνη του νότιου τοίχου του Ιερού εικονίζεται ολόσωμος ο Άγιος Βλάσσιος, ενώ λίγο πιο ψηλά διακρίνεται αποσπασματικά η παράσταση του Ασπασμού της Θεοτόκου και της Ελισάβετ. Στη μέση της παράστασης διακρίνονται αμυδρά οι δύο εναγκαλιζόμενες μορφές και κάποια κτήρια στις άκρες, ενώ διαβάζεται και η επιγραφή Ο ΑΣΠΑΣΜΟ(C)²⁵⁴.

Στην ανατολική ημικυλινδρική καμάρα εικονιζόταν η Ανάληψη, από την οποία διακρίνεται τμήμα από το Χριστό και τη δόξα και ένας από τους αρχαγγέλους, ενώ αμυδρά διακρίνεται η μορφή της Παναγίας και του αγγέλου που τη συνόδευε²⁵⁵.

Στον κυρίως ναό, στο βόρειο τυφλό αψίδωμα κάτω από την εγκάρσια καμάρα εικονίζεται ο Αρχάγγελος Μιχαήλ (εικ.65), ολόσωμος και μετωπικός να πατά σε ερυθρό μαξιλάρι. Φορά στρατιωτική στολή, δηλαδή κοντό χιτώνα και από πάνω μεταλλικό θώρακα, κνημίδες και τα γόνατά του είναι γυμνά. Με το δεξί του χέρι υψώνει το ξίφος προς τα πάνω ενώ το αριστερό είναι προς τα κάτω και

---

²⁵⁰Ο.π., 82

²⁵¹Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 167

²⁵²Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 93

²⁵³Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 168

²⁵⁴Ι. Παπαγεωργίου, ό.π., 94-95

²⁵⁵Ο.π., 61

ίσως κρατούσε κάτι, το οποίο δεν φαίνεται. Αριστερά σε μικρότερη κλίμακα διαφαίνεται δεόμενη γυναικεία μορφή, προφανώς δωρήτρια²⁵⁶.

Πάνω από το τυφλό αφίδωμα, στο βόρειο τοίχο του ναού εικονίζεται η εμφάνιση του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στον Ιησού του Ναυή και η Άλωση της Ιεριχούς. Ο ζωγράφος στο σημείο αυτό αποδίδει τα γεγονότα αφηγηματικά, σύμφωνα με τη βιβλιογραφία. Η παράσταση δυστυχώς έχει υποστεί εκτεταμένη φθορά στο ανώτερο τμήμα της και σύμφωνα με τον Γ. Δημητροκάλλη, ίσως είναι η πληρέστερη παράσταση του θέματος που γνωρίζουμε μέχρι σήμερα.

Η διηγηματική σκηνή αρχίζει πάνω αριστερά, όπου εικονίζεται ο Αρχάγγελος Μιχαήλ (εικ.67), όρθιος, ολόσωμος, μετωπικός. Το πρόσωπό του έχει φθαρεί. Φορά στρατιωτική στολή με κοντό χιτώνα, λεπιδωτό θώρακα και κόκκινο μανδύα που ανεμίζει. Τα γόνατά του είναι γυμνά και φορά υποδήματα από ιμάντες (ενδρομίδες). Με το δεξί χέρι υψώνει το σπαθί του, ενώ με το αριστερό κρατά το θηκάρι του. Κάτω από τον αρχάγγελο, αριστερά, βρίσκεται ο Ιησούς του Ναυή δεόμενος και με λυγισμένα γόνατα. Φορά στρατιωτική στολή και φέρει φωτοστέφανο.

Στο μέσο της παράστασης, δεξιά του δεόμενου Ιησού, ακολουθεί η σκηνή της Άλωσης της Ιεριχούς (εικ.68). Διακρίνεται μια ομάδα από επιτιθέμενους έφιππους στρατιώτες με πανοπλίες και δόρατα, των οποίων ηγείται ο Ιησούς του Ναυή. Ο τελευταίος παρουσιάζεται έφιππος και ντυμένος με πανοπλία, που μοιάζει με εκείνη της προηγούμενης σκηνής. Κρατά λευκή ασπίδα διακοσμημένη με μαύρη ημισέληνο και τέσσερα αστέρια, φέρει φεγγίο αγιοσύνης, ενώ διακρίνεται και η επιγραφή: [Ι]ΗCOYC [TOY] NAY[H]. Κάτω από τα πόδια των αλόγων τους διακρίνονται νεκροί ή τραυματισμένοι στρατιώτες και νεκρά άλογα. Μια άλλη ομάδα εφίπων στρατιωτών εξέρχεται από την πόλη της Ιεριχούς. Πάνω από τη θύρα της τειχισμένης πόλης μάχονται οι υπερασπιστές κρατώντας λόγχες, βαλίστρες ή τζάγ(γ)ρες (είδος βαρέος όπλου δυτικής προέλευσης)²⁵⁷. Στο πάνω μέρος της σύνθεσης διακρίνονται τρεις ιερείς με ποδήρεις χιτώνες να σαλπίζουν και στο άκουσμα του σαλπίσματος να γκρεμίζονται τα τείχη, καθώς διαφαίνονται κεραμίδια που πέφτουν.

²⁵⁶Γ. Δημητροκάλλη, ό.π., 170

²⁵⁷Γ. Δημητροκάλλη, ό.π., 172-173, 175

Λίγο ψηλότερα από την παράσταση της Άλωσης της Ιεριχούς εικονίζεται το Εν Χωναίς Θαύμα του Αρχαγγέλου Μιχαήλ, που έχει υποστεί εκτεταμένη φθορά στο κατώτερο τμήμα της. Στα αριστερά της σκηνής διακρίνεται ο Αρχάγγελος Μιχαήλ φορώντας στρατιωτική ενδυμασία, ενώ υψώνει το αριστερό χέρι του προς το σημείο του θαύματος απευθυνόμενος στον Αρχίππο. Με το δεξί του χέρι κρατά το δόρυ και χτυπά την πέτρα. Επίσης διαφαίνεται μέρος του φωτοστέφανου του Αρχίππου και η επιγραφή [ΑΡ]ΧΙΠΠΙΟΟ ΠΡΟΟΜΟΝΑΡΙΟΟ. Στο κέντρο της σύνθεσης διακρίνονται δύο ειδωλολάτρες, οι οποίοι σκάβουν για να αλλάξουν τη ροή των ποταμών και να γκρεμίσουν το ναό του αρχαγγέλου, που πλέον δεν διακρίνεται²⁵⁸.

Πιο δυτικά του βόρειου τοίχου εικονιζόταν ο Άγιος Γεώργιος έφιππος δρακοντοκτόνος. Από την παράσταση διασώζεται αποσπασματικά το κάτω μέρος του Αγίου και του αλόγου, καθώς και τμήμα του δράκοντα. Λίγο πιο πάνω διακρίνεται ημίτομος άγιος που δεν έχει ταυτιστεί²⁵⁹.

Στο τυφλό αγίδωμα του νότιου τοίχου, απέναντι από τον αρχάγγελο Μιχαήλ, εικονίζεται ο Αρχάγγελος Γαβριήλ (εικ.66) ολόσωμος και μετωπικός να πατά πάνω σε μαξιλάρι, ενώ είναι ντυμένος και με αρχοντική ενδυμασία. Στο αριστερό του χέρι κρατά ειλητάριο, ενώ το δεξί είναι υψωμένο και μοιάζει να κρατά κάτι που δεν φαίνεται²⁶⁰.

Λίγο πιο πάνω διακρίνονται ίχνη αφιερωματικής επιγραφής και αδιάγνωστη παράσταση, ενώ στο τύμπανο του νότιου τοίχου διαφαίνονται ίχνη της Σύναξης των Ασωμάτων. Στο δυτικότερο σημείο του νότιου τοίχου εικονιζόταν στρατιωτικός έφιππος άγιος, ίσως ο Άγιος Δημήτριος. Διακρίνεται μόνο τμήμα του αλόγου και της μορφής του αγίου.

Στα σφαιρικά τρίγωνα εικονίζονται, όπως και στην Αγία Παρασκευή, οι τέσσερις Ευαγγελιστές. Σήμερα όμως διακρίνεται μόνο στο βορειοδυτικό το διακοσμημένο αναλόγιο και η μορφή του Ευαγγελιστή, που μάλλον ήταν ο Λουκάς²⁶¹.

Στην εγκάρσια καμάρα του ναού εικονίζονταν μέσα σε έξι διάχωρα, που διακρίνονταν με ερυθρή διαχωριστική ταινία, σκηνές του χριστολογικού

---

²⁵⁸Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 118, 120

²⁵⁹Ο.π., 137

²⁶⁰Ο.π., 130-131

²⁶¹Ο.π., 129, 139

κύκλου. Από τις σκηνές αυτές σώζονται αποσπασματικά η Γέννηση, η Υπαπαντή, η Μεταμόρφωση και η σκηνή της Προδοσίας²⁶².

Από τη Γέννηση (εικ.64) διακρίνεται η σκηνή του λουτρού και ο Ιωσήφ με τους ποιμένες. Από την Υπαπαντή σώζονται αποσπασματικά τα σώματα των μορφών και της Αγίας Τράπεζας με το ανεπτυγμένο ειλητάριο²⁶³. Από τη σκηνή της Μεταμόρφωσης σώζονται μόνο τα σώματα των τριών μαθητών. Τέλος, από τη σκηνή της Προδοσίας διακρίνεται ο Χριστός μετωπικός ντυμένος με ιμάτιο, χιτώνα και φωτοστέφανο με το συμπλήμα ICXC. Αριστερά φαίνεται ο Ιούδας που αγκαλιάζει το Χριστό με το δεξί του χέρι. Γύρω τους διακρίνεται πλήθος, που κρατά φανάρια και πυρσούς, ενώ πίσω φαίνονται και ορισμένα βουνά²⁶⁴.

Στο δυτικό τοίχο αριστερά της θύρας διακρίνεται αμυδρά ο Άγιος Νικόλαος Ένθρονος, που παρά τις φθορές αναγνωρίζεται, καθώς δίπλα από το κεφάλι του, μέσα σε κύκλους, αναγράφονται τα συμπλήματα του ονόματός του. Δεξιά της θύρας εικονίζονται οι δύο κτήτορες του ναού που στέκονται αντικριστά, αλλά δυστυχώς σώζεται μόνο το κατώτερο τμήμα των σωμάτων τους. Εκατέρωθεν της θύρας διακρίνονται επίσης αμυδρά οι μορφές τεσσάρων ημίτομων αγίων²⁶⁵. Στο τύμπανο του δυτικού τοίχου εικονιζόταν η Σταύρωση, από την οποία σώζονται μόνο οι κνήμες του Χριστού, τμήμα του λογχοφόρου και του τείχους. Στο εσωτερικό του ο ναός διακοσμείται με επάλληλες οφιοειδείς γραμμές στο κάτω μέρος των τοίχων, στα εσωράχια των τόξων, στην όψη της Τράπεζας της πρόθεσης και στις όψεις του κτιστού τέμπλου

Τέλος, όπως προαναφέρθηκε, στις εξωτερικές κόγχες που ανοίγονται στη δυτική και βόρεια όψη του ναού, εικονίζονταν οι τιμώμενοι Άγιοι Ταξιάρχες, ο Αρχάγγελος Μιχαήλ και ο Αρχάγγελος Γαβριήλ²⁶⁶.

---

²⁶²Ο.π., 63

²⁶³Ο.π., 102, 104

²⁶⁴Ο.π., 108, 110-111

²⁶⁵Ο.π., 63, 135

²⁶⁶Ο.π., 64, 114

3.2.5 ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΗΛΙΑΣ

Στο μέσο του μονοπατιού, που ενώνει τις Πέρα Εκκλησιές με το βασικό μεσαιωνικό οικισμό του Κάστρου, βρίσκεται ο ναός του Προφήτη Ηλία. Πρόκειται για μονόχωρηκαμαροσκέπαστη βασιλική, που στεγάζεται με δίρριχτη στέγη. Όπως συμβαίνει και με άλλους ναούς του οικισμού, εξαιτίας της διαμόρφωσης του εδάφους, ο ναός είναι προσανατολισμένος στον άξονα Βορρά-Νότου και στρέφεται κατά 65 μοίρες προς το Νότο²⁶⁷.

Η είσοδος στο ναό γίνεται από το δυτικό τμήμα της νότιας πλευράς, όπου ανοίγεται τοξωτή θύρα (εικ.21), η οποία πλαισιώνεται από πωρόλιθους εναλλασσόμενους με δύο ή τρεις πλίνθους και ορισμένους οριζόντιους πλινθοπερίκλειστους λίθους τοποθετημένους εγκάρσια στους σταθμούς²⁶⁸. Λίγο πιο πάνω από την είσοδο, προς τα δεξιά, ανοίγεται αβαθές τυφλό αψίδωμα με ημικυκλικό τόξο, στο οποίο ίσως υπήρχε τοιχογραφία του επώνυμου αγίου του ναού. Το ημικυκλικό τόξο του αψιδώματος διαμορφώνεται από κάθετα, προς το εσωτερικό, τοποθετημένες πλίνθους.

Η κόγχη του Ιερού (εικ.69) είναι αρκετά μεγάλη και ημικυκλική εσωτερικά και εξωτερικά. Σε αυτήν ανοίγεται μονόλοβο ορθογώνιο παράθυρο, που είναι και το μοναδικό του ναού. Το παράθυρο αυτό είναι διακοσμημένο με πώρινο πλαίσιο. Συγκεκριμένα οι παραστάδες του είναι από επεξεργασμένο πωρόλιθο, ενώ στο ανώφλι του υπάρχει πωρόλιθος με τριγωνικό σχήμα, που εντός του βρίσκονται τέσσερα έξεργακομβία. Το κατώφλι του είναι ένα κυματοειδές λοξότμητο γείσο. Επιπλέον οδοντωτή κεραμική ταινία με ελαφρώς τριγωνική απόληξη, περιτρέχει το πώρινο πλαίσιο του παραθύρου. Κάτω από την κορυφή αυτού του τόξου διαφαίνεται το αποτύπωμα από ένα σκυφίο, που σήμερα δε σώζεται. Εσωτερικά και εξωτερικά της οδοντωτής ταινίας έχουν τοποθετηθεί εγκάρσια τεμάχια πλίνθων²⁶⁹.

Το Ιερό Βήμα χωρίζεται από τον κυρίως ναό με κτιστό τέμπλο, όπου δεξιά και αριστερά της Ωραίας Πύλης ανοίγονται αβαθή αψιδώματα που φέρουν τις τοιχογραφίες του Χριστού και της Παναγίας (εικ.72). Είναι αξιοσημείωτο πως

---

²⁶⁷Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 26

²⁶⁸Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 140

²⁶⁹Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 26-27

το τέμπλο έχει κτιστεί πολύ κοντά στον ανατολικό τοίχο. Μάλιστα λόγω της στενότητας του χώρου και της μεγάλης αφίδας του Ιερού, δεν υπάρχουν κόγχες πρόθεσης και διακονικού. Στο εσωτερικό του ναού ανοίγονται πέντε τυφλά αφιδώματα. Συγκεκριμένα στο βόρειο τοίχο υπάρχουν δύο ίσα και περίπου συμμετρικά τυφλά αφιδώματα, στο δυτικό τοίχο δύο άνισα και ένα στο νότιο τοίχο. Επίσης κατά μήκος του εσωτερικού χώρου του ναού υπάρχει χαμηλό κτιστό τοιχογραφημένο θρανίο.

Όσον αφορά την τοιχοδομία του ναού, είναι κτισμένος με κοινή αμελή αργολιθοδομή από λίθους και τυχαία τοποθετημένες πλίνθους με συνδετικό κονίαμα μεταξύ τους. Τέλος το εσωτερικό δάπεδο του ναού αποτελείται από τον φυσικό βράχο που έχει λειανθεί²⁷⁰.

Ο ζωγραφικός διάκοσμος του Προφήτη Ηλία πραγματοποιήθηκε στο πρώτο μισό του 15^{ου} αι. από τοπικό εργαστήριο που φιλοτέχνησε και τις τοιχογραφίες της Ζωοδόχου Πηγής, της Αγίας Παρασκευής και του ναού των Ταξιαρχών. Δυστυχώς οι τοιχογραφίες του βόρειου τοίχου του ναού έχουν υποστεί μεγάλη φθορά, λόγω της υγρασίας, ωστόσο οι υπόλοιπες βρίσκονται σε αρκετά καλή κατάσταση.

Στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης του Ιερού εικονίζεται η Παναγία Ένθρονη Βρεφοκρατούσα (εικ. 70). Η Θεοτόκος κάθεται σε ξυλόγλυπτο θρόνο, ο οποίος θυμίζει εκείνον της Ζωοδόχου Πηγής. Με το δεξί χέρι κρατά τον ώμο του Χριστού και το αριστερό το ακουμπά στο μαξιλάρι του θρόνου. Ο Χριστός ευλογεί με το δεξί του χέρι και με το αριστερό κρατά κλειστό ειλητάριο²⁷¹. Δεξιά και αριστερά του θρόνου εικονίζονται σεβίζοντες άγγελοι, που φορούν απλό χιτώνα²⁷².

Στην ημικυλινδρική καμάρα του Ιερού εικονίζεται ο Μελισμός. Κάτω από το παράθυρο της αφίδας διακρίνεται η Τράπεζα του Μελισμού, που την περιβάλλουν έξι συλλειτουργούντες Ιεράρχες, από τους οποίους ταυτίζονται ο Άγιος Γρηγόριος ο Νύσσης, ο Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος και ο Άγιος Βασίλειος. Οι Ιεράρχες φορούν ποδήρη χειριδωτά στιχάρια, ένσταυρα φαιλόνια, κρατούν ειλητάρια και όλοι στρέφονται προς το μέσο της σύνθεσης

---

²⁷⁰Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 140-141

²⁷¹Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 64, 81

²⁷²Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 141-142

(εικ.71). Τις μορφές των Ιεραρχών πλαισιώνουν ζωγραφιστά τόξα σε κόκκινο χρώμα.

Στο βόρειο τοίχο του Ιερού, χαμηλά, έχει ζωγραφιστεί σταυρός από τη βάση του οποίου φύεται ελικοειδής βλαστός²⁷³. Λίγο πιο ψηλά διακρίνεται ημίτομη μορφή διακόνου που φορά χιτώνα και λευκό στιχάριο με περιώμια, ενώ στην κεφαλή του φέρει παπαλήθρα και ίσως είναι ο πρωτομάρτυρας Στέφανος²⁷⁴. Στον ίδιο τοίχο εικονίζεται μέσα σε μετάλλιο και ο προφητάναξ Σολομών. Είναι νέος, αγένειος με κοντά καστανά μαλλιά και εκτείνει τα χέρια του σε στάση δεήσεως²⁷⁵.

Στο κτιστό τέμπλο του ναού, δεξιά και αριστερά της Ωραίας Πύλης (εικ.72), μέσα σε αβαθή τυφλά αψιδώματα εικονίζονται ο Χριστός και η Παναγία αντίστοιχα. Αριστερά της Παναγίας βρίσκεται ο Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος (ή ο Προφήτης Ηλίας κατά τον Γ. Δημητροκάλλη²⁷⁶) και δεξιά του Χριστού ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, συνθέτοντας όλοι μαζί τη σκηνή της Δέησης. Από το Χριστό και τον Άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο διακρίνονται μόνο ελάχιστα σπαράγματα. Ωστόσο η Παναγία, στον τύπο της "Παράκλησης"²⁷⁷ διακρίνεται ολόσωμη, δεόμενη, να στρέφεται προς το Χριστό. Το ίδιο και ο Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος στα αριστερά της, ο οποίος έτσι θεωρείται ως ο τιμώμενος άγιος του ναού. Αξίζει να σημειωθεί πως στη Δέηση του Προφήτη Ηλία (που μοιάζει με εκείνη της Ζωοδόχου Πηγής) συμμετέχουν, εκτός του Τριμόρφου, και ο τιμώμενος άγιος του ναού και αδιάγνωστη δεόμενη αγία στο άκρο του βόρειου τοίχου αλλά και ο Άγιος Νικόλαος στο άκρο του νότιου²⁷⁸.

Στην κατώτερη ζώνη του βόρειου τοίχου σώζονται ελάχιστες σκηνές. Συγκεκριμένα, στο ανατολικό άκρο διακρίνονται λείψανα μιας ολόσωμης αδιάγνωστης αγίας, ενώ ανάμεσα στα δύο τυφλά αψιδώματα σώζονται ίχνη στρατιωτικού αγίου. Στο δυτικότερο τμήμα του βόρειου τοίχου διακρίνονται σπαράγματα του Ελκόμενου Χριστού. Λίγο πιο ψηλά στο βόρειο τοίχο διακρίνονται ίχνη από μετάλλια αγίων ή προφητών²⁷⁹.

---

²⁷³Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 64

²⁷⁴Γ. Δημητροκάλλη, ό.π., 147

²⁷⁵Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 143

²⁷⁶Γ. Δημητροκάλλη, ό.π., 143

²⁷⁷Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 64

²⁷⁸Ο.π., 96-97

²⁷⁹Ο.π., 64

Στο νότιο τοίχο του κυρίως ναού, εικονίζεται κάτω αριστερά ο Άγιος Νικόλαος ολόσωμος και μετωπικός. Με το δεξί του χέρι ευλογεί ενώ με το αριστερό κρατά διάλιθο Ευαγγέλιο²⁸⁰. Δίπλα, μέσα σε τυφλό αψίδωμα, εικονίζεται ο Αρχάγγελος Μιχαήλ (εικ.73) ολόσωμος, μετωπικός, ντυμένος με στρατιωτική στολή. Με το δεξί του χέρι κρατά προς τα πάνω το ξίφος του, ενώ με το αριστερό ανεπτυγμένο ειλητάριο προς τα κάτω. Οι μορφές του Αγίου Νικολάου και του Αρχάγγελου Μιχαήλ περιβάλλονται από λευκά τόξα²⁸¹.

Αμέσως μετά παριστάνεται ο Άγιος Γεώργιος έφιππος και δρακοντοκτόνος (εικ.74). Είναι ντυμένος με στρατιωτική στολή και το λευκό άλογό του φορά πολυτελή ιπποσκευή και κόκκινη γλαμύδα. Ο άγιος με το αριστερό του χέρι κρατά τα χαλινάρια και με το δεξί σκοτώνει το δράκο με το δόρυ του. Ο δράκος έχει τη μορφή φολιδωτού φιδιού, το οποίο έχει τυλιχτεί στα πίσω πόδια του αλόγου. Πάνω αριστερά το χέρι του Θεού ευλογεί μέσα από το ημικύκλιο του Ουρανού²⁸². Πάνω και εκατέρωθεν της μορφής του αγίου εικονίζονται σε μικρότερη κλίμακα δύο ημίτομες γεροντικές μορφές με φωτοστέφανο, που μάλλον πρόκειται για τους γονείς του Αγίου Γεωργίου, τον Άγιο Γερόντιο και την Αγία Πολυχρονία²⁸³.

Στο πάνω τμήμα του νότιου τοίχου του κυρίως ναού υπάρχουν οκτώ μετάλλια με ημίτομες μορφές Αγίων γυναικών, από τις οποίες ταυτίζεται με επιγραφή μόνο η Αγία Αναστασία. Εικονίζεται μετωπική σε νεαρή ηλικία τυλιγμένη με μαφόριο. Επίσης στο δυτικότερο άκρο του τοίχου ταυτίζεται με επιγραφή η Αγία Μαρίνα, η οποία εικονίζεται ημίτομη, μετωπική, τυλιγμένη με μαφόριο. Με το δεξί της χέρι κρατά το σταυρό του μαρτυρίου, ενώ το αριστερό το υψώνει σε στάση δέησης²⁸⁴. Στο τύμπανο της θύρας διακρίνεται αδιάγνωστη ανδρική μορφή.

Στο δυτικό τοίχο, χαμηλά, μέσα σε τυφλό αψίδωμα υπάρχει η παράσταση των έξι κτητόρων, οι οποίοι προσφέρουν το ομοίωμα του ναού στον ημίτομο Χριστό που βρίσκεται στο τύμπανο του αψιδώματος. Αν και η παράσταση έχει υποστεί

---

²⁸⁰Ο.π., 135

²⁸¹Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 145

²⁸²Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 137

²⁸³Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 145

²⁸⁴Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 146-147

αρκετές φθορές, είναι σαφής η ομοιότητά της με την αντίστοιχη των κτητόρων στην Αγία Παρασκευή²⁸⁵.

Αριστερά του αφιδώματος των κτητόρων διακρίνεται ολόσωμη ανδρική μορφή, ενώ δεξιά εικονίζονται οι Άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη εκατέρωθεν του Σταυρού, ο οποίος φέρει δύο οριζόντιες κεραίες. Ο Άγιος Κωνσταντίνος είναι δεξιά και η Αγία Ελένη αριστερά. Με το ένα τους χέρι κρατούν το Σταυρό και με το άλλο δέονται στραμμένοι προς αυτόν. Δίπλα τους, σε ένα μικρότερο βαθύ και τυφλό αφίδωμα, διακρίνεται ολόσωμος αδιάγνωστος μάρτυρας. Επίσης, στη μεσαία ζώνη του δυτικού τοίχου, δίπλα από το τυφλό αφίδωμα, υπάρχουν δύο διάχωρα, το ένα ακόσμητο, στο άλλο εικονίζονται δύο αδιάγνωστοι ημίτομοι άγιοι²⁸⁶.

Στο τύμπανο του δυτικού τοίχου εικονίζεται η Σταύρωση, η οποία έχει καταστραφεί στο ανώτερο τμήμα της. Διακρίνεται ωστόσο, ο Χριστός πάνω στο Σταυρό και τα ενωμένα του πόδια πατούν σε ορθογώνιο υποπόδιο. Αριστερά του Σταυρού διακρίνεται η Θεοτόκος, η οποία περίλυπη υψώνει το δεξί της χέρι προς το Χριστό και φέρει το αριστερό της στο στήθος της. Μαζί της δύο συνοδοί. Αριστερά του Σταυρού, εικονίζεται ο Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος, ο οποίος στραμμένος προς το Σταυρό ακουμπά με θλίψη το δεξί του χέρι στο μάγουλο. Τη σκηνή συμπληρώνουν ο εκατόνταρχος Λογγίνος, ο στρατιώτης που λογχίζει την πλευρά του Χριστού και ο γέροντας σπογοφόρος. Στο βάθος διαφαίνονται τα τείχη της Ιερουσαλήμ, ενώ στα άκρα εικονίζονται σε μετάλλια δύο ημίτομοι προφήτες²⁸⁷

Στο βόρειο τμήμα της καμάρας του ναού εικονίζεται ο Ευαγγελισμός που έχει υποστεί εκτεταμένη φθορά, διακρίνεται όμως η Παναγία Ένθρονη σε ξυλόγλυπτο θρόνο. Στη συνέχεια διακρίνονται τρεις σκηνές από το βίο του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου: α) Η προσαγωγή του αγίου ενώπιον του ηγεμόνα, β) Σκηνή κηρύγματος και θαύματος του Θεολόγου και γ) Η ταφή και η μετάσταση του αγίου²⁸⁸. Η τοιχογραφία μάλλον είναι εμπνευσμένη από όσα αναφέρονται στο απόκρυφο έργο «Πράξεις του Αγίου Αποστόλου και

---

²⁸⁵Ο.π., 65

²⁸⁶Ο.π., 65, 140

²⁸⁷Ο.π., 114

²⁸⁸Ο.π., 100, 124

Ευαγγελιστού Ιωάννου του Θεολόγου, συγγράφοντος του αυτού μαθητού Προχόρου»²⁸⁹.

Από τη σκηνή της προσαγωγής του αγίου ενώπιον του ηγεμόνα διακρίνονται στο βάθος απόκρημνα βουνά, πύργοι και οικίες. Διαφαίνεται ο ηγεμόνας να κάθεται με αυτοκρατορική ενδυμασία σε ξυλόγλυπτο θρόνο και να σηκώνει τα χέρια σε χειρονομία λόγου. Αριστερά φαίνεται αμυδρά η μορφή του αγίου.

Από τη σκηνή του κηρύγματος και του θαύματος (εικ.76), διακρίνονται πάλι στο βάθος όρη, πύργοι, οικίες και διάφορα οικοδομήματα. Αριστερά ο Άγιος Ιωάννης όρθιος απευθύνεται σε πλήθος. Με το αριστερό χέρι κρατά κλειστό ειλητάριο και με το δεξί ευλογεί ένα γονατισμένο άνδρα, πίσω από τον οποίο περιμένουν μια γυναίκα και τρεις άνδρες. Δεξιά διαφαίνονται άλλες δύο ανδρικές μορφές²⁹⁰.

Δίπλα βρίσκεται η τοιχογραφία με την Ταφή και τη Μετάσταση του Αγίου (εικ.75). Η παράσταση παρουσιάζεται σε δύο τμήματα. Αρχικά χαμηλά ο Άγιος Ιωάννης εικονίζεται όρθιος, στραμμένος προς τα δεξιά να δέεται μέσα από ορθογώνια σαρκοφάγο, φορώντας χιτώνα και ιμάτιο. Μπροστά και πίσω του νεαροί μαθητές του, ο ένας κρατά αξίνα και ο άλλος φτυάρι φτιάχνοντας τον τάφο του²⁹¹. Στα αριστερά σώζονται οι κεφαλές δύο μαθητών που συνομιλούν, ο ένας ταυτίζεται με επιγραφή με τον αγαπημένο μαθητή του Ιωάννη, τον Πρόχορο. Στην τοιχογραφία υπάρχουν και ίχνη μεγαλογράμματης επιγραφής που αναφέρεται σε κείμενα του βίου του, από τα οποία είναι εμπνευσμένη η σκηνή. Πίσω φαίνεται αμυδρά ανάμεσα σε όρη το ημικόκλιο του ουρανού και ο Θεολόγος μάλλον καθισμένος σε δόξα που κρατούν άγγελοι.

Στο δυτικότερο τμήμα του βόρειου τοίχου διακρίνεται μια κεφαλή, ίσως του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, που παριστάνει κήρυγμα του αγίου²⁹².

Στο νότιο τμήμα της καμάρας εικονίζονται σκηνές του χριστολογικού κύκλου: η Υπαπαντή, η Μεταμόρφωση, η Βαϊοφόρος και η Προδοσία. Από την Υπαπαντή διακρίνεται αριστερά ο Συμεών πάνω σε υποπόδιο να κρατά το Θείο Βρέφος. Πίσω του η Άννα κρατώντας ανεπτυγμένο ειλητάριο. Στη μέση εικονίζεται η Αγία Τράπεζα με ανεπτυγμένο ειλητάριο πάνω της. Δεξιά της

---

²⁸⁹Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 149

²⁹⁰Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 124

²⁹¹Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 149

²⁹²Τζ. Παπαγεωργίου, ό.π., 65, 124

Αγίας Τράπεζας εικονίζεται η Παναγία να στρέφει τα χέρια της προς το Συμεών.

Στη Μεταμόρφωση, που αν και έχει υποστεί εκτεταμένη φθορά, διακρίνονται τα κατώτερα τμήματα των σωμάτων του Χριστού σε δόξα, του προφήτη Ηλία και του προφήτη Μωσή. Χαμηλά εικονίζονται οι τρεις μαθητές Πέτρος, Ιάκωβος και Ιωάννης, που στα χαρακτηριστικά τους διακρίνονται η έκπληξη και ο φόβος²⁹³.

Από τη Βαϊοφόρο το μόνο που διακρίνεται είναι η μορφή ενός μαθητή που υψώνει τα χέρια του σε χειρονομία λόγου.

Η Προδοσία που εικονίζεται στο νότιο τμήμα της καμάρας του ναού μοιάζει αρκετά με εκείνη των Ταξιαρχών, αν και περιλαμβάνει λιγότερες μορφές. Από την παράσταση διακρίνεται στα αριστερά ένας στρατιώτης που κατευθύνεται προς το Χριστό και δεξιά βρίσκεται ο Ιουδαίος. Στο κάτω δεξιά τμήμα της παράστασης διακρίνεται ο Πέτρος πεσμένος στα γόνατα που ετοιμάζεται να κόψει το αντί του υπηρέτη Μάλχου, ενώ είναι στραμμένος προς το σημείο όπου αγκαλιάζονται ο Χριστός με τον Ιούδα²⁹⁴.

Πέρα από τις τοιχογραφίες ο ναός διακοσμείται με επάλληλες κόκκινες ή μαύρες γραμμές στο κάτω μέρος των τοίχων, στα εσωράχια των τόξων και στο κτιστό θρανίο. Τέλος η καμάρα του ναού τέμνεται από μία φαρδιά διαχωριστική ταινία διακοσμημένη με ανθισμένο βλαστό²⁹⁵.

3.2.6 ΘΕΟΦΑΝΙΑ

Στις Πέρα Εκκλησιές, ανάμεσα στον Προφήτη Ηλία και το ναό των Ταξιαρχών, βρίσκεται ο μικρός σε διαστάσεις ναός των Θεοφανείων. Ο ναός δεν έχει μελετηθεί ιδιαίτερα, καθώς κάποιοι μελετητές έχουν δημοσιεύσει μόνο την κάτοψη του ναού, ενώ μία προσπάθεια ολόπλευρης παρουσίασης του ναού σχετικά με την παρουσίαση της αρχιτεκτονικής και της ζωγραφικής του ναού έχει γίνει μόνο από τον αείμνηστο Γ. Δημητροκάλλη. Επομένως οι πληροφορίες που αντλούμε για το ναό των Θεοφανείων είναι ελάχιστες.

---

²⁹³Ο.π., 104, 107

²⁹⁴Ο.π., σ. 109, 111

²⁹⁵Ο.π., 65

Ο ναός ανήκει στον αρχιτεκτονικό τύπο του σταυρεπίστεγου ναού της κατηγορίας Α/1 σύμφωνα με την κατάταξη του Α. Ορλάνδου. Όπως συνέβη και με άλλους ναούς του Κάστρου, που προαναφέρθηκαν, λόγω της κλίσης του εδάφους ο ναός είναι κτισμένος στον άξονα Βορρά-Νότου και στρέφεται κατά 70 μοίρες προς Νότο²⁹⁶. Στεγάζεται με δίρριχτες κεραμοσκεπείς στέγες τόσο στην εγκάρσια όσο και στην αξονική καμάρα του. Η κόγχη του Ιερού (εικ.77) είναι ημικυκλική εσωτερικά και εξωτερικά και σε αυτήν ανοίγεται μονόλοβο ημικυκλικό παράθυρο, που είναι και το μοναδικό του ναού.

Όσον αφορά την τοιχοποιία, ο ναός είναι κτισμένος με λίθους, μεταξύ των οποίων παρεμβάλλονται μονές ή διπλές σειρές πλίνθων με συνδετικό κονίαμα μεταξύ τους. Σε ορισμένα σημεία θυμίζει πλινθοπερίκλειστο σύστημα. Κάτω από τις στέγες, το ναό περιτρέχει κεραμική οδοντωτή ταινία, που βρίσκεται ανάμεσα σε μονές σειρές πλίνθων. Η μοναδική θύρα του ναού βρίσκεται στη δυτική πλευρά (εικ.22). Είναι τοξωτή και πλαισιώνεται από λίθους εναλλασσόμενους με διπλές σειρές πλίνθων. Λίγο πιο ψηλά από τη θύρα παρατηρούνται δύο πολύ μικρά τετράγωνα ανοίγματα, που ίσως χρησίμευαν για τον εξαερισμό και το φωτισμό του εσωτερικού χώρου του ναού. Παρόμοια υπάρχουν και στο νότιο εξωτερικό τοίχο του ναού.

Στο εσωτερικό του ναού δεν διασώζεται ούτε το τέμπλο ούτε η Αγία Τράπεζα. Γενικά ο ναός έχει υποστεί αρκετές καταστροφές από τις καιρικές συνθήκες, έτσι έχει καταστραφεί και το μεγαλύτερο μέρος του ζωγραφικού διακόσμου.

Οι τοιχογραφίες, λοιπόν, του ναού είναι λιγιστές και χρονολογούνται στο δεύτερο μισό του 13^{ου} αι.²⁹⁷. Συγκεκριμένα, στο τεταρτοσφαίριο της ασίδας του Ιερού εικονιζόταν η Θεοτόκος, από την οποία σώζεται ένα ελάχιστο τμήμα. Στην κατακόρυφη ημικυλινδρική καμάρα υπήρχαν έξι συλλειτουργούντες Ιεράρχες, μετωπικοί, που με καλυμμένα τα χέρια τους κρατούσαν Ευαγγέλιο μπροστά στο στήθος. Δεν ταυτίζονται όλοι με ακρίβεια. Ωστόσο ο πρώτος από αριστερά είναι ο Άγιος Βλάσσιος σύμφωνα με επιγραφή²⁹⁸.

Άλλοι Ιεράρχες φαίνεται να εικονίζονταν και στον ανατολικό τοίχο στα πλαϊνά τμήματα της κόγχης, ενώ ένας ακόμη υπήρχε στο ανατολικότερο άκρο των πλαγίων τοίχων. Στο βόρειο τοίχο αναγνωρίζεται με επιγραφή ο Άγιος

---

²⁹⁶Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 154

²⁹⁷Ε. Ελευθερίου, ό.π., 22

²⁹⁸Γ. Δημητροκάλλης, ό.π., 155

Αθανάσιος, ο οποίος φορά φαιλόνιο και ένσταυρο ωμοφόριο και ίσως κρατούσε Ευαγγέλιο στο αριστερό του χέρι. Δεξιά του ταυτίζεται με επιγραφή και ο Άγιος Στέφανος, ο οποίος με το δεξί του χέρι κρατά λευκό σταυρό μπροστά στο στήθος, ενώ με το αριστερό κρατά πυξίδα.

Στον ανατολικό ημικυλινδρικό θόλο υπήρχε η σκηνή της Ανάληψης, από την οποία διακρίνεται ένα πολύ μικρό τμήμα της κυκλικής δόξας του αναλαμβανόμενου Χριστού και αμυδρά οι μορφές των αποστόλων. Από τη Σταύρωση, που πιθανώς εικονιζόταν στο τύμπανο της δυτικής καμάρας, σώζονται μόνο σπαράγματα.

Στα αριστερά του ανατολικού τμήματος της εγκάρσιας καμάρας εικονιζόταν η Γέννηση, από την οποία διακρίνεται η σκηνή του λουτρού στο κάτω δεξιά τμήμα της σύνθεσης. Στο μεσαίο τμήμα της εγκάρσιας καμάρας μάλλον εικονιζόταν η Ετοιμασία του Θρόνου, από την οποία το μόνο που σώζεται είναι ο δεξιός άγγελος²⁹⁹.

Στο βόρειο τοίχο του ναού, κάτω από την εγκάρσια καμάρα υπάρχει αρκετά μεγάλη τοιχογραφία του Χριστού Ένθρονου σε πλούσια διακοσμημένο λυρόσχημο θρόνο (εικ.78). Το ύφασμα που καλύπτει το ερεισίνωτο είναι διακοσμημένο με αρχαϊκά κουφικά κοσμήματα, που αποτελούνται από συνεχόμενα U, μεταξύ των οποίων παρεμβάλλεται κουφικός κλαδίσκος. Τα κοσμήματα αυτά απαντώνται και σε άλλους ναούς τόσο της Λακωνίας γενικά όσο και του Γερακίου, όπως στην Αγία Αικατερίνη του Κάστρου αλλά και στην Ευαγγελίστρια στον Κάμπο. Τα σχέδια των Θεοφανείων προέρχονται από μια ομάδα κουφικών που αποτελούνται από μορφές που θυμίζουν κεφαλαία λατινικά U εναλλασσόμενα με άλλα που θυμίζουν κεφαλαία λατινικά S.

Στο λυρόσχημο θρόνο του Χριστού το ακραίο τμήμα του ερεισίνωτου δεν είναι συνεχής καμπύλη όπως στην Αγία Αικατερίνη του Κάστρου, αλλά αποτελείται από ευθύγραμμο κατακόρυφο τμήμα που παρουσιάζει καμπύλη προς τα κάτω³⁰⁰.

Τέλος, στο βόρειο τοίχο πάνω από την τοιχογραφία του Χριστού διακρίνονται μέσα σε μετάλλια αδιάγνωστες μορφές μετωπικών αγίων. Στο αριστερό εικονίζεται ένας νέος, αγένειος, ενώ στο δεξί ένας ηλικιωμένος με πράσινα

---

²⁹⁹Ο.π., 155-156

³⁰⁰Ο.π., 156-159

μαλλιά και γένη, φορά χιτώνα, ο οποίος δένεται με κόμπο στο στέρνο και κρατά κλειστό ειλητάριο. Μάλλον πρόκειται για τον Προφήτη Ηλία³⁰¹.

---

³⁰¹Ο.π., 160

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η ανά χείρας εργασία αποτελεί μια προσπάθεια ολοκληρωμένης παρουσίασης του μεσαιωνικού Κάστρου Γερακίου και των μνημείων του, με σκοπό να αναδειχθεί η τεράστια ιστορική, αρχαιολογική και πολιτιστική αξία αυτού του χώρου. Πράγματι η σημασία του επιβεβαιώνεται από τη μακραίωνη ιστορία του, τις σωζόμενες οχυρώσεις, τα κατάλοιπα των κοσμικών κτηρίων και των βυζαντινών ναών, που βρίσκονται εντός του Κάστρου.

Η πολυτάραχη διαδρομή του Γερακίου ξεκινά χιλιάδες χρόνια πριν, αφού ίχνη ζωής στην περιοχή εντοπίζονται από τη νεολιθική εποχή. Από την αρχαιότητα, οπότε η περιοχή ήταν γνωστή ως Γερόνθρες, οι ανασκαφές έχουν αναδείξει πολλά ευρήματα, μεταξύ των οποίων οχυρωμένη ακρόπολη, ερείπια κτηρίων, επιγραφές, ψηφίσματα, σκεύη, αγγεία και διάφορα αντικείμενα καθημερινής χρήσης. Μετά την εξάπλωση της νέας θρησκείας και κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο έχουν εντοπιστεί δύο παλαιοχριστιανικές βασιλικές. Στη συνέχεια η περιοχή δεινοπάθησε από επιδρομές, αλλά κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο φαίνεται πως ακμάζει και πάλι, όπως μαρτυρείται από την οικοδόμηση και τοιχογράφηση αρκετών ναών στον οικισμό του Κάμπου.

Κατά την περίοδο της φραγκοκρατίας στην Πελοπόννησο, το Γεράκι υπήρξε έδρα μιας από τις δώδεκα βαρονίες του Πριγκιπάτου της Αχαΐας. Συγκεκριμένα, το 1210 παραδόθηκε στον Γάλλο ηγεμόνα GuydeNivelet μαζί με έξι φέουδα. Έτσι, γύρω στα μέσα του 13^{ου} αι. ο GuydeNivelet ή ο γιος του Jean ιδρύουν το κάστρο, το οχυρώνουν και ίσως κτίζουν και κάποια κτίσματα εντός του.

Στα φραγκικά χέρια το κάστρο παρέμεινε ως το 1262, οπότε πιθανώς παραδόθηκε στους Βυζαντινούς. Από τότε και ως τον 15^ο αι., σημείωσε μεγάλη ακμή λόγω της καίριας θέσης του, από την οποία έλεγχε την επικοινωνία ανάμεσα στο Μυστρά και τη Μονεμβασία. Μέρος του Δεσποτάτου του Μυστρά παρέμεινε ως το 1460, οπότε και κατακτήθηκε από τους Οθωμανούς. Στη συνέχεια κατά τη διάρκεια των βενετοτουρκικών πολέμων πέρασε για μικρό διάστημα και στα χέρια των Βενετών. Από το δεύτερο μισό του 15^{ου} αι. φαίνεται πως η κατοίκησή του μειώνεται και ως το 1700 πιθανώς εγκαταλείπεται και δημιουργείται ο σημερινός οικισμός. Κατά τη διάρκεια της Επανάστασης, το Γεράκι έπαιξε, επίσης, σπουδαίο ρόλο, ενώ μετά το τέλος της κατάφερε και πάλι να ανακάμψει και να είναι ως σήμερα κεφαλοχώρι του Δήμου Ευρώτα.

Η θέση του μεσαιωνικού Κάστρου ήταν μεγάλης σημασίας, καθώς πρόσφερε τη δυνατότητα ελέγχου των οδών, που συνδέουν την Κεντρική Λακωνία με την Κυνουρία και εξασφάλιζε την επιτήρηση των Τσακόνων και όλης της πεδιάδας του Έλους. Για την οχύρωσή του ακολουθήθηκε το φυσικό ανάγλυφο του εδάφους, για αυτό τα τείχη του είναι αρκετά υψηλά.

Στον οχυρωματικό περίβολο διακρίνονται δύο οικοδομικές φάσεις, μία κατά την ίδρυση του Κάστρου από τους Φράγκους γύρω στο 1250 και μία μετά την ανάκτησή του από τους Βυζαντινούς. Ο τύπος οχύρωσης είναι ο συνήθης των βυζαντινών χρόνων με δύο γραμμές αμύνης και ακρόπυργους. Σώζονται επίσης οδοντωτές επάλξεις και περιδρομος. Η τοιχοδομία αποτελείται από αργούς ασβεστόλιθους συνδεδεμένους με ισχυρό κονίαμα. Η τοξωτή πύλη βρίσκεται στη δυτική πλευρά.

Τα υπολείμματα του μεσαιωνικού οικισμού διακρίνονται τόσο στη βόρεια κορυφή του Παλαιόκαστρου, όπου σώζονται το κάστρο και τα κτίσματα του βασικού οικισμού, όσο και στη νότια κορυφή (Πέρα Εκκλησιές), όπου εντοπίζεται μια δεύτερη οικιστική συγκέντρωση. Οι δύο κορυφές ενώνονται με μονοπάτι μήκους 700μ. .

Τα κτήρια που σώζονται (γύρω στα 40) στο εσωτερικό του οχυρωματικού περιβόλου είτε ήταν χώροι διαμονής είτε εξυπηρετούσαν διοικητικές και στρατιωτικές λειτουργίες. Τα περισσότερα ήταν μονόχωρα, με έναν ή δύο ορόφους και βοηθητικούς χώρους και στεγάζονταν με μονόρριχτες ή δίρριχτες κεραμοσκεπές. Άλλα ήταν ορθογώνια και άλλα σε σχήμα Γ. Είχαν μόνο μία θύρα ορθογώνια ή τοξωτή και ορθογώνια παράθυρα. Επίσης, σε αρκετά υπήρχε ξύλινος εξώστης. Η τοιχοποιία τους ήταν αργολιθοδομή με συνδετικό κονίαμα και βήσαλα στους αρμούς.

Εντός του οχυρωματικού περιβόλου σώζονται και δύο μεγάλες κινστέρνες. Επίσης, εκεί βρίσκεται και ο ναός του Αγίου Γεωργίου, ο οποίος κτίστηκε αρχικά (11^{ος}-12^{ος} αι.) δίκλιτος και στη συνέχεια προστέθηκε τρίτο κλίτος και νάρθηκας. Οπότε σήμερα έχει τη μορφή τρίκλιτης βασιλικής με νάρθηκα. Οι αξιοθαύμαστες τοιχογραφίες του χρονολογούνται τον 14^ο αι.. Επιπλέον, άξιο θαυμασμού είναι το γλυπτό προσκνητάρι με έντονες φραγκικές επιδράσεις.

Στον οικισμό του Κάστρου Γερακίου διακρίνονται, επίσης, τέσσερις κύριες οδοί αλλά και κάποιες δευτερεύουσες. Από τους ναούς του οικισμού οι έξι ανήκουν στον τύπο του μονόχωρουκαμαροσκέπαστου, ενώ οι τρεις στον τύπο

του σταυρεπίστεγου και διασώζουν αξιόλογο ζωγραφικό διάκοσμο. Στον βασικό οικισμό βρίσκονται: η Αγία Αικατερίνη με τοιχογραφίες του 14^{ου}-15^{ου} αι., η Ζωοδόχος Πηγή, η οποία ξεχωρίζει για τις πάρινες διακοσμήσεις της και το ζωγραφικό διάκοσμο του 1430/1431, ο δίκλιτος ναός του Αγίου Δημητρίου με τοιχογραφίες του 13^{ου} αι., ο ανώνυμος με τοιχογραφίες του 1400 και ο σταυρεπίστεγος ναός της Αγίας Παρασκευής, που φέρει πάρινο προσκυνητάρι και τοιχογραφίες του πρώτου μισού του 15^{ου} αι..

Στις πέρα Εκκλησιές βρίσκονται: ο Προφήτης Ηλίας με ζωγραφικό διάκοσμο του πρώτου μισού του 15^{ου} αι., τα Θεοφάνεια με ελάχιστες τοιχογραφίες του δεύτερου μισού του 13^{ου} αι. και οι Ταξίαρχες, που φέρουν πάρινες διακοσμήσεις και ζωγραφικό διάκοσμο που χρονολογείται στο πρώτο μισό του 15^{ου} αι..

Οι τοιχογραφίες της Αγίας Παρασκευής, της Ζωοδόχου Πηγής, του Προφήτη Ηλία και των Ταξιαρχών αποδίδονται σε τοπικό εργαστήριο και χρονολογούνται στο πρώτο μισό του 15^{ου} αι., κάτι που φανερώνει πως το Γεράκι ακόμα και τότε, λίγο πριν την κατάκτηση του Δεσποτάτου από τους Οθωμανούς, είχε μεγάλη οικονομική δύναμη και καλλιτεχνική ανάπτυξη.

Από όλα τα κατάλοιπα, λοιπόν, που έχουν διασωθεί στο Κάστρο Γερακίου, μας δίνεται η δυνατότητα να μάθουμε για την αρχιτεκτονική και τη δομή ενός μεσαιωνικού οικισμού, από τους πολλούς που υπήρξαν στον ελλαδικό χώρο και ιδιαίτερα στην Πελοπόννησο. Μάλιστα, συγκρίνοντας το Κάστρο Γερακίου με άλλα κάστρα της υστεροβυζαντινής περιόδου και ειδικότερα του Δεσποτάτου του Μοριά, όπως το Κάστρο του Μυστρά και της Μονεμβασίας θα διαπιστωθεί πως παρουσιάζει κοινά χαρακτηριστικά. Αρχικά το Κάστρο Γερακίου είναι κτισμένο σε απότομο λόφο-βράχο και ακολουθεί τη διαμόρφωση του εδάφους, εξασφαλίζοντας φυσική οχύρωση. Επιπλέον στο εσωτερικό του κτίστηκαν ιδιωτικές οικίες αλλά και κτήρια που εξυπηρετούσαν τη διοίκηση ή λειτουργούσαν ως εργαστήρια.

Επιπλέον, αφού το νερό αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για τη δημιουργία και την επιβίωση ενός οικισμού, όπως σε όλα τα κάστρα έτσι και σε αυτό, υπάρχουν δύο δημόσιεςκινστέρνες και μικρότερες σε οικίες. Επίσης όπως στο Μυστρά και στη Μονεμβασία έτσι και στο Γεράκι υπήρχε καθεδρικός ναός και τουλάχιστον μία μονή, ενώ δεν απουσίαζε ούτε το οδικό δίκτυο.

Βέβαια το Κάστρο Γερακίου διαφέρει από τα άλλα δύο και κυρίως από του Μυστρά ως προς το μέγεθος, αφού είναι μικρότερο σε έκταση, και ως προς την ποιότητα, καθώς δεν αγγίζει ούτε την ποιότητα ούτε την πολυτέλεια των κτηρίων του Μυστρά. Παρόλα αυτά είναι αξιοθαύμαστο ότι έχει διατηρηθεί σε τόσο καλή κατάσταση και διασώζει τόσο ιδιωτικές οικίες όσο και αξιόλογους ναούς. Στη Μονεμβασία, λόγω της συνεχούς κατοίκησης τα κτήρια αλλοιώθηκαν ή καταστράφηκαν. Οι ναοί του Κάστρου Γερακίου είναι σαφώς μικρότεροι σε μέγεθος και κτισμένοι με χαμηλότερης ποιότητας υλικά συγκριτικά με τους επιβλητικούς ναούς του Μυστρά. Οι τοιχογραφίες τους, έργα τοπικών εργαστηρίων, είναι εν τούτοις αξιόλογες και μιμούνται το πρότυπο των ναών του Μυστρά.

Τέλος η γεωγραφική του θέση είναι προφανώς εκείνη που συνέβαλε στο να διατηρηθεί και να ακμάσει σε όλη τη διάρκεια της ζωής του ως και την εγκατάλειψή του το 17^ο αι. . Συγκεκριμένα βρίσκεται ανάμεσα στο Μυστρά, διοικητικό κέντρο του Δεσποτάτου, και στη Μονεμβασία με το ζωτικό λιμάνι της. Η απόσταση που χωρίζει το Γεράκι από τις δύο αυτές περιοχές είναι περίπου 40-45χλμ., απόσταση την οποία μπορούσαν να διανύσουν τα άλογα στη διάρκεια μιας ημέρας, δίνοντας τη δυνατότητα στους κατοίκους να μετακινούνται συνεχώς για τις οικονομικές, εμπορικές, κοινωνικές ή άλλου είδους υποχρεώσεις.

Στον επίλογο της παρούσας εργασίας, λοιπόν, τονίζεται πως το Γεράκι ξεχωρίζει για τη μοναδικότητά του, αφού από όλους τους βυζαντινούς οικισμούς μόνο αυτός, εκτός του Μυστρά, διατηρεί σε τέτοιο βαθμό και αριθμό οικίες, για αυτό θα ήταν ωφέλιμο να προχωρήσουν οι αναστηλώσεις τους. Τέλος ευχής έργον θα ήταν να πραγματοποιηθούν και άλλες έρευνες και ανασκαφές, οι οποίες θα μπορούσαν να φέρουν στο φως και άλλα αξιόλογα ευρήματα και το Κάστρο Γερακίου, να γίνει ευρύτερα γνωστό και να φτάσει την αίγλη, το κύρος και την επισκεψιμότητα του Μυστρά και της Μονεμβασίας.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ³⁰²

ΕΙΚΟΝΕΣ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ	ΣΕΛΙΔΑ
Εικόνα 1	Εσωτερική πλευρά νοτίου τείχους	99
Εικόνα 2	Ο ανατολικός πύργος του νοτίου τείχους	99
Εικόνα 3	Η πύλη του Κάστρου και τμήμα του δυτικού τείχους	100
Εικόνα 4	Η κινστέρνα στο ανατολικό τμήμα του Κάστρου	100
Εικόνα 5	Τοπογραφικό διάγραμμα κατά Traquair	100
Εικόνα 6	Συγκρότημα Nivelet	101
Εικόνα 7	Κτήριο 8	101
Εικόνα 8	Κτήριο 2	102
Εικόνα 9	Κτήριο 9	102
Εικόνα 10	Κτήριο 16	103
Εικόνα 11	Κτήριο 38	103
Εικόνα 12	Αγία Παρασκευή	104
Εικόνα 13	Αγία Αικατερίνη	104
Εικόνα 14	Άγιος Δημήτριος	105
Εικόνα 15	Άγιος Δημήτριος, Η Παναγία της κόγχης	105
Εικόνα 16	Ανώνυμος ναός	106
Εικόνα 17	Ανώνυμος ναός, Η Παναγία της κόγχης	107
Εικόνα 18	Ανώνυμος ναός, Η Σύναξη των Ασωμάτων	107
Εικόνα 19	Ζωοδόχος Πηγή, νότια όψη	108
Εικόνα 20	Άγιος Γεώργιος, βόρεια όψη	108
Εικόνα 21	Προφήτης Ηλίας, νότια όψη	109
Εικόνα 22	Θεοφάνια, δυτική όψη	109
Εικόνα 23	Ταξιάρχες, δυτική όψη	110
Εικόνα 24	Άγιος Γεώργιος, θύρες νάρθηκα	110
Εικόνα 25	Άγιος Γεώργιος, θύρα εισόδου στο ναό με οικόσημο	111
Εικόνα 26	Άγιος Γεώργιος, κιονόκρανο με φύλλα καλάμου	111
Εικόνα 27	Άγιος Γεώργιος, ο Άγιος Δημήτριος	112
Εικόνα 28	Άγιος Γεώργιος, ο Αρχάγγελος Μιχαήλ	112
Εικόνα 29	Άγιος Γεώργιος, ο Άγιος Γεώργιος στον ανατολικό πεσσό	113
Εικόνα 30	Άγιος Γεώργιος, το τέμπλο με τις δεσποτικές εικόνες	113
Εικόνα 31	Άγιος Γεώργιος, το προσκυνητάρι	114
Εικόνα 32	Άγιος Γεώργιος, Η Παναγία της κόγχης	114
Εικόνα 33	Άγιος Γεώργιος, Η Γέννηση	115
Εικόνα 34	Αγία Παρασκευή, βόρεια όψη	115
Εικόνα 35	Αγία Παρασκευή, η εξωτερική πλευρά της κόγχης	115
Εικόνα 36	Αγία Παρασκευή, νότια όψη	116
Εικόνα 37	Αγία Παρασκευή, η θύρα εισόδου	116
Εικόνα 38	Αγία Παρασκευή, Η Παναγία της κόγχης	117
Εικόνα 39	Αγία Παρασκευή, το τέμπλο με τις δεσποτικές εικόνες	117
Εικόνα 40	Αγία Παρασκευή, οι κήτορες	118
Εικόνα 41	Αγία Παρασκευή, το προσκυνητάρι με την εικόνα της Αγ. Παρασκευής	118

³⁰²Οι εικόνες που δεν συνοδεύονται από βιβλιογραφική ένδειξη προέρχονται από προσωπικό φωτογραφικό αρχείο.

Εικόνα 42	Αγία Παρασκευή, ο Άγιος Νικόλαος Ένθρονος	119
Εικόνα 43	Αγία Παρασκευή, ο Άγιος Γεώργιος δρακοντοκτόνος	119
Εικόνα 44	Αγία Παρασκευή, Η Γέννηση	120
Εικόνα 45	Ζωοδόχος Πηγή, νότια όψη	120
Εικόνα 46	Ζωοδόχος Πηγή, δυτική όψη, η θύρα εισόδου	121
Εικόνα 47	Ζωοδόχος Πηγή, δυτικό αψίδωμα, Η Παναγία η Ελεούσα	121
Εικόνα 48	Ζωοδόχος Πηγή, Η Παναγία Ένθρονη (κόγχη)	122
Εικόνα 49	Ζωοδόχος Πηγή, το τέμπλο με τις δεσποτικές εικόνες	122
Εικόνα 50	Ζωοδόχος Πηγή, ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος	123
Εικόνα 51	Ζωοδόχος Πηγή, ο Αρχάγγελος Μιχαήλ	123
Εικόνα 52	Ζωοδόχος Πηγή, ο Άγιος Γεώργιος	124
Εικόνα 53	Ζωοδόχος Πηγή, οι κτήτορες	124
Εικόνα 54	Ζωοδόχος Πηγή, Ο Ελκόμενος	125
Εικόνα 55	Ζωοδόχος Πηγή, Η Γέννηση	125
Εικόνα 56	Ζωοδόχος Πηγή, Η Έγερση του Λαζάρου	126
Εικόνα 57	Ζωοδόχος Πηγή, Η Άκρα Ταπείνωση	126
Εικόνα 58	Ταξιάρχες, βόρειο τυφλό αψίδωμα	127
Εικόνα 59	Ταξιάρχες, η εξωτερική πλευρά της κόγχης	127
Εικόνα 60	Ταξιάρχες, κωδωνοστάσιο	128
Εικόνα 61	Ταξιάρχες, θύρα εισόδου	128
Εικόνα 62	Ταξιάρχες, δυτικό τυφλό αψίδωμα με Αρχάγγελο Μιχαήλ	129
Εικόνα 63	Ταξιάρχες, Η Άκρα Ταπείνωση	129
Εικόνα 64	Ταξιάρχες, Η Γέννηση	130
Εικόνα 65	Ταξιάρχες, ο Αρχάγγελος Μιχαήλ	130
Εικόνα 66	Ταξιάρχες, ο Αρχάγγελος Γαβριήλ	131
Εικόνα 67	Ταξιάρχες, Η εμφάνιση του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στον Ιησού του Ναυή	131
Εικόνα 68	Ταξιάρχες, Η Άλωση της Ιεριχούς	132
Εικόνα 69	Προφήτης Ηλίας, η εξωτερική πλευρά της κόγχης	132
Εικόνα 70	Προφήτης Ηλίας, Η Παναγία Ένθρονη Βρεφοκρατούσα (κόγχη)	133
Εικόνα 71	Προφήτης Ηλίας, Ιεράρχες από την παράσταση του Μελισμού	133
Εικόνα 72	Προφήτης Ηλίας, το τέμπλο με τις δεσποτικές εικόνες	134
Εικόνα 73	Προφήτης Ηλίας, ο Αρχάγγελος Μιχαήλ	134
Εικόνα 74	Προφήτης Ηλίας, ο Άγιος Γεώργιος δρακοντοκτόνος	135
Εικόνα 75	Προφήτης Ηλίας, σκηνές του βίου του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου	135
Εικόνα 76	Προφήτης Ηλίας, σκηνές του βίου του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου (κήρυγμα)	136
Εικόνα 77	Θεοφάνια, η εξωτερική πλευρά της κόγχης	136
Εικόνα 78	Θεοφάνια, ο Χριστός Ένθρονος σε λυρόσχημο θρόνο	137
Εικόνα 79	Θεοφάνια, Οι Ιεράρχες της κόγχης	137

Εικόνα 80	Άγιος Γεώργιος, αποτύπωση προσκυνηταρίου κατά Traquair	138
-----------	--	-----

ΕΙΚΟΝΕΣ

Εικόνα 1: Εσωτερική πλευρά νοτίου τείχους

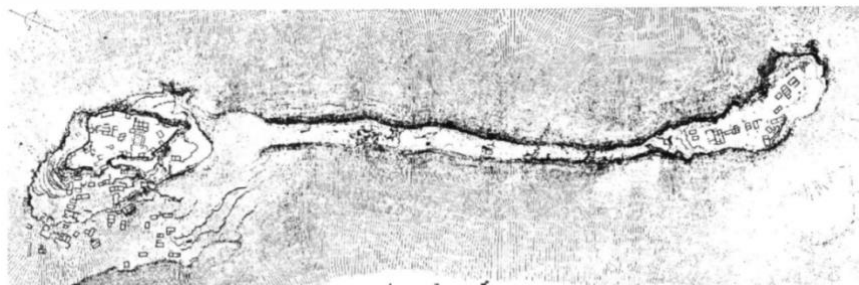
Εικόνα 2: Ο ανατολικός πύργος του νοτίου τείχους

Εικόνα 3: Η πύλη του κάστρου και τμήμα του δυτικού τείχους

Εικόνα 4: Η κινστέρνα στο ανατολικό τμήμα του Κάστρου

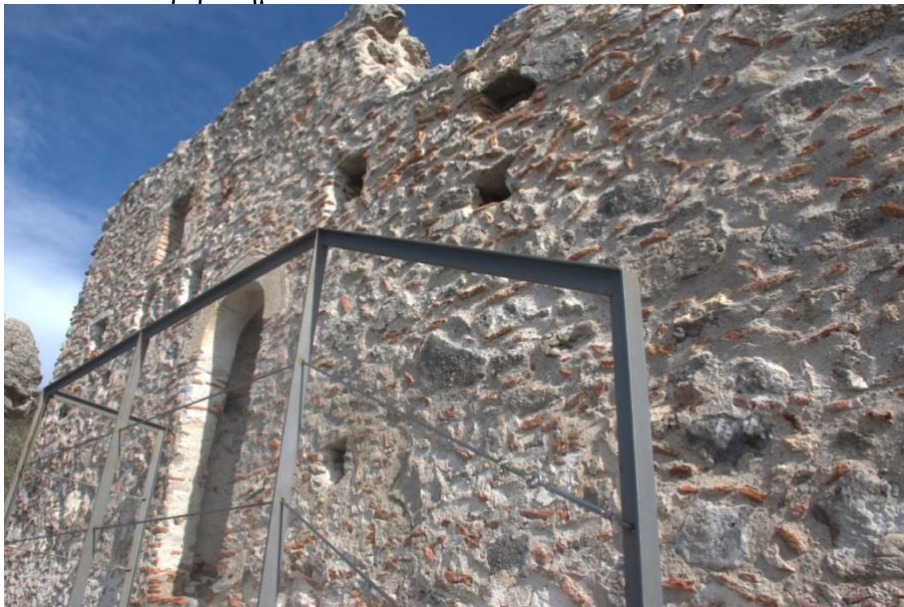
Εικόνα 5: Τοπογραφικό διάγραμμα κατά Τραquair³⁰³

³⁰³Α. Μ. Σιμάτου, Ρ. Χριστοδουλοπούλου, ό.π., 68

Εικόνα 6: Συγκρότημα Nivelet

Εικόνα 7: Κτήριο 8

Εικόνα 8: Κτήριο 2

Εικόνα 9: Κτήριο 9

Εικόνα 10: Κτήριο 16

Εικόνα 11: Κτήριο 38

Εικόνα 12: Αγία Παρασκευή

Εικόνα 13: Αγία Αικατερίνη

Εικόνα 14: Άγιος Δημήτριος

Εικόνα 15: Άγιος Δημήτριος, Η Παναγία της κόγχης

Εικόνα 16: Ανώνυμος ναός

Εικόνα 17: Ανώνυμος ναός, Η Παναγία της κόγχης

Εικόνα 18: Ανώνυμος ναός, Η Σύναξη των Ασωμάτων

Εικόνα 19: Ζωοδόχος Πηγή, νότια όψη

Εικόνα 20: Άγιος Γεώργιος, βόρεια όψη

Εικόνα 21: Προφήτης Ηλίας, νότια όψη

Εικόνα 22: Θεοφάνια, δυτική όψη

Εικόνα 23: Ταξιάρχες, δυτική όψη

Εικόνα 24: Άγιος Γεώργιος, θύρες νάρθηκα

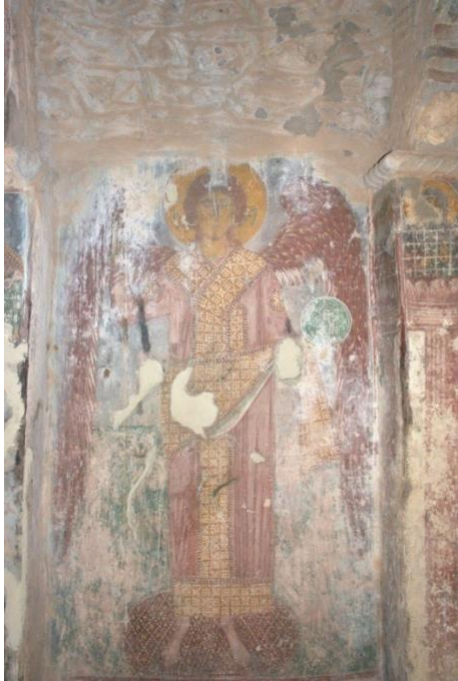
Εικόνα 25: Άγ. Γεώργιος, θύρα εισόδου στο ναό με οικόσημο

Εικόνα 26: Άγ. Γεώργιος, κιονόκρανο με φύλλα καλάμου

Εικόνα 27: Αγ. Γεώργιος, Ο Άγιος Δημήτριος

Εικόνα 28: Αγ. Γεώργιος, Ο Αρχάγγελος Μιχαήλ

Εικόνα 29: Αγ. Γεώργιος, Ο Άγιος Γεώργιος στον ανατολικό πεσσό

Εικόνα 30: Αγ. Γεώργιος, το τέμπλο με τις δεσποτικές εικόνες

Εικόνα 31: Αγ. Γεώργιος, το προσκυνητάρι

Εικόνα 32: Αγ. Γεώργιος, Η Παναγία της κόγχης

Εικόνα 33: Άγ. Γεώργιος, Η Γέννηση

Εικόνα 34; Αγία Παρασκευή, βόρεια όψη

Εικόνα 35: Αγία Παρασκευή, η εξωτερική πλευρά της κόγχης

Εικόνα 36: Αγία Παρασκευή, νότια όψη

Εικόνα 37: Αγία Παρασκευή, η θύρα εισόδου

Εικόνα 38: Αγία Παρασκευή, Η Παναγία της κόγχης

Εικόνα 39: Αγία Παρασκευή, το τέμπλο με τις δεσποτικές εικόνες

Εικόνα 40: Αγία Παρασκευή, οι κτήτορες

Εικόνα 41: Αγία Παρασκευή, το προσκυνητάρι με την εικόνα της Αγίας Παρασκευής

Εικόνα 42: Αγία Παρασκευή, ο Άγιος Νικόλαος Ένθρονος

Εικόνα 43: Αγία Παρασκευή, ο Άγιος Γεώργιος δρακοντοκτόνος

Εικόνα 44: Αγία Παρασκευή, Η Γέννηση

Εικόνα 45: Ζωοδόχος Πηγή, νότια όψη

Εικόνα 46: Ζωοδόχος Πηγή, δυτική όψη, η θύρα εισόδου

Εικόνα 47: Ζωοδόχος Πηγή, δυτικό αγίδωμα, Η Παναγία η Ελεούσα

Εικόνα 48: Ζωοδόχος Πηγή, Η Παναγία Ένθρονη (κόγχη)

Εικόνα 49: Ζωοδόχος Πηγή, το τέμπλο με τις δεσποτικές εικόνες

Εικόνα 50: Ζωοδόχος Πηγή, ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος

Εικόνα 51: Ζωοδόχος Πηγή, ο Αρχάγγελος Μιχαήλ

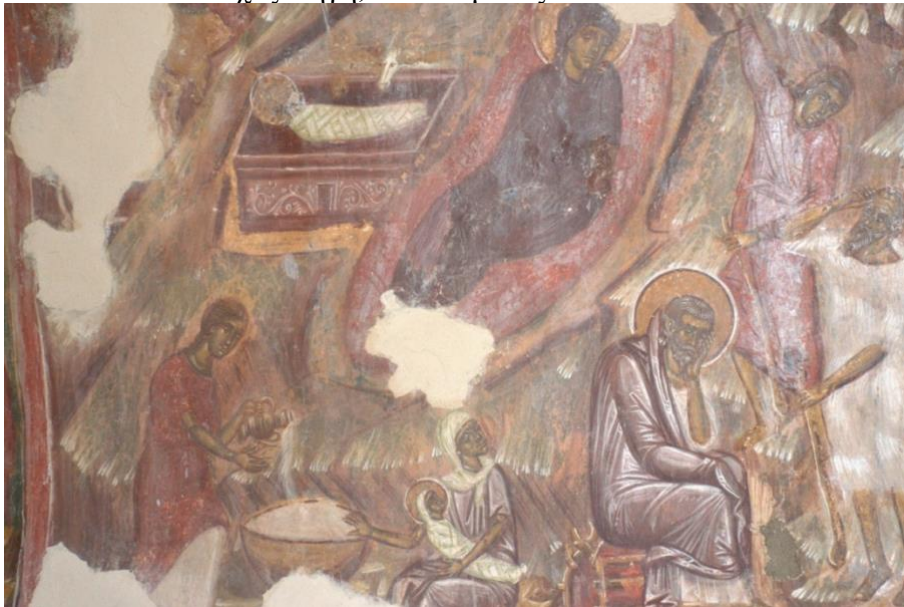
Εικόνα 52: Ζωοδόχος Πηγή, ο Άγιος Γεώργιος

Εικόνα 53: Ζωοδόχος Πηγή, οι Κτήτορες

Εικόνα 54: Ζωοδόχος Πηγή, Ο Ελκόμενος

Εικόνα 55: Ζωοδόχος Πηγή, Η Γέννηση

Εικόνα 56: Ζωοδόχος Πηγή, Η Έγερση του Λαζάρου

Εικόνα 57: Ζωοδόχος Πηγή, Η Άκρα Ταπείνωση

Εικόνα 58: Ταξιάρχες, βόρειο τυφλό αγίδωμα

Εικόνα 59: Ταξιάρχες, η εξωτερική πλευρά της κόγχης

Εικόνα 60: Ταξιάρχες, κωδωνοστάσιο

Εικόνα 61: Ταξιάρχες, θύρα εισόδου

Εικόνα 62: Ταξιάρχες, δυτικό τυφλό αψίδωμα με Αρχάγγελο Μιχαήλ

Εικόνα 63: Ταξιάρχες, Η Ακρα Ταπείνωση

Εικόνα 64: Ταξιάρχες, Η Γέννηση

Εικόνα 65: Ταξιάρχες, ο Αρχάγγελος Μιχαήλ

Εικόνα 66: Ταξιάρχες, Ο Αρχάγγελος Γαβριήλ

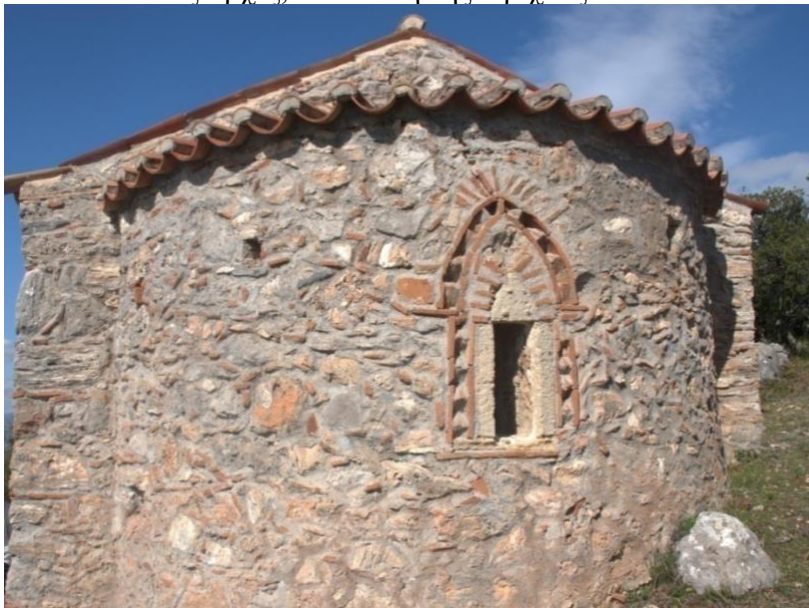

Εικόνα 67: Ταξιάρχες, Η εμφάνιση του Αρχάγγελου Μιχαήλ στον Ιησού του Ναυή

Εικόνα 68: Ταξιάρχες, Η Αλωση της Ιεριχούς

Εικόνα 69: Προφήτης Ηλίας, η εξωτερική πλευρά της κόγχης

Εικόνα 70: Προφήτης Ηλίας, Η Παναγία Ένθρονη Βρεφοκρατούσα (κόγχη)

Εικόνα 71: Προφήτης Ηλίας, Ιεράρχες από την παράσταση του Μελισμού

Εικόνα 72: Προφήτης Ηλίας, το τέμπλο με τις δεσποτικές εικόνες

Εικόνα 73: Προφήτης Ηλίας, Ο Αρχάγγελος Μιχαήλ

Εικόνα 74: Προφήτης Ηλίας, Ο Άγιος Γεώργιος δρακοντοκτόνος

Εικόνα 75: Προφ. Ηλίας, Σκηνές του βίου του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου

Εικόνα 76: Προφ. Ηλίας, Σκηνές του βίου του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου (κήρυγμα)

Εικόνα 77: Θεοφάνια, η εξωτερική πλευρά της κόγχης

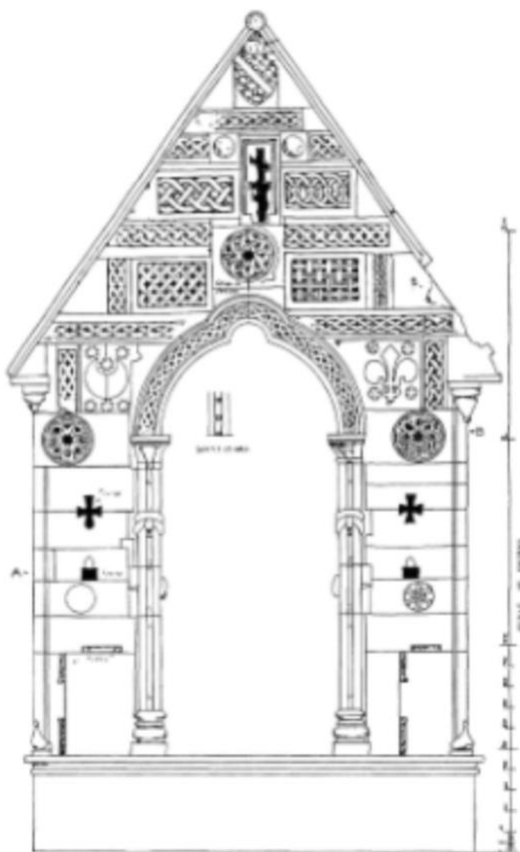

Εικόνα 78: Θεοφάνια, Ο Χριστός Ένθρονος σε λυρόσχημο θρόνο

Εικόνα 79: Θεοφάνια, Οι Ιεράρχες της κόγχης

Εικόνα 80: Άγιος Γεώργιος, αποτύπωση προσκυνηταρίου κατά Traquair³⁰⁴

³⁰⁴Α. Λούβη-Κίζη, ό.π., 121

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αρβανιτόπουλος Σταύρος, « Η οχυρωματική τέχνη στον ελλαδικό χώρο από την παλαιοχριστιανική ως τη μεταβυζαντινή περίοδο», στο Ιφιγένεια Γεωργοπούλου-D' Amico, Τζένη Αλμπάνη, Σταύρος Αρβανιτόπουλος, *Κάστρων Περίπλους*, Αθήνα 2008, 20-43.
- Βαραλής Ιωάννης, *Η επίδραση της Θείας Λειτουργίας και των Ιερών Ακολουθιών στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική του Ανατολικού Ιλλυρικού(395-753)* (αδημ. διδακτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη 2001.
- Γριτσόπουλος Τάσος, *Ιστορία του Γερακίου*, Αθήνα 1982.
- Δημητροκάλλης Γεώργιος, *Γεράκι, οι τοιχογραφίες των ναών του κάστρου*, Αθήνα 2001.
- Ελευθερίου Ευαγγελία, *Οργάνωση, βελτίωση της επισκεψιμότητας του αρχαιολογικού χώρου Γερακίου και συντήρηση μνημείων*, Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού-Εφορεία Αρχαιοτήτων Λακωνίας, Σπάρτη 2015.
- Καρποδίνη-Δημητριάδη Έφη, *Κάστρα της Πελοποννήσου*, Αθήνα 1990.
- Κορδώσης Μιχαήλ, *Φραγκική Πελοπόννησος*, Ιωάννινα 2000.
- Laiou E. Angeliki, Roy Mottahedeh, *The Crusades from the perspective of Byzantium and the Muslim World*, Washington D.C. 2001.
- Λούβη-Γιατράκου Αννίτα, «Ταξιδεύοντας στη Λακωνία», *Λακωνία*, Αθήνα 1998, 76-81.
- Λούβη-Κίζη Ασπασία, «Το γλυπτό προσκυνητάρι στο ναό του Αγίου Γεωργίου του Κάστρου στο Γεράκι», *ΔΧΑΕ Δ'ΚΕ'*(2004), 111-125.
- Μουτσόπουλος Ν.Κ. – Γ. Δημητροκάλλης, *Γεράκι-Οι εκκλησίες του Οικισμού*, Θεσσαλονίκη 1981.
- Ευγγόπουλος Ανδρέας, «Ανασκαφή εν Γερακίω», *Πρακτικά Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 1937, 108-114.
- Παπαγεωργίου Τζούλια, *Τοιχογραφίες του 15^{ου} αι. στο Κάστρο Γερακίου Λακωνίας. Ένα ζωγραφικό εργαστήριο της όψιμης παλαιολόγιας περιόδου στους ναούς της Ζωοδόχου Πηγής, των Ταξιαρχών, του Προφήτη Ηλία και της Αγίας Παρασκευής*, (αδημ. διδακτορική διατριβή), Αθήνα 2007.
- Παπαγεωργίου Τζούλια, «Η τοιχογραφία του Ελκόμενου Χριστού στο ναό της Ζωοδόχου Πηγής στο Κάστρο Γερακίου Λακωνίας», *Πελοποννησιακά Λ'1*, Αθήνα 2011, 467-498.

Παπαχατζής Νικόλαος, *Πανσανίου Ελλάδος Περιήγησις*, Κορινθιακά-Λακωνικά, Αθήνα 1976.

Σιμάτου Άννα Μαρία, Χριστοδουλοπούλου Ροζαλία, «Παρατηρήσεις στον μεσαιωνικό οικισμό του Γερακίου», *ΔΧΑΕ Δ'ΙΕ'* (1989-1990), 67-87.

ΙΣΤΟΤΟΠΟΙ

<http://ecastles.culture.gr/kastro>

<https://www.offlinepost.gr/2021/12/25/to-prigkipato-ths-axaias-h-gennhsh-mias-neas-gallias/>